

HAAKON

Historisk tidsskrift for Eidsberg historielag – Nr. 1 2017 – Årgang 10

Haakon Haakonsson

Dette heftet er tiende utgaven av Eidsberg historielags årsskrift.

Navnet på heftet er tilegnet kongsbarnet, Haakon, som ble født på Folkenborg i 1204 av Inga fra Varteig.

Inga hevdet at barnets far var birkebeinerkongen, Haakon Sverresson, som var død før hun fødte. Flere av hans menn bekreftet Ingas påstand, og birkebeinerne anerkjente gutten som kongssønn.

Han ble en kjent konge som regjerte et utvidet Norge fra 1217 til 1263.

Redaksjonens hjørne

Godtfolk!

Dette heftet er 10. utgave av «Haakon», historisk skrift for Eidsberg historielag. Det var Karl Ole Engen, som døde i januar i år (se nekrolog) som var initiativtaker til dette skriftet, som etter den opprinnelige planen skulle utgis to ganger i året. Det ble snart klart at det var for ambisiøst, derfor har «Haakon» hittil vært i salg fra tiden like før jul.

Redaksjonskomitéens første medlemmer ble fra starten utpekt med Karl Oles oppfordring og myndige pekefinger, og bestod av Thor Hoitomt, Magne Kviserud, Iorun Westerby og Eva Tveter.

Hva skulle vi så kalle vårt produkt? Mange forslag ble diskutert, bl.a. «Essbær-minner» og «Husker du?», men ingen fikk øyeblikkelig tilslutning, for vår kjære «trykker» Jul Aage Krosby, kom med idéen «Haakon.» Dette navnet hadde historisk sus og ble straks akseptert. Vi håper at «salig Haakon Haakonsson» ville ha tatt det som et kompliment, til tross for at han måtte romme fra Folkenborg fordi vi var baglere og ville det lille kongsemnet til livs.

Gjennom de ti årene har flere andre vært innom redaksjonen. Noen er falt fra, og andre er kommet til. Sideantallet har variert fra år til annet, etter hvor ivrige leserne har vært til å sende inn stoff og bilder. Det fyldigste «Haakon» er hefte nummer to som omhandler Eidsbergs 12 barneskoler under krigen, og er på 120 sider.

Nå har komitéen i tillegg gitt ut et særskrift: «Mysens historie 1901–1907» og har et nytt under arbeid om «Møbelbyen Mysen.» Disse anbefales til alle som er interessert i vår lokalhistorie.

Redaksjonen vil takke professor Hans Jacob Orning ved Universitetet i Oslo for tillatelse til å trykke hans artikkel «Da Norge var Europas største rike» (Aftenposten 29. juni 2017). Selv om vi tilhørte baglerne, unner vi oss gleden over å være stolte av Haakon Haakonsson som ble født på Folkenborg, beskyttet av Trond prest.

God fornøyelse til våre lesere!

Redaksjonen har bestått av:
Halvor Johan Kolshus, Dag Mysen,
Eldbjørg Skaug, Øivind Gryteland
og Eva Tveter.

Forsidebilde:

«Kongen leve» er tittelen på Wilhelm Peters akvarell fra 1913. Vesle Håkon hylles som konge, mens hans mor, Inga fra Varteig passer på. Bildet tilhører Folkenborg museum.

Foto av akvarell: Tor-Øyvind Berg.

Innholdliste Haakon nr. 10

Karl Ole Engen til minne

Ja, vi er stolte av Haakon Haakonsson

Da Norge var Europas største rike

Haakon Haakonsson økte avissalget!

Lekum gard i Eidsberg – gammel gard med historiske røtter

Dagliglivet på Lekum for femti år siden

Glemt Eidsbergmaler

Dal – en stor og fin gård med driftige mennesker som behandlet husmennene svært godt

Driftige smeder i Smedgaten

Iver Anton Smerkerud (1861-1930)

Anders Løken, Bøltorp /1882-1957)

Ivar Aasen i Eidsberg i 1853

Hva fant han Ivar i Eidsberg

Isetorp kolonial ved Hegg

Gamle barneleiker, rim og regler

Barnearbeid før i tida

Per Springer alias Svarte-Per

Valg og verv i et valgår

Lærernes lønninger – et evig diskusjonstema

Eggæ våres

Var ungdommen bedre før – eller?

Jacob Nicolaj Wilse (1735-1801)

Brev fr Enerhaugen

Seks kulturminner

Bjørn Høie takker av på Folkenborg Museum

6.klassedagen på Folkenborg museum

I fars gamle bokskap

Det første redaksjonsmøte

Fra det gamle album

Karl Ole Engen til minne

Av Halvor Johan Kolshus

Karl Ole Engen var født på Haugen ved Rustad i Hærland 14. april 1928. Han døde på Edwin Ruuds Hospital 27. januar 2017, på vei til å bli 89 år.

Han var den femte i rekken av barn som Anna og Kristian Engen fostret opp på Haugen. Han har fortalt om oppveksten sin i artikkelen «Unggutt i 1930-åra», i «Haakon» nr. 8 fra 2015. Han forteller levende om en trygg barndom full av lek og arbeid, men med en tragisk hendelse som kastet skygger langt inn i voksen alder: Bjarne, den yngre broren på ni år, gikk gjennom isen på fjøsbrønnen og druknet.

Karl Ole gikk på Homstvedt skole, på framhaldsskole i Trømborg og deretter realskole på Mysen. Han ble agronom fra Foldsæ landbruksskole i Telemark. Han tok videre utdanning i landbruksøkonomi ved Vinterlandbruksskolen i Oslo, og i 1976 tok han eksamen ved Skatteetatskolen. Studiene her hadde gått parallelt med full jobb både hjemme og ute.

Han var regnskapsfører for Haga jordbruksskole, og deretter ligningssjef i Skiptvet og Askim. Siste tjeneste var som jordbrukrevisor på Eidsberg ligningskontor, et ansettelsesforhold som varte i 25 år. I 20 år var Karl Ole også overformynder i Eidsberg kommune, frem til fem år etter at han ble pensjonist. Dette sier mye om hans samfunnsengasjement.

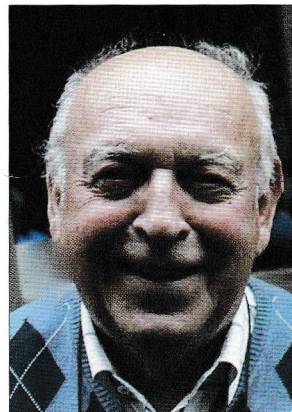
Familien sto sentralt i Karl Ole sitt liv. I 1955 giftet han seg med Agnes Minge

fra Trøgstad. De tok over Haugen gård, og fikk barna Rune, Ingun, Yngve, Tore og Linda. Det var et varmt og trygt hjem, hvor latteren satt løst. Sorgen var stor da Agnes fikk hjerneslag i 1998 og ble helt avhengig av hjelp. Hun døde i 2014. Han gledet seg likevel til det siste over fremgangen hos etterkommerne.

Karl Ole rakk mye. I tillegg til arbeidet på kontor og på gården, hvor det ble bygd flere nye hus, fant han tid til å synge i Hærland sangforening. Han var en aktiv tur-orienterer i Fjella. Han nedla også en stor innsats i Foreningen for Høytorp fort, både som kasserer og aktiv omviser.

En formende kraft

Den største innsatsen kom Eidsberg historielag til gode. Karl Ole har stille og rolig vært med og formet Eidsberg historielag og Folkenborg museum til sterke kulturbærere i Eidsberg. Han var i mange år regnskapsfører for museet, historielaget og bygdebokfondet. Sammen med Thor Høitomt og Jul Aage Krosby formet han retningslinjene for stiftelsen Folkenborg museum.

Karl Ole slik vi husker ham.

Æresmedlem

Karl Ole ble utnevnt til æresmedlem i Eidsberg historielag i forbindelse med 90-årsjubiléet i 2010, sammen med Thor Høitomt og Kjell Undrum.

«Torsdagsklubben» og «Haakon»

Karl Ole tok initiativet til «Torsdagsklubben» i historielaget. Denne klubben startet det lokalhistoriske tidsskriftet «Haakon», og har et aktivt kontor på Folkenborg med scanning og digitalisering av fotografier. Vi som kom senere til historielaget,

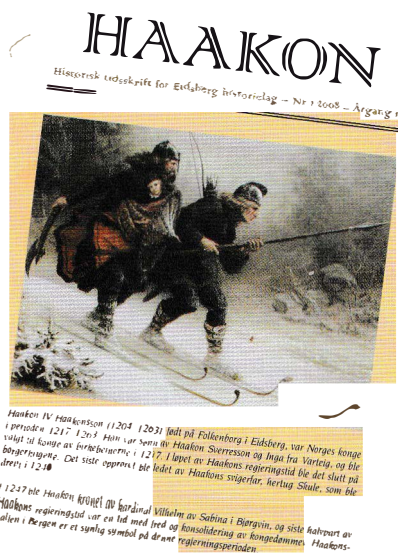
kan se sporene etter Karl Ole så mange steder. Da det første heftet av «Haakon» kom i 2008, delte Karl Ole sin visjon i redaksjonens hjørne: «Våre liv er historie som kan fortelles i skrift og bilder, til glede og nytte for kommende tider og generasjoner»

Karl Ole har bidratt både med glede og nytte. Han var selv en kulturbærer og et eksempel til etterfølgelse. Sjelden har et æresmedlemskap vært mer fortjent. Vi deler sorgen ved hans bortgang med hans familie, og lyser fred over hedersmannen Karl Ole Engen.

10 år med HAAKON:

Ja, vi er stolte av Haakon Haakonsson

Siden dette heftet er det tiende i rekken av vårt historiske skrift «Haakon», har vi faktisk et lite jubileum og en god grunn til å minnes Haakon Haakonsson som ble født på Folkenborg i 1204 av Inga fra Varteig. Som noen av leserne kanskje husker, feiret vi i 2004 det lille kongsemnets 800-årsjubileum med middelaldermarked og ridderturnering. I tillegg skrev vår nå avdøde lokalhistoriker, Arne Sandem, flere artikler i «Smaalenenes Avis» om Haakon Haakonsson og hans lendmann Arnbjørn Jonsson på Valdisholm. I juni i år var det 800 år siden den 13 år gamle Haakon ble tatt til konge over Norge. I den anledning skrev professor Hans Jacob Orning ved Universitetet i Oslo en artikkel i Aftenposten om kong Haakon.

Vi takker for hans tillatelse til å trykke artikkelen her.

Under Norges storhetstid for 800 år siden var kong Håkon Håkonsson på tale som tysk-romersk keiser

Da Norge var Europas største rike

Av Hans Jacob Orning
professor, Universitetet i Oslo

I juni i år var det 800 år siden den norske storhetstiden startet da den 13 år gamle Håkon Håkonsson ble tatt til konge over Norge på Øyratinget i Trondheim. På 1200-tallet var Norge Europas største rike målt i flateinnhold. Grønlands innlemmelse i 1261 var tungen på vektskålen, men selv uten Grønland var Norges rekkevidde imponerende.

Foruten dagens Norge hadde vi Båhuslen, Jemtland og Herjedalen, større deler av Nordkalotten (flytende grenser), Island, Færøyene, Orknøyene, Shetland, Hebridene og Man. Den norske interessesfæren strakte seg langt ut i Atlanteren, og Norge var en maktfaktor på De britiske øyer, der bare et ubeleilig dødsfall gjorde at den norske kongeslekten ikke ble giftet inn i den engelske.

Utvekslet gaver med sultan

Kong Håkon var på tale som tysk-romersk keiser, han utvekslet gaver med sultanen av Tunis og giftet bort en datter til den spanske kongefamilien. Under sønnen Magnus fikk vi en landslov som et av de første landene i Europa (Danmark måtte vente over 400 år på sin). Et tosifret antall europeiske ridderromaner ble oversatt til norrønt. Norge var antagelig

nærmere Europa enn landet noensinne har vært. Storhetstiden tok riktignok slutt på 1300-tallet da Norge gled inn under sine mektige skandinaviske naboland, men ville landet blitt selvstendig uten storhetstiden på 1200-tallet? Norsk identitet var viktig for løsrivelsen i 1814, der et av våre viktigste ideologiske våpen mot danskene var at vi hadde vært selvstendige før.

I juni 1217 var det imidlertid ingenting som tydet på at et nytt tideverv var under oppseiling. «Borgerkrigene» raste i Norge, slik de hadde gjort i nesten hundre år, og valget av en tenåring «som aktet mer på lek enn landsstyring» ga ingen signaler om at noe skulle endres. Tvert i mot, for den eneste voksne kandidaten til kongetittelen, Skule Baardsson, var på ingen måte fornøyd med bare å bli utnevnt til jarl.

Rått politisk maktspill

Maktkampen mellom Håkon og Skule er beskrevet av Sturla Tordsson i *Håkon Håkonssons saga*. Sagaen er blitt omtalt som «tørr og livlaus» (Knut Helle), fordi den tegner et så idealisert portrett av Håkon og legger lokk på hele det politiske spillet som Snorre Sturlasson (Sturlas onkel) beskrev så rått, direkte og underholdende i *Heimskringla*.

Det er ingen tvil om at Sturla skjønnmalte Håkon – han skrev tross alt verket på bestilling av kong Magnus Lagabøte etter først å ha blitt dømt til døden for landsforræderi. Der Snorre fortalte omsvøpsløst om kongers vekst og fall på en måte som kan minne om Machiavelli, gjorde Sturla Håkon til Guds utvalgte – og Skule motsatt til en oppvigler og opprører.

Men bak denne ideologiske fasaden er det mulig å se konturene av det virkelige maktspeillet mellom Håkon og Skule. Håkon aktet nok mer på lek enn landsstyring, men det gjorde ikke hans rådgivere, som var utmerket klar over hva kampen dreide seg om. Skule er fremstilt som en mistenkelig person som holdt nattmøter og intrigerte mot kongen, men han oppførte seg neppe forskjellig fra en hvilken som helst realpolitiker.

Det fascinerende med denne fremstillingen er at den er så kompleks og mangefasettert. Et tegn på dette er at det knapt finnes noe forhold som er blitt så ulikt vurdert i ettertiden. Mens Henrik Ibsen gjorde Håkon til helt og Skule til en intrigemaker i *Kongsemnerne*, mente historikeren Halvdan Koht at Skule var storhetstidens arkitekt og at Håkon kom til dekket bord.

Middelalderen og *The Wire*

Det interessante med Håkon Håkonssons saga er de mange lagene i sagaen. Man kan velge å lese den bokstavtro som en endimensjonal heltehistorie, som i filmen *Birkebeinerne* (2016), der Håkon og birkebeinerne er helter og baglerne skurker (som er støttet av dansker og paven). Det er en overfladisk lesning som bare forsterker

(og forvrenger) budskapet i sagaen. Middelalderens verden hadde minst femti nyanser av grått, slik dagens verden har.

I et samfunn uten en stat til å ordne opp holdt det ikke at «menn var menn» og «kvinner kvinner». Derfor gir serien *The Wire*, til tross for at den har handling fra en moderne amerikansk storby, etter min mening en bedre forståelse av middelalderen enn *Birkebeinerne*, fordi den viser hvordan menneskene er innvevd i uhyre komplekse og stadig skiftende nettverk av vennskap og fiendskap.

H.M. Kong Olav taler ved Haakon Haakonssons bauta på Folkenborg museum i forbindelse med 750-års-jubiléet 29. august 1954. Han sto også for åpningen av Momarkedet det året. Postkort utlånt fra Jul Aage Krosbys postkortsamling

Haakon Haakonsson økte avissalget!

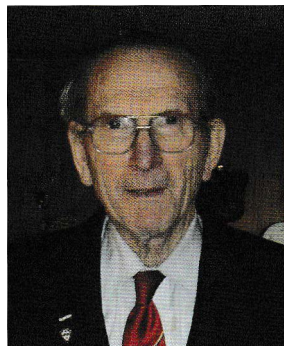
Av Eva Tveter

Åtte hundre år etter sin fødsel satte Haakon Haakonsson fart på salget av lokalavisen, «Smaalenenes Avis». I vårmånedene 2004 ga avisen ut en serie med artikler om Haakon som var Norges konge i 46 år. Avisene med disse vedleggene solgte som varmt hvetebrød!

Det var vår nå avdøde lokalhistoriker, Arne Sandem, som skrev artiklene på oppfordring, og det gjorde han så bra at bygdefolket fattet ny interesse for kongsbarnet fra Folkenborg og ikke minst for moren, Inga fra Varteig. Artiklene var rikt illustrert med mange bilder og tegninger innhentet og trykket med tillatelse fra Bryggen museum og Bergen kunstmuseum.

I denne serien skrev Sandem om birkebeinere og baglere, om ribbunger og slittunger, og ikke minst om kroningen i 1247 i Kristkirken i Bergen. I fjerde og siste artikkel skrev Sandem om Arnbjørn Johnsson, borgherren på

Arne Sandem var en viktig kulturformidler i vår kommune. I 2008 fikk han Eidsberg Sparebank og Eidsberg kommunes kulturpris.
Foto. Eva Tveter.

Valdisholm, som etter sin fortid som bagler endte som kongens fremste lendmann!

Vi tror at flere i Eidsberg historielag har gjemt på artiklene, og gir hermed en oppfordring til å ta dem frem og lese dem om igjen. Her gjentar vi kun et sitat fra en av Sandems artikler om Haakon Haakonssons ettermæle: «Kloke menn som ble sendt til ham fra andre høvdinger sa at de aldri hadde sett noen som var bedre herre, konge og lagfelle».

Det er disse ord som er hogget inn i minnesteinen på Folkenborg: *Konungr ok Herre ok Felag*.

Birkebeinerne leker med Haakon.
De trakk i ham for å få han til å vokse fortere.

Skolen i Nidaros. Haakon er midt på bildet.
Han lærte å lese da han var syv år gammel.

Lekum gard i Eidsberg – gammel gard med historiske røtter

Av Eldbjørg Skaug

Blant lyse barneminner står 17. mai-toget fra kirka rundt om Lekum i en egen glans: Jentene oppstasa i ny kjole med stor sløyfe i håret, barlegga for første gang den våren, nye hvite sko, guttene i matrosdress eller nikkers med vannkjemma hår, alle med flagg, og sol var det støtt. En vakker, flott dag, og vi hilste med hurrarop på oberst Jølsen og familien, på tunet med dueslag foran den vakre hovedbygningen, vi gløtta inn i hagen bak hekken, – den minte om «Den hemmelige hagen» vi hadde

lest om, og vi hadde hørt at på Lekum hadde det vært kloster, og at det skulle finnes en underjordisk gang til kirka.

Et spennende sted, og nå har jeg fått anledning til å samle stoff og formidle det videre til dem som ikke har finlest Østfolds historie eller alle bygdebøkene. Erling Mustorp leverte et manus om Lekum til Haakonredaksjonen for flere år siden, og i Østfolds historie og Eidsbergs bygdebøker har jeg samla fakta. Noe fant jeg i Birger Kirkebys

Lekum, hovedbygningen sett fra hagen. Foto utlånt av Reidun Fiskerud.

bok om prestegårder og andre gårder ca. 1300–1700. Ambisjonen var å følge utviklingen fra 1400-tallet til i dag. – Jeg har plukka som ei høne i mye stoff, og historia er fascinerende. Her er hva jeg fant:

Eidsberg var Østfolds sentrum i middelalderen

I denne tiden var Eidsberg kirke, som var viet til Hellig Olav, blitt et valfartssted for pilegrimer fra fjern og nær. På veien til Nidaros måtte de innom Eidsberg kirke. Merkelig å tenke på at denne bygda engang var hovedsete for kirke og stat i Viken. Østfolddomen var kirkens hovedsete i Østfold i middelalderen.

I høymiddelalderen, etter 1200, var det geistligheten eller storbønder som eide jorda. Hovedøya kloster eide noe ved kirka i 1332. Sannsynligvis var deler av Lekum i Hovedøyas eie til reformasjonen.

Navnet Lekum har vært omdiskutert. Wilse mente navnet stammer fra det latinske navnet på munkeordenens hospits på Lekum. I Eidsbergs gårds-historie bind 4 om Lekum gjør Helge Frøyset rede for alle nedskrevne utgaver av navnet fra i 1405, Leikvangr, til 1599, da var det skrevet Lequam, senere avkorta til Lekum. Leikvang er en naturlig samlingsplass for kappleiker av alle slag, som hestekamper og kappritt. Den tids Momarken? Tradisjonen lever ennå i bygda. I et diplom fra 1441 omtales «Lekum rette stevnested», en betegnelse på et sted der folk ble stevnet for retten, som på tinget i norrøn tid. Lekum nevnes som stevnested for lagtingsmenn

og presteskap også i 1550. Da var fordelingen av den katolske kirkens gods etter reformasjonen antakelig over. Først etter den tid vokste byene langs kysten fram, og borgerskapet under dansk styre overtok litt etter litt de eiendommene Kirken hadde hatt.

Lekum gårds eiere

Munkene på Lekum drev hospits, som er både overnattingsplass og sykestue. For et liv det må ha vært i bygda den gangen! Omtrent 2000 pilegrimer dro forbi hver sommer. Arne Sandem har skrevet flere bøker om den tida da Glomma var hovedveien til innlandet.

Den første nevnte eier av Lekum var Torer Håkonsson, (biskopsson), født på Lekum i 1240-åra, og mora, Elin, hadde antakelig odelsrett til garden. Prestene i Norden praktiserte ikke sølibat, og kvinnene hadde arverett på lik linje med menn. Faren ble erkebiskop i Nidaros. Torer ble utdannet i Frankrike og fikk mange oppgaver i statsadministrasjonen, fulgte kongen på alle utenriksreiser og deltok i forhandlinger. Han var rikskansler, fikk tittelen baron og var med på å revidere Magnus Lagabøtes landslov. Tenke seg til at landets utøvende makt bodde på Lekum!

Han døde i 1317. Vi har ikke dokumenter som forteller om hvem som eide Lekum i perioden etter hans død. I 1405 gikk riksråd Alv Halvarson og sira Øystein Tordsson delegang mellom gardene Lekum og Eidsberg. Det vil antakelig si at fra da av var Lekum en fullgard med én eier, og hadde tidligere delvis vært kirkegods. Fra 1405 går det over to hundre år før en finner noe om Lekums eiere.

Under og etter Svartedauden fins lite nedtegna. De fleste skrivekyndige, som var munkene og prestene, døde. Det er blitt fortalt at det fantes to skrivekyndige i Norge etter pesten. Nye skrivekyndige ble henta inn fra utlandet. Vårt norrøne mål var i endring, og endringene utvikla seg ulikt fordi bygdene ble isolert. Det tok tid å komme i gang etter Digerdauden. De runekyndige brukte runer, skar i tre, navna redskap. De som overlevde pesten, måtte klare seg sjøl, og det førte til endring i samfunnet: Storbonden måtte gjøre arbeidet sjøl, folk flytta ut av tomme bygder til nye byer, og det ble mindre forskjell på fattig og rik. Et langt mer ensarta samfunn vokste fram, og bøndene styrte seg sjøl med valgte lagrettemenn. Lagrettemannen blir bøndenes og borgernes tillitsmann, for i den første unionstida er kongemakten fraværende. Tittelen lagrettemann endres senere til lensmann. Lekum fortsatte å være stevnested gjennom 1500-åra. Senere ble den lensmannsgård.

Med reformasjonen rundt 1530 kom påbud om at barna skulle lære Luthers katekisme, og klokkerne holdt søndagsskole for de unge. Det fantes skrivere i bygda på 1600-tallet, og de lærte opp flere, men noen organisert skole ble det ikke. Noen bønder slo seg sammen om å hyre en lærer til å holde omgangsskole i siste halvdel av 1600-tallet. Enkelte i Eidsberg hadde til og med bøker.

Sten Willumsen hadde i 1625 kjøpt Lekum, og i 1627 ble den lensmannsgård med skyssplikt for adelen og kongens menn. En tung plikt, for de skulle ha gratis skyss når

som helst de trengte det, og mange bønder ergra seg over skyssplikten. I 1660 begynner eneveldet under danskekongen, og han sender sine embetsmenn rundt i riket. Nå ble det slutt på sjølstyret med lagrettemenn.

Borgerveldet og plankebaronenes tid

Forhistoria til alle de følgende overdragelsene av Lekum er utviklinga av plank- og tømmerhandel, som borgerne ved kysten hadde greid å skaffe seg enerett over, til bøndenes ergrelse. Oppgangssaga ble vanlig på 1600-tallet, og det ble overflod av sager til skogen var uthogd. Bøndene tok ut forskudd i form av varer fra borgerne, og når prisene falt, og de ikke kunne betale, eller de ikke hadde skog nok igjen til å fylle kontrakten, overtok borgerne garden.

Lekum var verdifull for plankeadelen. Lindhoel lense var i drift allerede rundt 1630, dit kom tømmer fra skoger lenger oppi landet, og på Lekum var det foss til å drive både sager og kvern, så alt lå godt til rette for å selge plank. Men plassene Dananeset, Sagdalen og Dunderhytta nevnes først som Lekums eiendom i 1723. Der lå bedriftene.

Ved makeskifte med Willumsen kom garden i 1629 over til Daniel Bildt på Hafslund, som overdro den til borgermester Nils Lauritsen Tyrholm i Fredrikstad i 1632. Nils Lauritsen i Fredrikstad eide åtte gårder med sager og mølle i Eidsberg. Han døde i 1635. De neste 10 åra står enka, Else Madsdatter, som eier. Fra 1647 var eieren Nils' sønn, Hans Nilsen på Lekum til 1657.

Mads Nilsen, hans sønn, overtok driften, og han var en kranglefant og

skyldte penger overalt. I 1669 fikk han bevilling til å drive gjestgiveri og selge øl, tobakk og brenne brennevin. Han prøvde å få amtsmannen til å hindre andre der omkring i å få lov å selge slike varer, og han lyktes. Han slapp å betale familieskatt fordi han hadde øl, tobakk og brennevin til salgs for de reisende! Det må ha vært sett på som en tjeneste for farende folk. Da han døde i 1676, viste det seg at han var rik på gods og gull, og boet gikk med stort overskudd også etter innfridde pantobligasjoner. Mads' to barn satt igjen på Lekum. Mora sies det lite om, bare at hun het Dorte Holst.

Futen Christen Vendelbo, gift med ei Tyrholmdame, måtte ta ansvar for garden og flyttet dit, men sommeren 1680 ville han ikke påta seg ansvaret lenger.

En svoger av Niels Lauritsen, Anders Hornes, kom til Lekum i 1680-åra som bestyrer av sagbruket. Han døde 1694. Et virvar av panter og arvinger samt arvingers barn eide garden i denne perioden. Det er imidlertid interessant at kvinnes arverett ble holdt i hevd under dansketida her til lands.

Kaptein Jørgen A. Tønder overtok garden som pant fra en baker, Fredrik Edvardt, som var gift med Mads' datter.

Jørgens sønn, Andreas, døde ung, og hans enke, Martha Olsdatter Pharo, gifta seg med Caspar Rømer, og han overtok garden på åremål, for Else Madsdatter hadde pant i garden. Caspar forlot Lekum i 1713, utarma av skatt.

Neste eier var Ole Hansen Hersætter, sønnesønn av futen Holst, og han overtok som fullmektig for Caspar Rømer. I 1716 tok han selv over drifta av Lekum. Han ble kalt Ole Lekum, og var

en velstående mann. Ole var lensefogd ved Lindhoel-lensa, kausjonerte og vant på det, og da kirkene i Eidsberg ble solgt i 1723, kjøpte han en tredel av dem, men disse solgte enka da han døde. I 1730 kjøpte han Lindhoel, svigerfarens gard, og flytta dit. Han var gift to ganger og hadde 16 barn. En driftig mann.

I 1600 hadde Lekum to sager. Fra 1660, da danskekongen fikk enevelde, ble alt regulert og sentralstyrt, og Lekum hadde lov å levere et kvantum på 14 400 bord pr. år frem til 1739, da ordningen ble opphevet.

Den neste eieren på Lekum fra 1731, Peder Jensen Hiort, var gift med Mads Tyrholms datterdatter, som arvet pantet i Lekum. Røttene til Eidsberg lå på kvinnesiden.

Hiortslektas tid

Peder Jensen Hiort var en holden mann. Han døde allerede i 1735. Etter han skifter navna på sønnene som i danske kongehus, annenhver gang Jens og Peder.

Tre år senere er enka gift med kjøpmann Nils Nilsen fra Christiania. Han flytter til Lekum, og hennes tre barn vokser opp der. En sønn fikk hun også med Nils. Han reiste til Vest-India og lot morsarven stå i garden under halvbrorens styre. Nå bor eieren på Lekum og tar ansvar for drift. Forfallet under svenskekrigenes dager har kosta, men når eierne selv tar over, kommer garden og bruka i gang.

Peders sønn, Jens Pedersen Hiort, var også handelsmann, fikk lov å selge tobakk, og fikk bevilling til gjestgiveri i 1778, men slapp skatt fordi få reisende kom langs kongeveien. Men mange kom

Stor og frodig hage på Lekum. Foto utlånt av Reidun Fiskerud.

over Grønsund fra Skiptvet til mølla og sagbrukene. Jens døde i 1794.

Hans sønn, Peder Jensen Hiort, overtok garden som 27-åring og drev både sagbruket og kverna. Han fikk mye å stri med! De forskjellige oppsitterne hadde dammer og lenser de åpna og lukka uten felles system, og flom og ødeleggelser fulgte. Elva måtte reguleres. Det skjedde ikke uten rettssaker og langvarig krangel, som Peder tok helt til Høyesterett.

I 1797 kjøpte Peder Hiort og rittmester Lund på Huseby de tre kirkene i Eidsberg med garden og gardsparter til. Da var alt på stell igjen. I februar 1810 dro Peder med hest, slede og skysskar på elveisen ned mot Fredrikstad, gikk gjennom isen ved Vidnes og drukna.

Han hadde fem barn, og sønnen Peter Christian Hjorth overtok Lekum, som

søsknene hadde arvepart i. Han kjøpte rittmesterens del av kirkegodset og var eneeier. Han beholdt kirkene til 1849, da han solgte dem til Eidsberg kommune.

I 1853 forpakta han bort fossen, sagene, mølla og husa der omkring for fem år om gangen. Han bygde om og utvida hovedbygningen til den nåværende empirestil. I 1838 ble han Eidsbergs første ordfører.

Året etter satt han på Stortinget – hele 11 år – fordelt på to perioder. Han døde nyttårsdag 1855, var gift tre ganger og hadde 14 barn.

Hans sønn, Lars Edvard Hjorth, overtok garden og industrien rundt fossen, og var aktivt med i bygdesamfunnet. Lars Edvard hadde ei tid som sjømann, kaptein til og med, før han overtok garden. Han var lensmann i Eidsberg fra 1862 til 1890, og i 18 år var

sønnen, Peter Christian medhjelper i lensmannsaker.

Peter Christian Hjorth, født 1859, død 1900, var den siste av slekta som bodde på Lekum til sin død. Med ham tok tre hundre års slektstradisjon en ende. Han døde før sin far, og Lekum ble overdratt til hans enke, Hulda Constance, født Haneborg, da faren døde. De fikk ei datter, Ingeborg

1900-tallet

Hulda gifta seg igjen i 1906 med daværende kaptein Olaf Jølsen. Han var gift to ganger, først med Anna Maria Heyerdahl, som døde i 1903 og er mor til Annemari og Holm Jølsen. Hulda ble deres andre mor. Etter flere befordringer endte Jølsen som oberst og kommandant ved Fossumavsnittets befestninger. I Eidsberg var han en aktiv samfunnsborger. Han var ivrig med i restaureringsarbeidet av Eidsberg kirke og formann i byggekomitéen for kapellet, samt mangeårig medlem av Eidsberg historielag. Han døde i 1954.

Hulda var også ivrig kirkegjenger

og aktiv i menighetsarbeid, særlig i søndagsskolearbeidet, og fikk i stand Indre Østfold søndagsskolekorps i 1922. Hun beskrives som et alvorlig, myndig og snilt menneske. Jølsens barn var hjemme der, og Ingeborg tilbrakte hver sommer i Eidsberg så lenge hun levde. Vi kalte henne bare grevinne Mannerheim.

Hulda bodde på Lekum resten av sitt liv, men forpaktet bort garden til Olaf Moen i 1949, og fra 1961 til Morten Hansen. Hun døde 1966. Året etter dør Ingeborg, og Lekum blir solgt til Thor Lundebø

Dette var den historiske bakgrunnen, så mangfoldig, og så merkverdig. Vi skulle bare visst det, der vi sto med flagga, at Lekum er nært knytta til Norges historie.

Kilder:

- Østfolds historie, bind 2, 3 og 4.
- Birger Kirkeby: Prestegårder og andre gårder i Østfold 1300–1700, bind 2.
- Eidsbergs gårdshistorie, bind IV.
- Erling Mustorp.

Disse tre gravmonumentene på Eidsberg kirkegård har alle forbindelse til Lekum gård. Reidun Fiskerud har fått æren av å holde dem velstelte, noe hun gjør med glede.
Foto: Eva Tveter.

Dagliglivet på Lekum for femti år siden

Av Eldbjørg Skaug

Reidun Fiskerud var hushjelp hos Hulda Jølsen fra 1956 til 1961, og hun har mangt og mye å fortelle om en jobb som har satt spor.

Reidun var 16 år da familien flytta til Eidsberg. De kom fra Starum på Toten, der faren var salmaker, et yrke der mange ble overflødige ettersom traktoren overtok for hestene. Reiduns far blei fjøsmester på Hjelmark i oktober 1956. En dag han var i butikken hos Smestad på Høyendal fikk han høre at fru Jølsen mangla hushjelp, og han gikk dit og ordna jobb til dattera si. – Reidun forteller om det første møtet med Hulda Jølsen:

«Ved sekstida samme kvelden sto jeg på trappa på Lekum og banka på, og fru Jølsen kom ut. Jeg blei faktisk litt redd da jeg så ho, stor, myndig, svartkledd, litt lut, ikke blid. Men jeg kom meg inn på kjøkkenet og preka med ho. Og det første ho sa var at jeg skulle få 150 kr måneden, jobbe fra 7 til 18, men hjelpe ho med kveldsstellet før ho la seg klokka 21. Det første jeg skulle gjøre, var å fyre opp i soverommet hennes, og jeg blei tatt med opp trappa og vist hvor hennes og mitt rom var. Så da var det bare å gå i gang, og så blei jeg på Lekum til 1961, da jeg gifta meg.»

Husstellet på Lekum var tungvint som på garder flest i etterkrigstida. De hadde innlagt vann til utslagsvasken på kjøkkenet og vedfyring i alle rom: to kjøkken, et lite og et stort, dagligstua, der fru Jølsen satt, og soveromma. Sju

Reidun med Sophie, Monas datter. Mona var gift med Ingeborgs yngste sønn, Carl Erik. Bilde utlånt av Reidun Fiskerud.

sekker ved bar Reidun inn hver dag og fyrte rundt. Arbeidsdagen var sånn: Opp klokka sju for å fyre, varme vann og bære opp til frua, lage frokost, banke på døra til dagligstua og si fra at frokosten sto på bordet. Så spiste de sammen ved kjøkkenbordet. Der fikk hun beskjed om dagens program. Handle, lage middag til kl. 12, ordne med kaffe og smørbrød eller vafler hvis det kom gjester på ettermiddagen, kveldsmat kl. 18, fru Jølsens kveldstell før kl. 21. Reidun varma og bar opp vann til vaskestellet på soverommet, vaska fruen og hjalp henne på med nattkjolen og til sengs. Det ville vel vært hjemmesykepleierens

jobb i dag. Fru Jølsen hadde et langt og mangfoldig arbeidsliv bak seg. Hun hadde vært med ute på jordet når det trengtes, stelt den store hagen alene i alle år, tatt seg av tre barn, vært aktiv både i menighetsarbeid og flere andre foreninger, holdt søndagsskole og dro i gang tre korps, satt i kommunale verv og kjørte med hest og kjerre rundt og hjalp nødstilte. At hun var sliten da hun var 84, er høyst forståelig.

Den nye hushjelpa fikk allsidige oppgaver: kammerpike, husholder, renholder, kokke og selskapsdame. Hun var alene om alt. Fru Jølsen var utrygg til beins, og hun gikk aldri alene fra garden, så Reidun var med henne til dokteren, på møter i Santalmisjonen og andre misjonsmøter, til kirka hver søndag, på besøk til Lilly Gulbrandsen, født Haneborg, på Hobøl.

«Jeg måtte være med overalt, og da lærte jeg menneskene å kjenne», sier Reidun. «Det var ikke sånn at døm som kalte seg kristne, var noe bedre enn andre. Men fru Jølsen var alltid nøytral. Ho ba for maten, leste i Bibelen hver dag, sa aldri noe stygt om andre. Ho var ei alvorlig og trist enke. Ho kalte meg alltid Lille Reidun, som et kjælenavn, og var snill mot meg. Da jeg begynte å spille håndball, la ho seg tidlig så jeg rakk kveldsstellet før jeg gikk.

Til å begynne med var hver dag en utfordring for meg, og den kunne komme brått: I kirkedøra kunne fru Jølsen snu seg og si at ho hadde invitert presten med familie på søndagsmiddag etter kirka. Da var det bare å forte seg hjem og ordne opp: springe ned i fryseriet på mølla etter grønnsaker, ned i kjelleren etter hermetisert kjøtt eller kjøttkaker, skrelle poteter og lage

maten, dekke bordet pent med hvit duk og servise, og være ferdig før klokkene ringte ut, og det var et lotteri hver gang om det var nok mat til alle, for jeg visste ikke hvor mange som kom.»

Den første vinteren fikk Reidun lære seg fru Jølsens livsrytme og tilpasse seg hennes forventninger. Men så kom mai, og da kom dattera, Ingeborg Mannerheim, hjem, og da blei livet på Lekum snudd opp-ned, for Ingeborg trengte også hjelp, og hun hadde egne rutiner og ønsker.

Hagearbeidet i den gamle renessansehagen

Ingeborg Hjorth, gift med grev Mannerheim, bodde i Finland om vinteren og på Lekum om sommeren. Hun ble skilt fra mannen i 1930-årene, hadde tre barn; Carl Gustaf, Lillemor og Carl Erik. De flytta til Eidsberg da krigen brøt ut i Finland, men dro til Sverige da krigen kom til Norge. Etter krigen var hun alltid på Lekum om somrene. Hennes store oppgave og lidenskap var hagen. Der dyrka hun grønnsaker, stelte staudebeda og blomster. Hun jobba i hagen hele tida hvis hun ikke skulle bort. Særlig gulrøttene var hun nøye med, tok dem opp som minigulrøtter, pakka ned og frøs både dem og finknust spinat så de hadde nok vinteren igjennom.

Reidun blei gartnerlærling under ei kravstor og impulsiv dame. «Jeg fikk aldri gjort meg helt ferdig med noe, for mens jeg klippa plenkantene mot grusgangen etter ei snor mellom to pinner, kunne ho be meg komme og hjelpe henne med å luke, og når jeg var ferdig der, var det noe annet, og da hadde ho flytta pinnene! Ho gikk i

Med Jølsenfamilien på trappa mot hagen Foran fra venstre Mona og Ingeborg Mannerheim Bak Reidun også kjent som Fifi), ukjent barnepike for Monas datter, fru Hulda Jølsen Bildet utlånt av Reidun Fiskerud.

butikken og handla hver dag, nøyaktig det vi trengte, og jeg holdt på ute til jeg måtte inn og lage middag. Etter middagen sa ho: «Du kan gå ut og fortsette i hagen, du, lille Reidun, jeg tar oppvasken, jeg, for da hviler jeg meg.» Så var det ut i hagen igjen. På ettermiddagen gikk grevinna ofte bort på besøk, og da måtte Reidun fortsette. Om det kom gjester, måtte hun avbryte og ordne med kaffe og vafler eller brødsiver med skinke og speilegg på verandaen. Mange kom på besøk sommerstid, og livet var travelt. Ingeborg solgte rips og solbær, og Reidun plukka og serverte dem som henta bæra. Hagen på Lekum var dobbelt så stor som nå, med grusganger, lysthus og store trær som felte masser av lauv. Det var ikke grenser for hvor mye lauv jeg raka om høsten!»

Hjemmet på Lekum var preget av en noysom holdning og krevde innsats av

alle, det var ikke noe luksusliv hverken for fruer eller medarbeidere. Ingeborg overtok administrasjonen av Reidun så lenge hun var der. Hvis det regna, skulle hun pusse vinduer, for da kunne hun ikke jobbe i hagen. Hun laga lister over ting Reidun skulle gjøre mens hun var på besøk hos venner i Oslo eller annetsteds, i godt og dårlig vær under vintertida, og blei uglad da Reidun ikke hadde rukket det. «Jeg skulle få ei krone for hver mus jeg fikk i fella om vinteren, og skreiv opp alle, men da jeg nådde 102, sa ho at nå trengte jeg ikke skrive opp flere. Jeg fikk 102 kroner da ho kom.» Men takk være grevinna og Reidun blei hagen holdt i stand på beste måte og museplagen overvunnet.

Et gjestfritt hus

Nils Onstad skulle komme på besøk, og han skulle få pir til middag. Den lå på vent på det kjølige stabburet. Fru

Jølsen hadde vært der inne og glømt å lukke døra, og da fisken skulle stekes, hadde katta dratt den utover sanda på gårdsplassen, halvspist og fæl. Krise! «Vi får ta spekeskinke og speilegg», sa Reidun. «Nei da, jeg har vaska og rensa fisken, jeg», sa fru Jølsen. De to sto hverandre bi. Skipsrederen fikk et fint måltid.

Bare ved de helt store anledningene ble det kokt og bakt storfint, og da kom Dagny Fiskerud og kokkelerte. Da var storstuene i bruk.

Hun var også fast hjelp på storvaskdagene, da alt av sengetøy og duker skulle tas. Det tok Dagny og Reidun to dager i bryggerhuset, som lå i enden på forpakterboligen i den gamle tingstua tvers over veien. Den første dagen kokvaska, skrubba og skylte de i elva og hengte duker og sengetøyet opp inni bryggerhuset, den andre dagen rulla de tøyet. Alt var hvitt, stivt og tungt å handtere, men fint blei lintøyet. «Det var ei stri», sier Reidun. Dagny var den eneste ekstrahjelpen de hadde.

«Da Ingeborg blei 60 år i 1957, hadde de stor fest med mange storfolk fra Oslo, advokater og skipsredere, til og med hoffsjefen var invitert, og alt fint folk i Mysen. Salen i annen etasje var festsalen. Den hadde lafta vegger, og mellom bjelkene tørt mosen ut, det så ikke bra ut. Vi prøvde å skjære vekk det verste, men det blei så stygt. Ingeborg fikk tak i store flagg, både svensk, finsk og norsk, og de skjulte det verste. Og så pynta vi med blomster fra hagen. Festen blei flott!»

Huset sto som det hadde vært da Huldass første mann overtok det fra bestefaren. Det hadde ikke blitt renoveret siden, golva skråna og vinduene var

Reidun Fiskerud, kallenavn Fifi, med en Bierstein, ei ølmugge fra Tyskland, som hun har fått av Hulda Jølsen. Foto Eva Tveter.

trekkfulle, for huset hadde sunket. Hovedbygningen hadde stort behov for oppussing, men det ble neste eiers oppgave. Bygningen var til alt overmål fredet, og Riksantikvaren måtte godkjenne alle endringer. Ikke rart at de to enslige damene ikke så seg råd med det.

Anders Haneborg på Svarverud var Huldass bror. Reidun skulle ta alle telefoner til huset, egen klokke i kjøkkenet varsla henne. En svært formell samtale med Haneborg fulgte før Reidun kunne gi beskjed til fru i dagligstua. Hun måtte låse opp hovedinngangen når han kom for å slippe ham inn. Å bruke kjøkkeninngangen var uaktuelt. Sånn var det da.

Ellers hadde familien omgang med Gulbrandsen sine på Hobøl og flere familier i bygda, og naboer stakk

innom, men det var mer uformelt. . Anemarie Knoph, Jølsens datter, var gift i Oslo og satt godt i det. Hennes mor var søster til Thor Heyerdahl. Begge kom på sommerbesøk, og det gjorde også Ingeborgs barn; Carl Gustaf, Lillemor og Carl Erik fra Sverige.

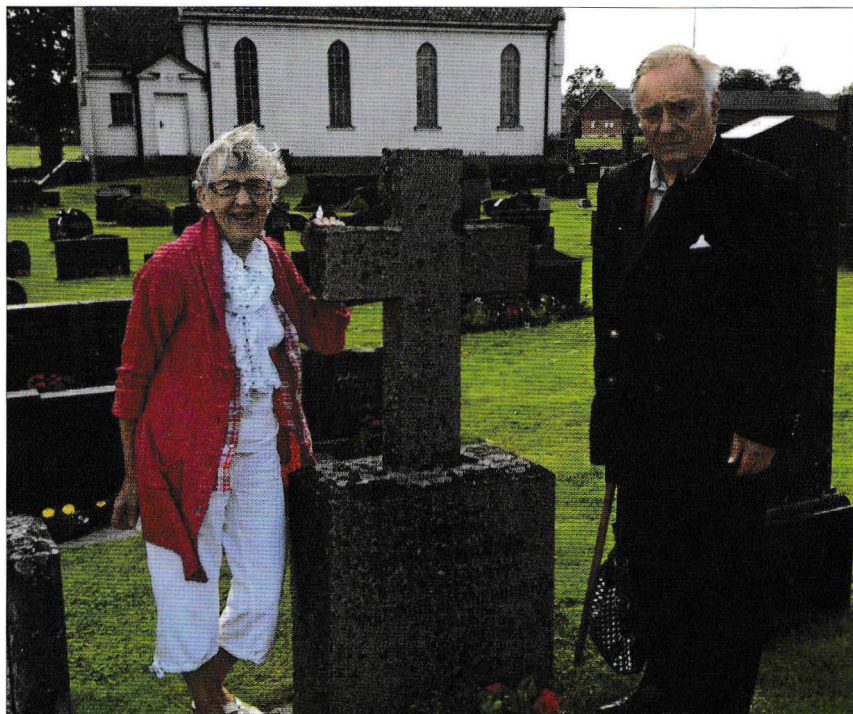
Hjorthfamilien har forlatt Lekum

Reidun ble godt kjent med dem på de seks åra hun bodde på Lekum.

Etter at Hulda døde i 1966 og Ingeborg i 1967, har Reidun vært kontaktledd mellom dem og hjemstedet. Hun har stelt Hjort- og Jølsenfamiliens graver på Eidsberg irkegård i alle år og gjør det ennå. Carl Gustaf skulle egentlig overtatt Lekum, men han ville ikke, og ingen andre heller, og da blei garden solgt til Thor Lundebø. Hvert år har de besøkt Reidun og familiens graver, og hun har stadig ontakt, nå med barnebarn og oldebarn.

«De er så snille mennesker, gir meg alltid et stort smil og en god klem når vi møtes, jeg får telefoner, brev og kort.» Hun har samla på alt og viser fram.

Carl Gustaf var som en bror for meg, han var verdens beste menneske! En kveld i oktober i 2012 fikk jeg for meg å ringe han, for det var ei stund sia sist. Han gikk med stokk den sommeren da

Reidun og Carl Gustaf Mannerheim, Ingeborgs eldste sønn, ved Hjorthfamiliens gravsteder ved Eidsberg kirke. Bilde utlånt av Reidun Fiskerud.

han var her, og han var ikke bra. Vi preka ei stund, koselig som alltid, og han sa at han venta på noen venner som skulle komme. Morgenen etter fikk jeg telefon fra Lillemor. De hadde funnet ham død i stolen. Jeg var det siste mennesket han snakka med. Det er så rart å vite.»

Fra Reiduns samling av minner viser hun fram en sebra, designet av Lillemor for Arabia-fabrikken, en kunstgjenstand. En stor porselensbolle med sølvkant og en toliters flott dekorert Bierstein har hun fått i gave fra fru Jølsen. Hun har mange permer og album med prospektkort og bilder som Huldas barn og barnebarn har sendt. Hun viser meg også nekrologene over Hulda og Ingeborg. Alt er respektfullt tatt vare på. Også i år møter hun familien, for de besøker familiegravene, slekta på Hobøl og venner nesten hvert år.

Glemt Eidsberg-maler

Av Øivind Gryteland

Christian August Printz ble med familien Feydt fra Fredrikshald som deres husmaler og skildret blant annet Lekumfossen og Rustadfossen på en feriereise i 1846.

Christian August Printz ble født i Fredrikshald 1. april 1819 og døde i Eidsberg 13. februar 1867. Han ligger begravet ved Eidsberg kirke. Printz var sønn av handelsmannen Peter Printz (1785–1849) og Johanne Cathrine Petronelle Bay (1789–1860), og bror av den langt mer berømte botanikeren, legen og folkeminnegranskeren Hans Christian Printz. Opprinnelig var det meningen at Christian August skulle bli handelsmann, som sin far, men sykdom tvang ham allerede som 25-åring ut av denne virksomheten. I ledige stunder hadde Printz alltid syslet med tegning og maling. Han bestemte seg derfor for å prøve en karriere som maler på heltid. Christian August Printz begynte på Kunstakademiet i København i 1846 og studerte her under Christian Albrecht Jensen til 1853. Her ble han frarådet å male landskap og slo seg derfor på dyre- og stillebenmalerier. I 1853 fortsatte han sine studier under stillebenmaleren Johan Wilhelm Preyer i Düsseldorf.

Uskolert i 1846

De to Eidsbergbildene tilhører en samling på fem bilder som siden 1846 har vært i familien Feydts eie. De tre andre landskapsbildene er fra Troll-

hättan sluse, Tistedalen og Akerselven. Christian August Printz var på denne tiden ubemidlet og bodde hos dr. Fredrik Feydt på Holtersrød gård i Halden. Det er grunn til å tro at bildene ble til under en reise familien Feydt gjorde sommeren 1846. Printz var med og skildret steder familien besøkte. Samme år kom Printz inn ved Kunstakademiet i København. Om Printz spesielle tilknytning til Eidsberg vet vi lite. Han levde, etter hva kirkeboken forteller, som ungkar og etterlot seg ingen da han døde på Lindhoel midtvinters 1867.

Düsseldorfskolen

Etter Københavntiden møtte Printz mange av tidens storheter i Düsseldorf. Byen spilte på denne tiden en viktig rolle for norsk kunsthiv. Kunstakademiet i Düsseldorf og den såkalte Düsseldorfskolen ga i perioden 1830–1870 avgjørende bidrag til utviklingen av norsk nasjonalromantisk kunst. Printz studerte sammen med betydelig mer kjente kunstnere som Adolf Tidemand, Hans Gude, Amaldus Nielsen, August Cappelen, Lars Hertervig og Peter Nicolai Arbo med flere.

Under Tysklands fremste fruktstillebenmaler Johan Wilhelm Preyer studerte Printz til pengene tok slutt. Han søkte flere ganger om stipender, men uten resultat. Litteratur- og kunsthistorieprofessor Lorentz Henrik Segelcke Dietrichson mente Printz på grunn av sjenanse og

Tag og kvern Før 1855 tilhørte nedre del av Lekumfossen nabogården Foss, som har sitt navn etter dette vannfallet. Til venstre sees saga, til høyre kvernbruket og opp til venstre plassen Petersborg under Lekum. Interessant er det at Petersborg i følge skriftlige kilder først skal ha blitt oppført av Peter Christian Hjorth i 1850. Bildet til Printz mer enn antyder at Petersborg allerede i 1846 var godt etablert.

tilbakeholdenhet ikke nådde så langt som hans talent tilsa. Likevel utviklet Printz seg til en habil stillebenmaler og deltok på flere utstillinger. Fra 1860-tallet domineres hans produksjon av dyremalerier. Fra denne tiden er hans kjente bilder «Dompaper i fugleneket», solgt på verdensutstillingen i London i 1862 og «Reven i hønsegården» som henger på Nasjonalmuseet.

Malte realistisk

Billedkunstneren Halvard Haugerud har sett på bildene til Christian August Printz. Haugerud mener Printz i disse bildene maler realistisk og ikke romantisk.

Haugerud mener Printz viser talent allerede som uskolert maler. Landskapsbildene fra 1846, stammer fra tiden før Printz begynte på Kunstakademiet i København.

– Han har tydelig talent. I dag ville han ikke bare bli sett på som begavet, men kanskje til og med som skolert, sier Halvard Haugerud.

– Hva synes du om bildene?

– Man ser jo at han ikke er i Gudes divisjon, og at bildene ikke er utført av en profesjonell maler, men Printz har rett og slett gått ut i landskapet og malt det han så, så godt han kunne. Slik sett er han nesten forut for sin tid. Det kan også synes som om han er påvirket av

britiske strømninger, á la Constable. Ellers blir jo landskapsbilder i denne perioden interessante fordi det er gjennom malerne nordmenn opplever sitt eget landskap, sier Haugerud.

– Hva tenker du om det landskapet vi ser i *Printz bilder, og dagens virkelighet*?

– Det er interessant at man bringes tilbake i tiden. Hans penselstrøk er et direkte avtrykk av et menneske, hans fingeravtrykk, opplevelse og tolkning. Bildene til Printz er fylt av mening. På stedene der Printz malte er det kommet noe øde inn i landskapet med jordbruksrevolusjonen. Bildene er et friskt pust fra en annen tid, avslutter Halvard Haugerud

Rustadfossen

De første kverner og historiens tidligste eksempler på industriell utnyttelse av vannkraft kjenner vi i Norden fra så tidlig som i senmiddelalder. I følge et gavebrev fra Tunabergsbygd i Sverige ga hertugene Erik og Valdemar i 1308 flere eiendommer til Vadstena kloster, der blant annet en kvern i Næfw er spesielt nevnt. Det er derfor alminnelig antatt at kvernkaller og enkle anlegg i fosser med tilstrekkelig fallhøyde også var utnyttet hos oss fra denne tid.

På 1600-tallet var Rustad en selvstendig gård med betydelig mer landskyld enn dyrkingsarealet alene skulle tilsi. Det er derfor grunn til å tro at Brynild som var brukeren i 1593, svarte skatt av kvernbruk og eventuelt også en sag. I alle fall er kvernfoss og sag oppført som skatteobjekter under Rustad i 1625.

Bygninger som i 1723?

Da Printz malte Rustadfossen i 1846,

finnes det på bildet to bygninger som trolig er beskrevet i et matrikkelforarbeid fra 1723. Her heter det at «Kvernbruket består av to hus med tre par kverner i, hvorpå males til husbehov og til almuen».

De to bygningene på maleriet bærer etter min mening begge preg av å være gamle allerede i 1846. De er laftet helt opp i røstet og har bratt takvinkel som var svært vanlig før 1800. Selv om 120 år kanskje er lang levetid for den slags hus, har trolig større bygg på denne siden av fossen vært mindre utsatt for flomskader enn på motsatt side. Bygningene kan også være meget eldre, da det i skriftlige kilder opplyses at Rustad sag, trolig også kvernbruket, ble ødelagt i 1640 og 1644. Laftehusene kan altså være fra etter gjenoppbyggingen i 1640-årene.

Prominente eiere

Som i matrikkelforarbeidet fra 1723, er også de tre par kverner omtalt i 1639. På det tidspunkt var adelsmannen Sten Willumsen til Thorsø herregård, opprinnelig Thorshov, oppført som eier av Rustad. Senere tilhører fossen fogeden Jens Bierring, som fikk sagbruksbevilling i 1670. Fossen ser en tid ut til å ha blitt fradelt gården Rustad, men om dette hersker stor usikkerhet. I alle fall skifter fossen eiere utover i 1600-årene. Rustad er i en lengre periode såkalt borgergods. Eiendommen har hatt mange «velbårne» og «salige» eiere i sin tid. Offiserer, fogeder og andre embetsmenn dominerer. Det fører for langt å gå inn i alle detaljer, men virksomhet synes det å ha vært i Rustadfossen, kontinuerlig i over 400 år.

Tydelige spor: Fundamentene til de to kvernhusene på Rustadfossen kan fortsatt sees den dag i dag

Allsidig virksomhet

Folketellingen i 1875 gir et bilde av et helt lite samfunn ved Rustadfossen. I 1875 var det både mølle, sagbruk, garveri, fargeri samt jord- og skogbruksdrift her. Brukseier Axel Hemmingsen drev på denne tiden Rustad og Ramstad som en enhet. Tre husmenn, sagmester, farver, møller, forpakter og garver med familier står oppført i manntallet og selvsagt brukseieren selv med familie. Ved folketellingen i 1900 var det stadig mange som bodde og arbeidet ved

Rustadfossen. Rustad sag og mølle var på den tiden i Oslo-grosserer Munthes eie. Fargeriet var på det tidspunkt trolig nedlagt, men det var fortsatt virksomhet på mølla, saga og garveriet. Tretten personer bodde da på stedet. I 1905

overtok Spydeberg-mannen Magnus Soli, Rustad gård.

Kilder:

- Folkenborg museum.
- Gårdshistorie for Eidsberg, bind IV.
- Hanne Feydt von Benzon og Hans Feydt von Benzon – som i dag eier henholdsvis bildene Lekumfoss og Rustadfoss.
- Lokalhistoriker Rønnaug Wergeland Krog.
- Nasjonalmuseet.
- Norsk Kunstnerleksikon.
- Wikipedia.

Forfatteren, Torbjørn Greipsland, har i samarbeid med Jørgen Dahls etterkommere skrevet en interessant og detaljrik beretning om gården Dal i Hærland. Redaksjonskomitéen i «Haakon» har fått lov til å trykke et fylldig utdrag om både menneskene og gården de bodde på.

«Smaalenenes Avis» hadde i april en bred omtale om livet og menneskene på Dal, skrevet av Torbjørn Greipsland.

Siden Jørgen Dahl (1876–1959) var en sentral person i Eidsberg historielag og oppbyggingen av Folkenborg museum, velger vi her i «Haakon» å fokusere mest på ham og hans nærmeste aner.

Dal – en stor og fin gård med driftige mennesker som behandlet husmennene svært godt

Av Torbjørn Greipsland

Fordi Jørgen Dahl gjorde det mange andre ønsker de hadde gjort, nemlig å skrive ned slektas og gårdens historie, vet vi så mye om folka på Dal gård i Hærland i Eidsberg kommune, hva de gjorde, hva de mente og hvilke skikker de hadde. For historien er uhyre interessant, ikke minst eiernes uvanlig gode forhold til husmennene. Selv om nok noe lignende er gjort på en og annen gård, er det ganske enestående når vi har 20 tettskrevne sider om «skikker og troer» på gården, både om det som er positivt og det som er mindre godt.

Tollef Dahl, Jørgens bestefar, overtok gården i 1834, da han bare var 20 år gammel, født som han var i grunnlovsåret 1814. Samme året giftet han seg med Anne Fransdatter fra Frøshaug i Trøgstad. For å hjelpe til

med friinga hadde han med seg Johan Langsæther fra Trøgstad.

Det fortelles at han ikke hadde sett jenta før de kom frem til gården. Men han fikk ja, og de forlovet seg samme kveld. Andre gangen han besøkte henne, dro han veien om presten for å få ham til å ta ut lysning.

Anne sa senere at hun sa ja til Tollef fordi han hadde gård. Og Tollef skal ha sagt til dattera Lina (gift Hallesby) at det var et fornuftsekteskap begge veier.

Heftig temperament

Tollef var en aktiv bonde. Men han fikk ikke utnyttet den nyriddede jorda slik han ønsket, fordi den etter noen år med korn ble utarmet. Kunstgjødsel fantes ikke den gang.

Tollef var bråsin. Men han var godt likt av folk fordi han angret det gale han hadde sagt eller gjort.

Flyfoto av Dal gård i Hærland, vakker gammel slektsgård med en interessant og sterk historie om menneskene som har bodd der. Foto Da-To.

En gang hadde en husmann satt ut garn i samme isråka som Tollef hadde sine garn i. Husmannen hadde tenkt å ta opp garna sine før Tollef kom ut om morgnen. Men Tollef kom før husmannen. Husmannen forteller: «Da jeg kom til gården, fikk jeg en ørefik så jeg slang bortover golvet. Men da jeg kom hjem om kvelden, fikk jeg ei helt ny vadmeststrøye som ikke var bøtta mer enn på albogen.»

Var med og styrte bygda

Etter at formannskapslovene var vedtatt i 1837, ble Tollef valgt inn i herrestyret. Han satt der i årene 1844–47, 1852–57 og 1866–69, han var viseordfører 1846–47. Jørgen skriver at Tollef var lite skikket

for offentlige verv og gjøremål. Han var så vant med å handle på egenhånd og ikke god til å samarbeide.

Entreprenør for Hærland kirke

Men han ble med på store arbeidsoppgaver. Han var formann i komitéen som stod for byggingen av presteboligen i Eidsberg. Og han var entreprenøren som bygde Hærland kirke. Even Grini var formann i byggekomitéen. Det betydde at Even var ansvarlig med å skaffe materialer i rett tid. Ingen lett oppgave, og det fungerte ikke alltid så godt (i en tid uten telefoner), så arbeiderne måtte noen ganger vente i dagevis.

Konflikt ble det da Grini hadde bestilt to kirkeklokker. På den ene stod et vers og så Grinis navn. Da Tollef så det, sa han at skal det stå, må du betale for klokkene. Det ville Grini selvsagt ikke, og enden på det hele ble at han filte bort navnet sitt. Forholdet de to i mellom ble ikke godt. Flere problemer

oppstod før kirka var ferdig. Brukseier Anders Furuholmen fra Askim ble hentet inn, og han skrev at «arkitekten hadde ikke forstått sin egen tegning». Men etter betydelige endringer ble bygget godkjent.

Eierskifte

Anne og Tollefs sønn, Christian, (altså Jørgens far) overtok gården så sent som i 1892, og drev den til 1905 da Jørgen overtok. Da Christian var tre år gammel, ble han tunghørt. Allerede da faren, Tollef, så at Christian likte å leke med treull, proklamerte han at han ville bli en god snekker. Det ble han. Han var en meget dyktig håndverker og satte opp snekkerstue. En vinter laget han flere dusin senger som han solgte i Oslo. Tre flotte hjørneskap laget han også.

En ulykke på saga førte til at han mistet mestedelen av venstre hånd i sirkelsaga. Men han greide seg likevel. Nytt vognskur, grisehus, føderådsbygning og låve ble bygd i hans tid.

Foreldrene bestemte

I 1873 ble Christian gift med Maren Thorine Jørgensdatter Westerby. Det var faren som hadde bestemt hvem som skulle bli hans kone. Han hadde sett henne i sving på Westerby og mente hun ville være et godt parti. Mora, derimot, ville han skulle ha giftet seg med Randi Goperud fra Trøgstad.

Christian selv hadde tydeligvis ikke noe å si, slik som tilfellet var også for andre i familien, og for mange andre. Det var et slags arrangert ekteskap.

De fikk bare ett barn, sønnen Jørgen. Han bodde de første seks-sju årene på Westerby. Han var bare tre år gammel da moren døde. Litt senere døde også

Jørgen Dahls besteforeldre, Tollef og Anne (f. Frøshaug). Tollef var en aktiv bonde, slik som hans sønnesønn, Jørgen, ble to generasjoner etter. Tollef var entreprenør for Hærland kirke og formann i byggekomiteén for presteboligen, men hans evne til samarbeid var ikke alltid så god. Privat foto

bestemoren. Da hadde ikke Jørgen det lenger så trivelig og bra, selv om morbror Kristian ofte tok ham på fanget. Morfaren gjorde aldri det. Fordi Jørgen stammet, var det flere som gjorde narr av ham. Jørgen skriver om seg selv at han var både slem og nærtagende.

Til Dal

Jørgen ble boende på Westerby til han var nærmere syv år gammel. Da flyttet han til faren og bestefaren på Dal. Begge var da enkemenn. I storsamfunnet på Dal var det mange å være sammen med. Jørgen syntes han hadde det godt.

Både faren og bestefaren lå i kammerset. Jørgen lå i senga til faren

heit inntil veggen. Bestefar Tollef leste Fader Vår og ba noen bønner før de sovnet. Hvis bestefar ble liggende i senga om morgenen til Jørgen våknet, ba han en Fader Vår og æste noen samevers.

Da Jørgen flyttet fra Westerby, var det meningen at han skulle på skole i Oslo for å få hjelp til å komme over stammingen. Men Jørgen skreik og nektet; han hadde nemlig hørt av noen jenter og gutter på Westerby at på denne skolen slaktet de unger og sa dem på tønner og solgte dem til "Trynetyrken». Jørgen og faren besøkte likevel Lippestads døvstummeskole, Thorshaug, men det ble likevel ikke til at han begynte der, selv om bestyrer Lippestad tok vel imot Jørgen, og han ble glad i Lippestad. En grunn til at

Jørgen ikke begynte der, var nok at fiende mente stammingen ville gå over når han ble eldre.

I stedet ble det privatskole på Havnås, senere allmueskolen (folkeskolen) på Havnås.

Lite nærkontakt

Jørgens far, Christian, var god til å leke med barn når han var på besøk hos andre. Jørgens bestefar, Tollef, var ikke god til det, og heller ikke lot han barn sitte på fanget. Det begrunnet han med at han selv ikke hadde opplevd at faren hans tok ham på fanget. Og det var han nok ikke den eneste som ikke hadde opplevd på den tida. Jørgen opplevde lite nærkontakt og savnet kjærtegn da han bodde på Westerby borte fra faren. Barnepass var kvinnfolkarbeid, ingen

Jørgen Dahl med sin familie, fotografert ca. 1923. Foran fra venstre: Jørgen ved siden av Julie, som i 60 år var husbestyrer. Til høyre kano., Marie. Bak står barna: Kristian, Anne og Ole. Foto: Monsrud, Mysen.

tvil om det. Men når Tollefs kone, Anne, var i fjøset – det var jo kvinnfolkarbeid og ikke mannfolkarbeid – tok Tollef sin tørn med å ta noen runder på tunet med barnevogna og et barn oppi. Neppe noe vanlig syn den gang.

For å hjelpe

Jørgen forteller at en gang han var med faren Christian på saga, reagerte Jørgen på at faren tok imot gamle og brukte bord til høvling. Men da fikk han høre noe han ikke glemte: «Vi gjør vårt arbeid for å hjelpe folk, ikke for fortjenestens skyld».

Storslått begravelse

– 60 hestekjøretøyer fulgte husbonden til grava

Christian døde 21. august 1919. Begravelsen foregikk 1. september. Det begynte med samling i hjemmet på Dal klokka ni med servering av kaffe og kaker. Da alle gjestene var kommet, var det varm mat å få. Deretter samling ved kisten som stod i mellomkammerset i hovedbygningen.

Pastor Anton Leere holdt minnetale. Forhenværende husmann Andreas Olsen Heen la krans på båren fra tidligere og nåværende arbeidere.

Deretter gikk turen til Hærland kirke. Så mange som 60 hestekjøretøyer satte seg i bevegelse, samt en bil kjørt av Gudbrand Laugslet. Det var en vakker høstdag der folk undret seg over den skønne naturen.

Det ble en gripende stund i kirka med salmesang og høyskolebestyrer Olaf Funderud som organist.

Deretter gikk turen tilbake til Dal der det ble servert middag, kaffe og senere kveldsmat. Oppbruddet skjedde ved

halv to-tida om natta.

Johanne Bjørnstad var kokke. Overbrannmester Hesselberg fra Oslo var vert og Kristian Skaug tok seg av det ytre med hester og kjøretøy. Hærland Sangforening ved leder M. Sandem sang både i kirka og i hjemmet.

Jørgen gifter seg og overtar gården

Selv om Tollef Dahl var en meget kjent og vel ansett person, er det nok barnebarnet, Jørgen, eneste barn til Christian og Maren Thorine, som ble den mest kjente. Men han levde i en tid med bedre kommunikasjonsmidler.

I 1905 tok Jørgen over gården. Samme år giftet han seg med Marie Lier fra Trøgstad. På den tid, da mange satte rokk og vev på skraploftet, kom Jørgen med det løftet at fant han ikke ei jente som kunne veve og selv veve brudekjolen, ville han ikke gifte seg. Og hun som han fant, Marie Lier, oppfylte kravene og vevde og sydde selv brudekjolen.

Kona reddet meg

Jørgen skriver mye bra om henne: «Jeg var ikke bedre enn andre. Heller ikke verre. Men jeg lærte at min egen motstandskraft mot dårlig liv og flørting var ikke mye verd. Og jeg bebreida meg sjøl at jeg ga meg i kast med moro som etterpå gjorde meg uglad. På dette området ble bekjentskapet med min tilkommende hustru det som reddet mitt ungdomsliv. Samværet med henne virket som en befrielse... Etter ett års bekjenskap til og med hverandre besluttet vi å tro på hverandre og leve livet sammen. Samværet – samlivet med henne gjorde at jeg aldri kunne få meg til å si noe av alt det stygge

som jeg hadde lært i mine første bandomsår.. Men helt glømmes jo ikke den dårlighet som læres i barndommen.»

Om Jørgen heter det i et avisutklipp at han var «en av de mest særmerkte personligheter i Indre Østfold». Og enislandsk redaktør skrev: «Jeg har fått mer ut av en samtale med Jørgen Dahl enn med noen professor».

Utsatt konfirmasjon

Jørgen var sterkt imot at prestene kunne si nei til å konfirmere noen. En gang tok han med seg hjem en konfirmant som ikke hadde sluppet frem og underviste ham. Og f~gikk så til presten og sa at han kan det som trengs til "salighet". Bli han ikke konfirmert nå; så går jeg til bispen. Da ble han konfirmert.

Om husmannsgutten. Theodor fra Madshytta under Krogstad, ble det fortalt at da han skulle til presten for innskriving til konfirmasjon, fikk han med seg en stor mysost som gave. Slik brukte å hjelpe. Men presten slapp ham ikke frem til konfirmasjon. Da han kom hjem og fortalte mora det, dro hun til prestegården og sa hun ville ha mysosten tilbake. Men problemet var at prestedøtrene hadde allerede kuttet av stykker av osten. Derimot ville presten betale henne erstatning.

"Nei; penger ville hun ikke ha, enten osten hel tilbake, eller gutten konfirmert." Da måtte presten si ja til å konfirmere ham. Gutten ble senere byggmester.

Engasjert i folkehøyskolene

Jørgen ble sterkt engasjert i folkehøyskole-bevegelsen. Det innebar også stor interesse for slekts- og

bygdehistorie, også husmennenes situasjon.

Han ble mye brukt som foredragsholder, ikke bare i Norge, men i de andre nordiske landene også

Jørgen var aldri valgt inn som fast medlem av kommunestyret, men møtte av og til for Jørgen Hedemarken. I en sak talte Jørgen sterkt for sitt syn. Men da han stemte, stemte han motsatt. Da undret kommunestyrerepresentantene seg. Han svarte da: «Når jeg taler, taler jeg for mitt syn. Når jeg stemmer, stemmer jeg slik representanten Jørgen Hedemarken ville ha gjort.»

Hard kamp for vei

Selv om Ole Eriksen hadde fått opparbeidet kjørevei til gården fra Buer, trengtes bedre vei. En begrunnelse var kjørevei til og fra saga og høvleriet de hadde. Trøgstad kommunestyre sa ja til å bygge vei hvis Jørgen kunne få flyttet kommunegrensa så Dal ble lagt til Trøgstad. Da søkte Jørgen departementet om å få flyttet kommunegrensa så ønsket ble oppfylt. Departementet sa ja til det. Men da reagerte de kommunale myndigheter i Eidsberg og vedtok i 1928 å bygge vei fra Løkka til Dal. At Jørgen var sta, var ikke ukjent. Selv kommunegrenser klarte han å få vedtak på å flytte.

Nei til Kongens fortjenstmedalje

For sitt samfunnsengasjement ble Jørgen tildelt Kongens fortjenstmedalje. Men den sendte han tilbake til kong Haakon. Visstnok med takk for lånet. Han mente han ikke fortjente medaljen. Han hadde bare gjort det enhver burde gjøre. Dessuten fikk dikteren Øverland medalje på samme tid. Jørgen var ikke

fornøyd med Øverland. At også han fikk medalje var neppe med på å gjøre medaljen mer ettertraktet.

Fikk første Wilse-medalje

I 1940 overlot han gården til sønnen Kristian. Den 13. dag jul samme år holdt Jørgen sitt siste store juleselskap for husmenn og arbeidere.

Jørgen fikk Wilse-medaljen for sin innsats blant annet i Eidsberg historielag og for Folkenborg-museet. I sin takketale sa han at han ikke hadde gjort mer enn han pliktet å gjøre. Noe han skyldte sin hjemkommune. Han understreket den hjelp han hadde fått av andre, både kvinner og menn.

I talen understrekte han klart det positive ved den gamle bondekulturen og også det samholdet som hadde vært på gården. Han var klar over at ikke alt gammelt var godt og heller ikke alt nytt var bra.

Om endringene som han hadde opplevd, nevnte han særlig at maskinene er i ferd med å ta overhånd over menneskene. Han mente at det tok bort noe av arbeidsgleden. Så fryktet han også materialismen. Og i alt det som endret seg, minnet han om det fjerde bud om å hedre sin far og mor og ikke vanvørde minnet deres. Jørgen Dahl døde i 1959, kona i 1944.

Dagligliv på Dal

Måltidene på gården var slik omkring 1860: I fem-seks-tida var det vassvelling med havreflatbrød i mjølk. Ved dugurden i åtte-tida åt man den velling som var igjen. Dessuten flatbrød og smør og ost, eller sild ved siden av velling. Maten de fikk ved siden av velling ble lagt på flatbrød,

ikke på tallerken. Graut, velling og suppe ble satt frem i trefat eller trau. Som oftest åt flere av samme fat. Til middag kl. 11–12 var det gjerne byggrynsgraut én gang i uka. Ellers var det suppe med kjøtt eller flesk. Sild hadde de én gang i uka.

Noen år litt senere ble det vanlig med ettermiddagskaffe og to sukkerbiter. Eftasverd var kl. fire. Da fikk de melk eller kaffe og et halvt brød til hver. Smør og sirup. De spiste brødet uten å dele det. Av og til ost og sur melk til eftasverden. Til kvelds var det havremjølsgraut eller velling med flatbrød i.

Husbondsfolket spiste som regel i kammerset. De hadde samme mat som de andre, men fikk maten på tallerken.

Folketellingen i 1845 viste at det var 18 mannekjønn og 24 kvinnekjønn på gården. Det var jentene som røktet kuene, grisene og sauene. Mannfolka holdt seg unna dette. Melkinga og fôringa skulle være ferdig mens det var dagslys, så de slapp å bruke ild i uthuset.

Etter at sauene var klippet og ulla vasket og tørket, begynte jentene å karde og spinne. Veving av lin og bomull skjedde om sommeren. Alt som de brukte av tøy både til husfolket og tjenerne ble laget, spunnet, vevd og sydd på gården.

Gulvene ble skuret annenhver lørdag. De andre dagene sopte de. Alle på Dal ble innprentet at maten skulle man ha respekt for. Ikke noe skulle kastes. Kunne ikke menneskene ha det, skulle dyra få det. Når man skulle bryte av flatbrødet, skulle man bryte det mot seg og ikke fra seg, for da støtte man maten fra seg. I høyonn og kornskurd skulle hvert strå plukkes opp.

En av de ni husmannsplassene under Dal. Husmennene og deres familier hadde det godt på Dal. Mens Jørgen Dahl en tid lå på Lovisenberg sykehus, kom historikere fra Oslo og tok opp på bånd det som Jørgen

Privat foto

Husmennene

Når de første husmennene kom til Dal er ukjent. Men i 1880 var det ni husmannsplasser: Sandbekk, Tørbråten, Bruserud, Korperud, Østre og Vestre Sætra, Bråten og Piperud.

I mange beretninger får man et klart inntrykk av hvor ille husmannsfamiliene hadde det landet over. Ikke bare økonomisk, men også ved at de ble hundset og sett ned på. Giftermål mellom bønder og husmenn var omtrent forbudt.

I følge det som kommer frem i det Jørgen Dahl skriver både fra hans egen tid og tidligere, så tyder alt på at husmennene under Dal gård hadde det så bra som mulig. Når de jobbet på gården, spiste de inne på gården. Og ved årsoppgjøret ved nyttår var alle invitert til stort selskap. Dessuten var

to av husmannsplassene reservert for enker.

Lønnen var liten, men det må forstås på bakgrunn av at de fikk mye av det de trengte som klær og brensel på gården.

En husmannskontrakt fra 1880 opplyser at husmannen Petter Johansen på Bruserud skal betale kr 60 i årlig leieavgift. Til avdrag på disse arbeider han hos eieren, Tollef Dahl, for 33 øre dagen om sommeren og 20 øre vinterdagen (arbeidsdagen var da kortere)

Dal hadde sitt eget pengesystem. Hver dag fikk de for utført arbeid en pengeseddel, det vil si et tykt, men lite stykke papir av papp. På det kunne det stå et seks-tall som betydde seks shilling. Men siden man ikke kunne bruke disse pappkortene andre steder enn på Dal, så var de mer å regne som en regnskapsbok.

De hadde et eget privat pengesystem på Dal. For utført arbeid fikk arbeiderne et lite kort av papp med hva de hadde til gode. Husmennene samlet på disse kortene, og ved årsoppgjøret kunne de se hvor mye de hadde til gode. Foto: Torbjørn Greipsland.

Husmennene samlet på disse papp-lappene. Ved årsoppgjøret så man om de skyldte husbonden penger, eller om de hadde til gode. Økonomien til Tollef Dahl var ikke god de nærmeste årene etter at han hadde tatt over gården, blant annet på grunn av gårds kjøp på Authen i Høland, en gård han senere solgte til broren. Tollef var nær ved å gå konkurs. Både han og husmennene arbeidet hardt, og han sa at det måtte de gjøre fortsatt.

Da Tollef nevnte det for dem at han var nær konkurs, sa en av husmennene: «Da skal vi jobbe enda hardere.»

Situasjonen ble imidlertid mye bedre i 1860 da kona fikk en arv etter hennes fosterforeldre. Da samlet han husmennene og ettergav dem det de skyldte ham. Tollef satte husmennene

høyt og har skrevet mye om dem. Det avgjørende var at de var trofaste arbeidsmenn, ikke hvilken stand de tilhørte.

Selv om forholdet mellom Tollef og husmennene var godt, betyr det slett ikke at levestandarden deres var god, noe den heller ikke var for andre husmenn her i landet.

Da Jørgen en tid lå på Lovisenberg sykehus, kom historikere fra Oslo og satt ved sykesengen i flere dager for å høre ham fortelle, særlig om husmennene. Noen av historiene han fortalte, tok NRK opp på bånd.

Underlige skikker på Dal

Jørgen Dahl skrev mye om «skikker og troer» på Dal, 20 tettskrevne sider.

Ved måltidet på julekvelden hadde de

tent lys. Hvis veken på lyset krummet seg mot utgangsdøra, var det tegn på at en av dem som satt ved bordet skulle dø i løpet av kommende år. De gamle fortalte at hvis en jente skulle finne ut hvem som skulle bli hennes, skulle hun julekvelden gå ut og gå tre ganger rundt fjøsbrønnen. Så ville kjæresten vise seg. Tok hun et fylt brennevinsglass ville hun finne ut om han var drikkelig. Hvis han tok og tømte det, ville han bli drikkelig. Slo han derimot glasset ut av hånda på jenta, kom han ikke til å drikke. Julekvelden måtte alle holde seg. Tollef fortalte at da han var liten dekket de vinduene til slik at det ikke var mulig å se lyset utenfra. Gjorde de ikke det ville tassen ta buskapen til sommeren også at ingen måtte gå i uthuset med lys julekvelden, for da ville ingen få fred for nissen. Husholdersken, Julie, fortalte om en mannsom hadde en hest som hadde trtødd feilog fått et sår som ikke ville stoppe å blø. Da kom han på at han hadde smurt støvlene inn juledag før de dri til kirke. Da tok han og skrapte fettet av støvlene og smurte det på såret. Straks soppet blødningen.

et interessant forhold er at tjenestejentene kunne få drikkepeng, tips. For hvis det kom besøk, det gjaldt ikke bare på Dal, så måtte de sette i gang å varte opp og derved gå glipp av tid de skulle ha til å lage tøy til seg selv. Jørgen sier er at bestefaren, Tollef, var god til å gi tips når han var på besøk andre steder.

Hva trodde Dal-folket på?

Christian, Jørgens far, trodde fullt og fast på mørkemaktenes innflytelse i menneskenes liv. Under første verdenskrigen ble hans tro satt på prøve og tvilen kom: Hvorfor grep ikke den allmektige Gud inn mot all elendigheten? Men han overvant denne tvilen før han døde, og så at Gud var den sterkeste. De siste dagene han levde, var han så fornøyd og smilte. Gud hadde gitt ham fred. Et varmt håndtrykk som Christian ga Jørgen, betydde mye for sønnen. Det var som å få tilgivelse for alle feil og uforstand.

Jørgen Dahl ble konfirmert i 1890. Det skjedde i Trøgstad kirke siden han hadde gått på skole på Havnås. Jørgen gikk til alters og mottok nattverden, slik det var vanlig den gang for alle. Prost Sommerfeldt var streng i sin undervisning både mot seg selv og andre, ifølge Jørgens egen beretning. Særlig minnes han prestens strenge undervisning om «nattverden». Det siste underviste han så grundig om at Jørgen i sitt 79. år ikke hadde våget å gå til alters siden. «Vi som var av et hårdt sinnelag... den skrekk for å nyte nattverdens sakrament uverdigg som prost Sommerfeldt hadde satt inn i meg, har gjort at jeg siden aldri har våget meg til nattverdbordet, enskjønt jeg mang en gang har følt trang til det», skrev Jørgen.

Han var nok ikke den eneste som opplevde det slik. Helt opp til våre dager har mange fått det inntrykk at nattverdsmåltidet er for de vellykkede, ikke et styrkemåltid for enhver kristen.

Bønner, Fader Vår, ble bedt både før og etter dagens første mål på Dal. Senere på dagen ba enhver en stille bønn ved måltidene.

Stille søndag før påske

Søndag før påske måtte ingen gå bort i besøk. Da skulle familien ha fred, det gjaldt alle søndagene før en stor helg. Skjærtorsdag måtte man ikke ete kjøtt eller flesk, det skulle helst være mjølmat. Men langfredag var det kjøtt og flesk.

Langfredag skulle den som var først oppe fly rundt og pryle med bjørkeris den som ennå ikke var oppe. Det gjaldt å plage folk. Det var kristelig. Derfor skulle mannfolka denne dagen ha et tungt arbeid, som å gjøre reint hos sauene. Påskedags morgen mente folk at sola gjorde et hopp, og at det var mulig å se det om var man oppe på en ås. Det var en fast tro blant de eldre.

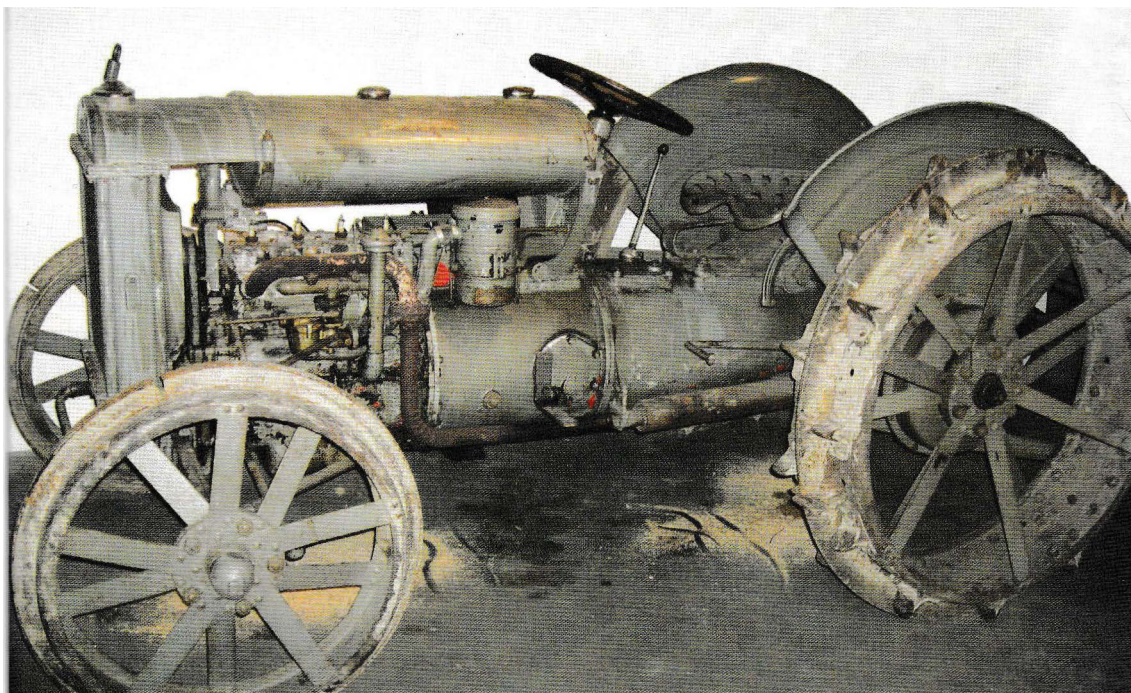
Fra tirsdag kveld i påskeuka hadde husmennene fri til fjerde påskedag, mens jentene hadde fri til å arbeide for seg selv fra onsdag middag i påskeuka til fjerde påskedag om morgenen.

Artige historier

Edvart Syversen Sagstua var en skjemtegaug. Han sa det var forskjell på lyden fra rokken når jentene arbeidet for seg selv eller for husbonden. Når de arbeidet for husbonden, sa rokken «Jerusalem – Jerusalem», og når de arbeidet for seg selv «Jeriko – Jeriko». Jerusalem uttalte han sakte, men Jeriko fort og kort. Tydelig at det var forskjell i tempo.

I 1962 vakte det stor interesse da eieren av Holleby, Ole E. Høstbjør, kjøpte traktor nr. 30 000, en Ferguson fra Eikmaskin. «Indre Smaalenenes Avis» hadde oppslag om saken, der det blant annet stod at herr og fru Høstbjør ble overrakt et gavebrev fra Eikmaskin med innbydelse til en ukes opphold i England for å se Ferguson-anlegget.

Men en annen begivenhet ble også omtalt. 25 år tidligere hadde nemlig

I 1937 kjøpte Jørgen Dahl en traktor av merket «Ferguson» – lik denne som nå står på Folkenborg museum. Foto Torbjørn Greipsland.

salgsrepresentant Harald Eik fra Eikmaskn i Scavanger vært på Dal for å demonstrere en traktor. Jørgen Dahl hadde bedt salgsrepresentanten demonstrere traktoren i en bratt bakke i nærvær av masse folk. Jørgen ville se hvordan det gikk. Det gikk så bra at avisen skrev at «Jørgen Dahl - som den skøyeren han kunne være - tok av seg - hatten og bøyde seg for traktoren». Men salgsrepresentanten hadde liten tro på at han skulle få solgt en traktor her, så han hadde det travelt med å komme seg videre. Han sa derfor nei da Jørgen ba han inn på kaffe.

"Du får i hvertfall bli med inn så lenge at vi får skrevet under kontrakten." sa Jørgen Dahl. Og da var det ikke noe "nei takk" lenger.

Demonstrasjonen og salget på Dal var ikke glemt da det ble feiret at Ole E. Høstbjør hadde kjøpt traktor nr. 30 000 og denne ble overlevert på tunet ved den ærverdige Holleby-bygningen. For nevø av salgsagenten som var der i 1937, nemlig Egil Eik, sa at Dal var blant de aller første gårdene her i landet som kjøpte en Ferguson-traktor. Eik sa at historien fra Dal var viktig, for det ble den gang sagt at å selge en traktor til en så fremsynt mann som Jørgen Dahl, var like viktig som å selge til 100 andre. Og Jørgen Dahls sønn, Kristian, ble overrakt et flott armbåndsur.

På Oslotur med kalv

At Jørgen Dahl også kunne være en skøyer, er det neppe tvil om. For historien om da han tok en kalv som han ga navnet «Askeladden» - nå skulle han ut i verden - med fra Dal til Oslo, er nesten ikke til å tro. Dessuten hadde han med 100 kilo poteter og en

Jørgen Dahl, slik som de eldste i Eidsberg husker ham. Høyt respektert i bygda for mangesidig innsats på ulike områder, ikke minst for historielaget og Folkenborg museum. Og med en utpreget sans for humor! Foto Tore Grinna.

oksehud. Men turen ble omtalt over to sider i et julehefte i 1837 av redaktør Bråten.

Hva ville Jørgen? Jo, vise at bøndene får for lite for sine produkter. Han prøvde å få byttet oksehuden med en håndveske. Men det gikk ikke. Hva så om å få barbering og hårklipp for 50 kilo poteter? Nei, sa barbereren, hårklipp og barbering kommer på kr 2, men potetene er bare verdt kr 1.80.

Kunne de få et par sko for kalven? Nei, det gikk heller ikke. Til slutt ble kalven solgt til slaktehuset for 15 kroner. Så kjøpte de kalvefrikassé på Dampkjøkkenet før de vendte hjem igjen. Konklusjonen var nok klar: Bøndene får for lite for sine produkter. Men moro hadde de tydeligvis hatt det.

«Haakon»-redaksjonen undres om ikke Jørgen Dahl ville vært en viktig mann i årets jordbruksoppgjør?

Driftige smeder i Smedgaten

Av Eva Tveter

De to smedene, Karl Anton Revhaug og Iver Anton Smerkerud, begge både håndverkere og lokalpolitikere, foruten også svogere og naboer, var i høy grad med på å sette sitt preg på Mysen i pionértiden. Sammen med sine koner, henholdsvis, Elen Marie og Annette Lorenze fortjener de en plass i Mysens historie, og vi starter med:

Karl Anton Revhaug (1867–1956)

Smeden Revhaug var den første smeden som slo seg ned på Mysen. Han kom fra Revhaug i Hærland og var blant de tidligste innflytterne i Smedgaten. Der hvor «Idrettshallen» nå ligger, bygde han seg først ei smie i 1891 og siden en villa for seg og familien i 1894. Revhaug drev både som vognmann og smed, og han ble ganske snart en aktiv borger med mange kommunale verv i den voksende stasjonsbyen.

Allerede som 15-åring, mens han bodde på Revhaug, fikk han interesse for politikk, særlig etter at han hadde vært tilstede på et stort folkemøte hos Alexander Mysen i 1882, der høyre- og venstre-siden støtte sammen. Den gang var ikke de politiske møtene så kjedelige, så han i et intervju i «Indre» i 1949. Det var litt «handtering» og mye morsommere på slutten av 1800-tallet, syntes han.

Fra Venstre til Arbeiderpartiet

Da Revhaug var 26 år gammel ble han innvalgt i herredstyret, først

Dette er smeden Karl Anton Revhaugs familie. Hans driftige kone, Elen Marie, var søster av smeden Einar Anton Smerkerud. Bak står sønnen Karl Anton som ble ingeniør i Oslo og som var med på å reise den gamle Telegrafbygningen der. Foran står de to døtrene, Gunvor og Mary. Gunvor ble gift med fargehandler Oskar Grimsrud i Rakkestad, mens Mary ble gift med Karl Smeby, Mysen. Til høyre: Smeden som etter hvert fikk mange tillitsverv i det kommunale liv på Mysen. Foto utlånt av Karin Dahlstrøm Hansen, Askim.

for «Venstre» og siden for Eidsberg Arbeiderparti som han var med på å stifte. Ordfører i hans første periode som kommunalpolitiker var Edvard Bye som var en kløpper på lover og regler. «En kunne ikke lue så mye i politikken da», mintes Revhaug.

Han var med i herredstyret i mer

enn20 år og var sågar innstilt til pass på Stortingets valgliste

* I flere perioder var han med i formannskapet og hadde verv i bygningskommunens representantskap og i reguleringskommisjonen. Med sine mange arbeidsoppgaver må han ha hatt en enorm arbeidskapasitet: Politi- og sunnhetsbetjent, rørlegger og tilsynsmyndighetsmann for Mysen vannverk, medlem av kinostyret og talsmann for arbeiderne i politiske debatter.

Ikke rik av å være smed

Det var jo som smed og vognmann han tjente til livets opphold, og det var ikke alltid så fett. Han skodde hester for 70 og 75 øre, og noen dager klarte han 18 hester alene om dagen Da ble det lange og slitsomme arbeidsøkter.

En fjerdedags jul skodde han 12 hester alene mellom klokka 10 og 16. Senere

drev han mye med å kvesse bor og hadde arbeid for e-verket.

I 1905, da spenningen var stor mellom Norge og Sverige, var han utkalt som soldat i grenseområdene ved Halden for å forsvare sitt fedreland. Dette fikk han en minnemedalje for

Skyttersaken

Revhaug var medlem av Hærland skytterlag som oppførte «Hærlandssalen» ved Kviller der hærlandsungdommen hadde sitt samlingssted helt til «Bøndernes Hus» ble bygget i 1930-årene.

Også Mysen hadde et skytterlag, og den gang ble konkurransene holdt i skråningen nedenfor «Sørenskrivergården». Etter hvert ble virksomheten nedlagt da øvelsesbanen ble borte. Drikk og slagsmål bidro også til at aktiviteten ebbet ut.

Smeden Revhaugs hus i Smedgaten ca. 1910. Døtrene Gunvor og Mary står foran grinda. Huset hadde stor hage med frukttrær og bærbusker. Foto utlånt av Inger Fossen Smeby.

*Smeden som gammel mann. Da han fylte 85 år i 1952, gikk han i 17. maitoget for 50. gang!
Foto utlånt av Inger Fossen Smeby.*

Sprek alderdom!

Karl Anton Revhaug holdt seg kjekk og vital til langt opp i årene, og satte sin ære i å delta i 1. mai-toget hvert år. Det ble 50 slike marsjer!

Etter godt og vel 60 år i faget syntes Revhaug at han hadde lov til å legge opp. Da var hans kone så sykkelig at han måtte være hjemme og stelle for henne. Av sine samtidige kolleger og venner ble han betraktet som en dyktig håndverker og ikke minst en hedersmann.

Revhaugs kone, Elen Marie, født Smerkerud (1863–1949)

Man skulle tro at Revhaug, med et så aktivt arbeidsliv, måtte ha en kone som kun syslet med hus og hjem. Men, den

gang ei. Da han flyttet til Mysen i 1891 giftet han seg med sin Elen Marie og ble dermed svoger til sin kollega, Iver Anton Smerkerud. Fru Revhaug lå heller ikke på latsiden, men ble en drivende kraft i Mysens sosiale og kulturelle liv. I Wålers «Mysenleksikon» leser vi at hun var medlem i Mysens første skolestyre og gikk inn for opprettelse av middelskole og skoletannpleie. Hun var med i helserådet i flere år og i provianteringsrådet under 1. verdenskrig. Dessuten var hun med og stiftet en forløper til «Sanitetsforeningen» som den gang ble kalt «Mysen Maiblomst- og Tuberkuloseforening». Sammen fikk ekteparet tre barn, Einar, Gunvor og Mary.

Minner om kjære besteforeldre

Ekteparet Revhaugs barnebarn, Ellen-Marie Grimsrud Gundersen og Aase Gunvor Grimsrud Arnesen (begge Rakkestad) har bare gode minner om sine besteforeldre i Smedgaten, der de alltid var velkomne. «Det var så god atmosfære i bestemors og bestefars hjem», forteller de. De hadde en stor hage med mange epletrær, masse bærbusker av forskjellig slag, særlig god var den hvite ripsen! Og der var høner og katter og stadig venner som kom på besøk. Og trivelige familiesammenkomster hver julaften.

Etter at smeden la ned verkstedet, ble det mange fisketurer langs Mysenelva med stang og meitemark. De aller siste årene, etter at hans kone døde, bodde han i bryggerhuset. Han var så «logn», sier barnebarna, leste mye i Bibelen og talte ofte om «å gå inn i sitt lønnkammer for å be».

Smeden Revhaugs barnebarn har gode minner om sine besteforeldre. Fra venstre: Aase Gunvor Grimsrud og søsteren Ellen-Marie Grimsrud Gundersen, begge Rakkestad. Foto: Eva Tveter.

En spesiell barnedåp

Søstrene Ellen-Marie og Aase Gunvor forteller også om den aller første barnedåp i den nybygde Mysen kirke i

1903, gitt av Anton Hamil Mysen.

Deres mor, (altså smedens datter) var det første barnet som ble døpt i denne kirken, og en av fadderne var nettopp byggherren selv, Anton Hamil Mysen.

Av dette kan vi vel anta at smeden og brukseieren var nære venner.

Kilder:

- Mysen-leksikon,
- Gamle årganger av «Indre»
- Samtaler med smedens barnebarn; Ellen-Marie og Aase Gunvor, f. Grimsrud.

Smedgaten på begynnelsen av århundret. Bildet utlånt fra Jul Aage Kroshys postkortsamling

Iver Anton Smerkerud (1861–1930)

Av Karin Dahlstrøm Hansen

Smeden Iver Anton Smerkerud var min morfar. Han døde dessverre før jeg ble født, så det jeg kan fortelle ham har min mor, smedens datter, Ingeborg, fortalt meg og skrevet ned.

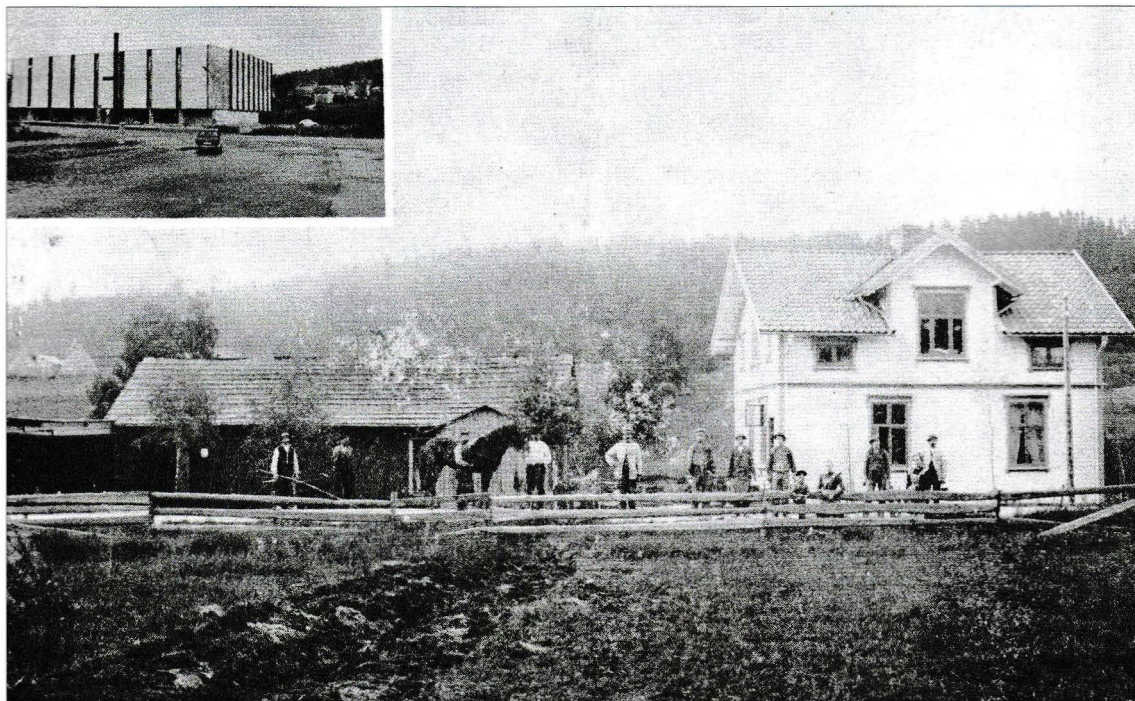
Bestefar, smeden Smerkerud, var født på gården Sør-Smerkerud i Trømborg, nest yngst av en søskenflokk på fem og sønn av Maren Iversdatter fra Smerkerud og Gustav Johnsen fra Vestre Bøler i Trømborg.

Bestefar var utdannet hovslager og smed, trolig av smeden Halvor Larsen fra Lytomt og senere Smedstua under

Østre Haga. Fra 1893 drev han som smed på Busterud i Halden.

Mens han var der, giftet han seg med bestemor, Annette Lorenze Larsdatter fra Øvre Hersleth i Hærland. Hun var datter av Lars Nielsen Hersleth, opprinnelig fra Vandog/Høytorp, og Inger Marie Weldingh fra Korterud i Hærland. I Halden ble også det første barnet, Ivar, født.

Imidlertid ble nok lysten stor til å flytte tilbake til slekten og Eidsberg, og allerede i 1896 finner vi dem på eiendommen «Moseby» på «åsan», som de etter hvert kjøpte av «Hjemmets

«Moseby» i Smedgaten, smeden Smerkeruds smie og bolig. Til venstre står to læregutter og Smerkerud med hesten. Til høyre ved gjerdet står smedens kone, Annette Lorenze, med sønnen Ivar. Damen til høyre i hvitt forkle er Gerda Hansen som sydde hatter og leide to rom i 2. etasje. Hun ble senere Mysens første forretningskvinne. Innfelt: Eidsberghallen som Moseby måtte vike for. Bildet er en kopi fra en Mysenkalender.

Venner». Der bygde bestefar smie og bolig ved siden av svogeren, smed Revhaug, som var gift med hans søster Ellen Marie. Huset og smia er borte, men lå der «Idrettshallen» ligger i dag.

Bestefar hadde mye å gjøre, var flink og godt likt av bøndene som kom for å få skodd hestene eller laget andre ting. Han hadde som regel tre–fire svenner i arbeid, og disse bodde i et tilbygg til smia. Han drev som smed og hovslager, men lagde også annet, bl.a. vogner og sluffer, som var på utstilling i Kristiania.

Men – som med smeden Revhaug – selv om det var mye å gjøre, var vel ikke inntekten så stor. Det var ikke bestandig så mye kontanter blant folk, så da kunne betalingen ofte bestå av en sekk poteter eller mel for utført arbeid. Og skulle det skos hester eller annet arbeid til jul eller andre høytider, var det ikke uvanlig at bøndene skulle bes inn på kaffe og en juledram.

Senere tok han også arbeid i Askim da byggingen av kraftanlegget ved Kykkelsrud startet, og han reiste også til Rjukan på arbeid. Det var fint å arbeide der og godt betalt.

Helseproblemer og nye utfordringer

Bestefar fikk etter hvert store ryggplager og gikt, og måtte slutte som smed. Det hadde vel tatt på å stå i åpen smie året rundt med trekk og kulde.

Familien måtte etter hvert selge «Moseby» og smia, og kjøpte i 1915 eiendommen «Norbæk» øst for Vandugbakken, tvers over gaten for «Hans S. Olsen».

Under 1. verdenskrig startet bestefar og bestemor fiskeforretning – «Mysen Fisk og Vilt» – i Storgaten i «Indres» gamle lokaler, og der var det lange køer

*Smeden Iver Anton Smerkerud
med sin kone Annette og de to eldste barna,
Thorstein (f 1896) og Ivar (f 1894)
Bildet utlånt av Karin Dahlstrøm Hansen.*

utenfor butikken når det ryktes at fisken kom med toget.

Bestefar var dessuten ganske oppfinnsom, og var den første som lagde iskrem for salg i butikk og på Momarken. Isen ble kjernet i kjelleren hjemme, og når det var stevner på Momarken, var de eldste døtrene der og solgte isen, som besto av to kjekser med et lag is imellom.

Bestefar ble betegnet som en humørfyllt, blid og pratsom mann. De siste fire–fem årene han levde hadde han imidlertid dårlig nelse, og da holdt han seg for det meste i ro hjemme og stelte med hus og hage, inntil han døde 69 år gammel.

Smedens kone Annette f. Hersleth (1871–1966)

Familien vokste og det kom etter hvert elleve barn, hvorav ti vokste opp: Ivar, Thorstein, Marie, Håkon, Anna, Weldingh, Ingeborg, Knut, Thor og Bjørn.

Bestemor hadde naturligvis mye å gjøre. I tillegg til, en etter hvert, stor familie skulle hun også vaske tøyet for de smedsvennene som ikke bodde hjemme, og hun hadde dem også i kosten. Den første tiden hadde de heller ikke innlagt vann, så bestemor måtte bære vann ganske langt – fra oppe ved Mysen kirke.

Til tross for travle dager med barn og et gjestfritt hus var bestemor levende opptatt av samfunnsspørsmål, og selv om hun ikke var politisk aktiv, likte hun godt å ta en diskusjon med barn og etter hvert svigerbarn. Hun var en ivrig forkjemper for opprettelse av Mysen sykestue og var en av dem som dannet «Syklubben 1910» for det formålet.

Som en kuriositet fortelles det at hun var med og gikk «Fredsmarsjen» i 1945 i en alder av 71 år – ikke så verst på den tiden.

Bestemor ble nesten 96 år og var Mysens eldste da hun døde, men åndsfrisk til det siste, fulgte med på nyhetene og avisene, og var fortsatt veldig begeistret for å få besøk.

En aktiv familie i det sosiale liv

Bestefar og bestemor var veldig sosiale og hadde også et gjestfritt hjem med en stor omgangskrets. Når det kom familie og venner «til byen» fra bygdene omkring, måtte de alltid innom for kaffe og en prat. Mysen var jo ikke noe stort sted med ca. 2000 innbyggere,

men det hadde jernbane, postkontor, sorenskriverkontor, telegrafstasjon og mange store forretninger, så det var stor stas å komme til Mysen. Det var nesten som å komme til byen for de som bodde på landet. Bestemor og bestefar var blide og gjestfrie og syntes alltid det var hyggelig å få besøk, og bestemor hadde alltid noe godt å servere.

Bestefar var medlem av skoletilsynet og av Eidsberg herredstyre 1902–1904, valgt på Venstres liste i Eidsberg hovedsogn.

Det var mye sang og musikk i hjemmet. Bestefar spilte i sine yngre dager tuba og var en av stifterne av «Jørgentvedt-musikken» i 1897, som spilte ved tilstelninger og dans, og etter hvert i 17. mai-toget.

Aktive barn og ungdommer

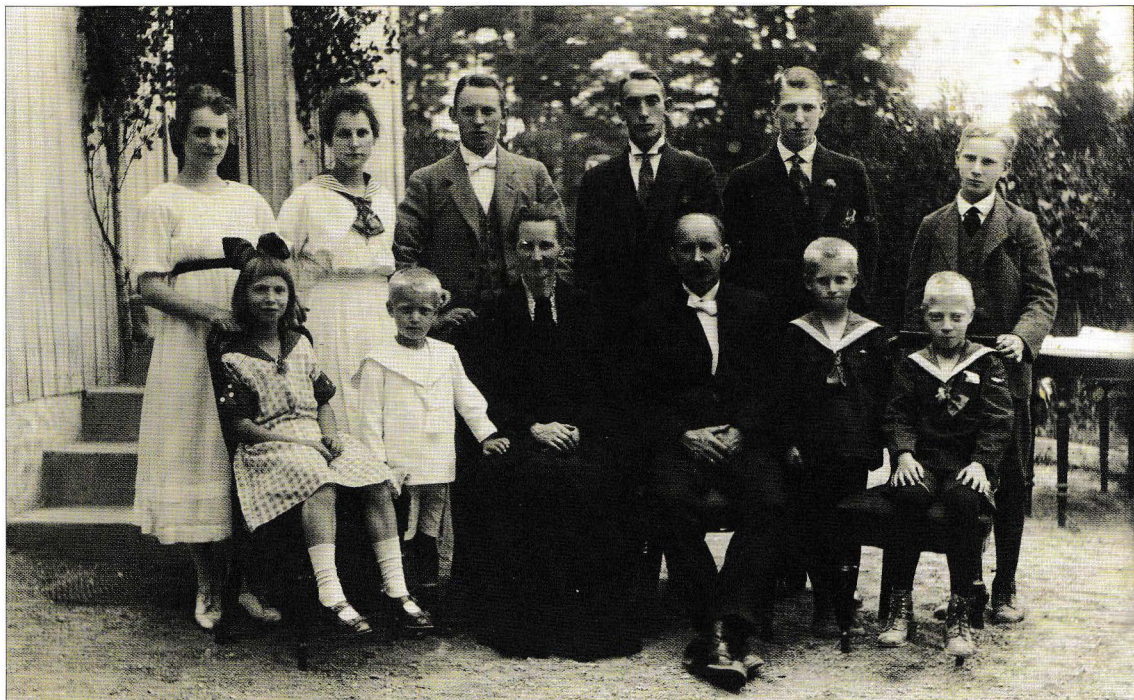
Barna var, etter hvert som de vokste til, også aktive i lokalsamfunnet.

De tre yngste barna – Knut, Thor og Bjørn – spilte som voksne i orkesteret «Moonlight players» – et band som spilte til dans. De hadde forøvrig alle tre vært med i guttemusikken, og Knut fortsatte også i ungdomskorpset.

Thor var flink til å spille gitar og var også med i Mysen mannskor. Knut spilte både banjo og munnspill og var en mye benyttet skuespiller i Mysen-revyene i mange år.

Ivar var en ivrig sanger og med i Metodistkoret, og både han, Knut og Håkon var ivrige sykkelryttere. Knut var i 1928 formann ved stiftelsen av Mysen sykkelklubb.

Knut var med i herredsstyret 1946–47 før han flyttet fra Mysen, Torstein hadde gått i murerlære og var med og bygde Arbeidersamfunnet, Ingeborg var med i

Fra sølvbryllupet i 1919. Ekteparet Smerkerud med 10 barn. Foran fra venstre: Ingeborg, Bjørn, Annette, Iver Anton, Thor og Knut. Bak Anna, Marie, Ivar, Torstein, Håkon og Weldingh. Bildet er fra Norbæk. Utlånt av Karin Dahlstrøm Hansen.

Mysen damekor og Idun Dameklubb, og Marie var i det første kullet som gikk på Bondelagets folkehøyskole, der broren Thor også gikk senere.

Håkon var den eneste, bortsett fra søsteren Anna, som ble boende på Mysen hele livet, var aktiv i kommunepolitikken etter krigen og medlem av Mysen herredstyre i 1960 og to perioder i felleskommunen, med i en rekke råd og utvalg og var med og stiftet «Vandugbakken Vel». Han var også ivrig sykkelrytter i Mysen IF der han senere også ble administrator.

Etter hvert som barna vokste opp, ble hjemmet også et populært tilholdssted for barnas venner, og bestemor og bestefar trivdes blant de unge. Kjelleren i huset på «Norbæk» hadde i gamle dager inngang fra hagen. Der ble det hver vår vasket og kalket og

brukt som sommerkjøkken med ovn og langbord.

De største guttene dro på krepsing, for krepsen var godt betalt, men noe beholdt de, og da ble det krepsfest i kjelleren. Da ble det hengt opp lykter i hagen og spilt og danset, og om høsten var det sildelag der.

Mine egne minner fra Mysen

Som barnebarn av smeden Smerkerud, og oppvokst i Askim, var ikke veien lang til Mysen og Norbæk, og vi var veldig ofte der på besøk. Bestemor levde dessuten til jeg selv var voksen.

Tvers over veien for Hans S. Olsen, med urmaker Svennebys butikk og «Apotekerskauen» på høyre side og huset til familien «Martinsen» på venstre, minnes jeg en «enormt lang» grusgang ned til huset «Norbæk», som

lå ute på pynten med Høytorpjordet bortenfor. Eiendommen hadde hage med trær og busker og hagemøbler, og et stort uthus i to etasjer, der det var veldig spennende å gå på oppdagelsesferd. I sin tid var det både griser og høner der.

Det var alltid liv og røre og mye latter og moro på «Norbæk», og til jul, i allefall i min tidlige barndom, var mange av familien hjemme på overnattingsbesøk med ektefeller og barn, og om sommeren kom de for å plukke bær og frukt. År noen hadde meldt sin ankomst fra Oslo eller lengre unna, gikk budet rundt om at da måtte alle ta en tur til Norbæk for å treffe slekten, og vi fettere og kusiner hadde mye moro der. Tante Anna, som hele livet hadde arbeidett ved «Telegrafen», ble boende hjemme. Da bestemor begynte å bli gammel, og etter hvert gikk bort, var det Anna som ble familiens samlingspunkt.

a. Jeg sitter igjen med minner om en

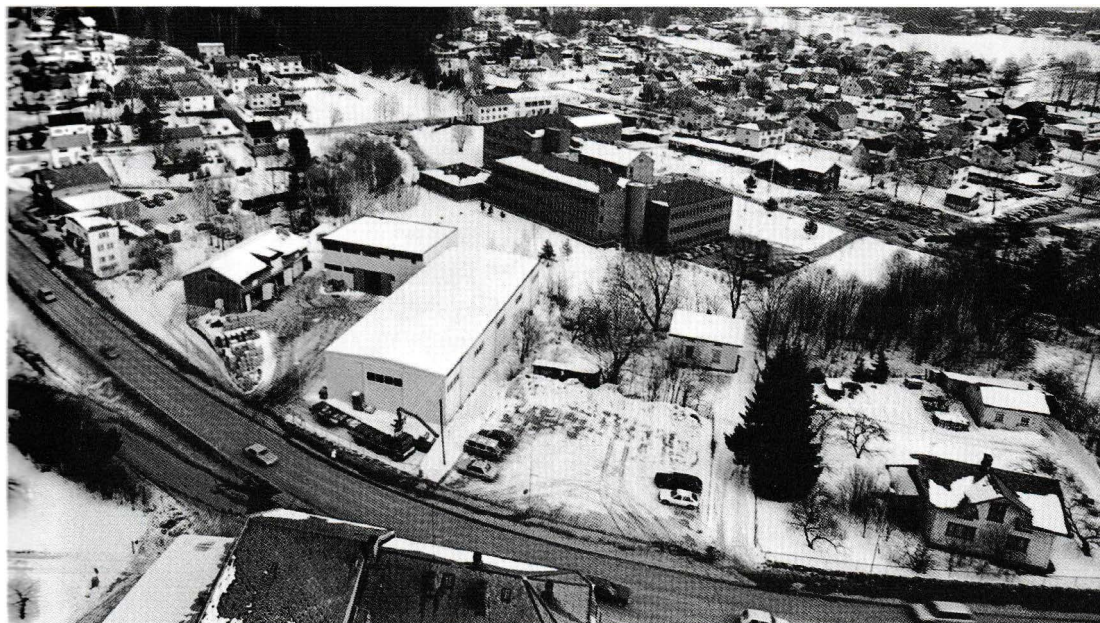
sammensveiset familie og tette familiebånd der alle stilte opp for hverandre.

Huset ble revet for mange år siden, den bratte dalen bak huset er doset ut, bekken, Apotekerskauen, Svenneby og urmakerbutikken er borte, Martinsens hus er blitt til parkeringsplass og buss-lomme.

Smeden og hans familie er også forlenget borte, men hagegangen ligger der fortsatt – kortere nå enn jeg husker den fra barndommen – men med minnet om en fordums smed som satte spor etter seg med et navn på en gate i Mysen.

Kilder:

- Mysen-leksikon
- Nekrologer fra «Indre»
- Samtaler og notater fra smed Smerkeruds datter Ingeborg Dahlstrøm
- Mine egne minner.

Til høyre for det lange lagerbygget på tomten til Hans S. Olsen ligger en parkeringsplass, bak denne ligger eiendommen Norbæk, hvor Smerkerudfamilien bodde. Flyfoto fra Indre Smaalenenes Avis.

**Av Eva Tveter i samarbeid med
Astrid Løken Bolstad, Jorun Westerby og Anne Grethe Bredholt**

De aller eldste her i kommunen, særlig veteranene fra Trømborg og Hærland, har fremdeles gode minner om Anders Løken fra gården Bøltorp. Foruten å være bonde, var han oppfinner, organist, korleder og innehaver av et stort mangfold av offentlige verv.

Anders Løken var født på Kjeserud i Hærland, men overtok den vakre gården, Bøltorp i Trømborg, i 1913 etter sin far, Anton Christensen, Løken. Her drev han som bonde sammen med sin kone, Mina Emilie, til 1951 da han overlot driften til sin eldste sønn, Johan Løken.

Oppfinner

Som ung gårdbruker gikk Løken ivrig i gang med å gjøre det best mulige ut av gården. Det 350 mål store jordarealet inneholdt mye leire, og han gikk systematisk inn for å forbedre jorda ved grøfting. Han konstruerte først en hesteplog og deretter en motordreven plog, som han etter forbedringer, høstet stor anerkjennelse for blant fagfolk.

I 1925 fikk han patent på en grøftegravermaskin som ble fabrikkert ved et jernstøperi og mekanisk verksted i Oslo: S.H. Lund & co. A/S. Den ble utprøvet ved «Maskinprøveanstalten ved Norges Landbrukshøiskole» og fikk følgende

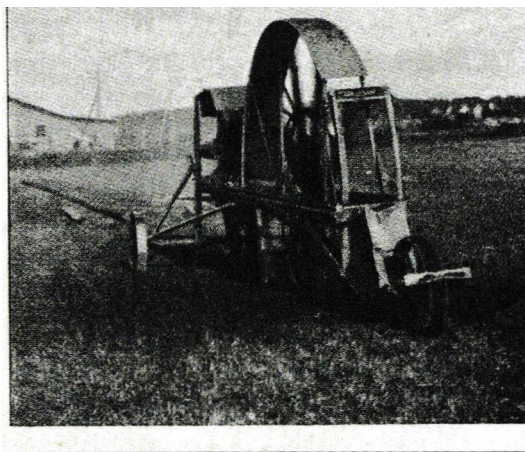
L Ø K E N S

PATENTEREDE

GRØFTEGRAVER

FABRIKERES AV:

S. H. LUNDH & CO. A/S
Jernstøperi & mek. verksted
OSLO

Denne grøftegraveren som Anders Løken fikk patent på i 1925, var ansvarlig for 20 kilometer med grøfter! Den står nå på Folkenborg museum. Foto utlånt av Jorun Westerby.

Anders og Mina Løkens tre barn fotografert øst for våningshuset ca. 1920. Fra venstre: Ole, Ragnhild og Johan odelsgutt. Foto utlånt av Astrid Bolstad.

attest: «Løkens grøftegravermaskin er av meget enkel konstruksjon, 2 mand kan med lethet betjene maskinen og samtidig lægge rørene. Driftsomkostningene er sammenlignet med håndarbeide meget rimelige, og maskinen leverer et pent arbeide. Transporten er letvindt og billig, man har det indtryk at maskinen ved arbeide i nogenlunde stenfri jord vil være vel skikket for sit øiemed.» Ås 26. juni 1925.

I et intervju foran sin 70-årsdag forteller Løken at han hadde lagt 20 000 meter med grøfter! Vi vet at Løken brukte oppfinnelsen i alle fall på egen gård. Den står nå på Folkenborg museum.

Et langt liv med musikk

Anders Løken var av en musikalsk familie. Han lærte seg tidlig å spille orgel, mens hans bror, Peder, spilte fele. I 1905 ble han ansatt som organist i Hærland kirke og fortsatte i hele 50 år til 1955.

Starten som organist var litt tilfeldig. Læreren ved Melleby skole, som var organist, kom forsinket tilbake etter skoleferien i 1905, og da fikk 22-åringen Anders anmodning om å overta organistplassen. Ikke visste han vel da at det skulle bli for hele 50 år!

Hans barnebarn, Astrid Løken Bolstad og Jorun Westerby, forteller at han tok sitt organistarbeid meget alvorlig, øvet iherdig på salmemelodier og kirkemusikk. Han møtte aldri uforberedt til orgelkrakken, det var alltid intens øving foran gudstjenester, brylluper og begravelser. Stykker han var spesielt glad i, var Griegs «Mor Aases død» og Mendelssohns bryllupsmarsj.

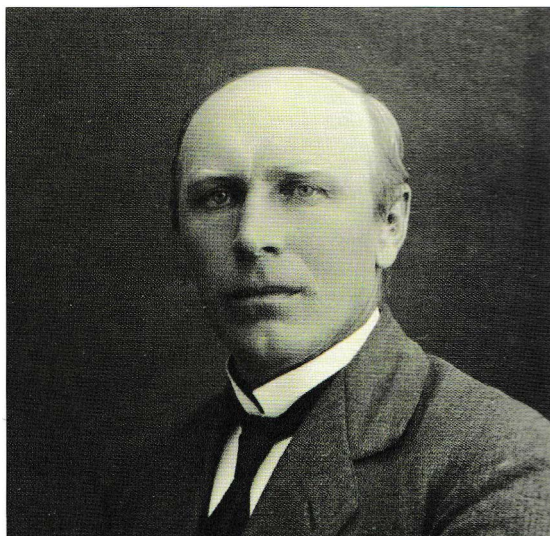
Da Martin Sandem sluttet som dirigent for Hærland Sangforening i 1942 etter 32 år, var det Anders Løken som overtok dirigentstaven og ansvaret for sangkoret frem til han døde i 1957. Løken var ingen amatør da han overtok. Allerede fra 1914 hadde han dirigert Trømborg Sangkor.

Kongens fortjenstmedalje

For sitt lange og utrettelige arbeid som både organist og korleder i Hærland ble han i 1952 tildelt Kongens fortjenstmedalje i sølv. Det var en stor glede for Løken å reise til slottet i Oslo og møte kong Haakon VII. Han var veldig stolt over denne æresbevisningen, og Astrid forteller at han i anledning møtet på slottet fikk sydd seg nye stripebukser som han også hadde på seg da han takket av som organist i 1955.

Eidsbergs gamle historiker, Arne Sandem, skrev i 1980, ved korets 70-årsjubileum, en fornøylig fortelling om hvordan han som guttunge opplevde koret da det sang i bedehuset på Høytomt når det var basar i Sanitetsforeningen. Da var det hans far, Martin Sandem, som var korleder. «Noen ganger var sangen i vanskeligste laget. Det var innfall og pauser, altstemmer og basser som kom nede fra kjelleren, men det gikk i hop og stemte til slutt. En slik sang var Lerka slår i sky'n – våren kommer atter. Bassene tok innersvingen, mens jentene holdt tonen, og de klarte å komme likt i mål. Det var en imponert forsamling som tok lodd etterpå, og Sanitetsforeningen gjorde gode penger!»

Anders Løken var veldig glad i koret sitt, de gjorde stadig fremskritt og opptådte ofte på sangerstevner og andre offentlige arrangement. Da «Trømborg-sangen» ble skrevet av rallardikteren Antonio Bahms i 1930 var Anders Løken med på å komponere melodien sammen med Kristian Wendelborg som i en årrekke var organist i Sagene kirke i Oslo. Det første verset lyder slik:

Anders Løken som ung oppfinner og med et stadig videre spekter av tillitsverv. Foto utlånt av Anne Grethe Bredholt.

*Herlige bygd som du rotfestet står
stolt gjennom seklernes jag
Sagnrike minner fra fortidens år
ser vi i Trømborg i dag.
Gårdene blinker i jorddyrket prakt,
jorden er smuldret av plogjernets makt,
slekt etter slekt står om hjembygden vakt.
Hild deg du herlige bygd.*

Sangen har fem vers som alle er viet Trømborgs natur og menneskene der. Ikke rart at Anders likte å delta i tonsettingen av sangen som ble kalt «Hyldest til Trømborg». Hele sangen er trykket i «Haakon» nr. fem.

Anders hadde en mor med sans for poesi og som skrev sanger. Hun het Ragnhilda og var fra Rømskog. Noen av sangene som hun diktet fikk hun utgitt på forlaget «Linje Trykkeri» i et lite hefte med forside «10 sanger av forfatter Ragnhilda Løken, Bøltorp».

Astrid forteller at bestefar Anders var så glad i salmer. Hun husker at da hun overnattet på Bøltorp som lita jente

Bøltorp, slik det ser ut nå – med våningshus, låve, stabbur og bakker som i sin tid trengte grøfting
Foto: Eva Tveter.

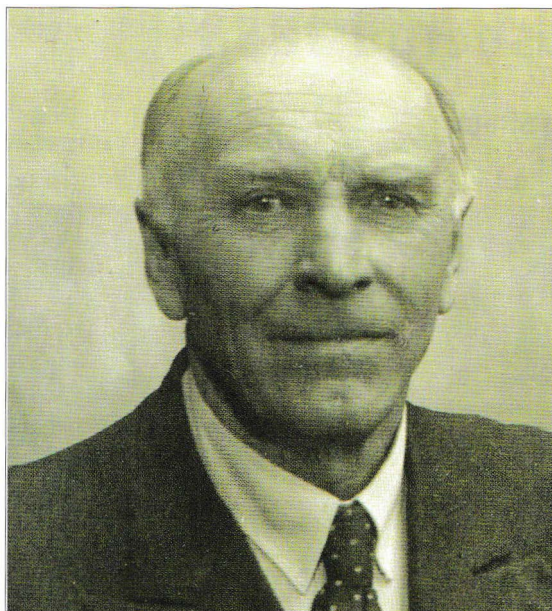
fikk hun sove sammen med bestemor og bestefar. Først var det aftenbønn, og så var det et helt spesielt rituale: Før de sovnet skulle Astrid få slå opp i salmeboka og peke på tre salmer, én for bestemor, én for bestefar og én for veslejenten. Da bestefar hadde lest alle de tre versene, var det tid for å lukke øynene og sove. Et godt minne, sier Astrid. Hun kan også huske hvor stas det var å få dra orgelbelgen når bestefar spilte i kirka. I 50 år spilte han på det samme orgelet!

Jorun Westerby var også mye hos besteforeldrene på Bøltorp. Hun husker godt ritualet med andakt ved kjøkkenbordet hver kveld før leggetid. Salmen som bestefar ofte leste var «Sørg, o kjære Fader, du, jeg vil ikke sørge.» En annen salme som han likte svært godt var «O, bli hos meg, nu er det aftentid.» Den ble sunget ved graven under jordfestelsen i juli 1957.

Offentlige verv

Anders Løken hadde så mange offentlige verv at man nesten ikke kan forstå når han fikk tid til å være bonde. Men han dyrket sin åker og eng med kunnskap og glede og fikk også en pris for sin korndyrking. Her har vi listet opp tillitsverv som han påtok seg:

- Medlem av herredstyret i 20 år.
- Formann i landbruksnemnda.
- Formann i Eidsberg Sparebanks forstanderskap fra 1920 og i flere år.
- Formann i kontrollkomitéen i Eidsberg Sparebank.
- Medlem av bygdas skolestyre, ligningsnemd og forliksråd.
- Takstmann.
- Formann i komitéen for Hagebruksutstillingen i 1929.
- Medlem av Hypotekbanken og Eidsberg Brannkasse.
- Medlem av sentralstyret i Felleskjøpet.

Glad i natur og friluftsliv

Anders og Mina Løken likte seg svært godt i Trømborgfjella, og fikk bygget seg ei lita hytte ved Askevannet der de trivdes med bærplukking og rekreasjon. Det var ikke bilvei frem til hytta, men avstanden var ikke større enn at man kunne gå fra Dynjan.

Ekteparet Anders og Mina Løken var undertegnede faddere, og jeg fikk derfor gleden av å være på fjellferie sammen med dem flere somre på Ola Lislegårds hytte på Grønhovd i Hallingdal. Det var gylne dager med lange molteturer, bestigning av de nærmeste toppene og seterbesøk annenhver kveld for å hente melk og fløte, og bestille ekte geitost til hjemreisen. Dette var like etter krigen da Anders kunne ta frem bilen igjen etter fem års karantene. Det var aldri kjedelig å dra på tur med dem, selv for ei lita jente. Anders var en gemyttlig mann som ble kjent med mange i setergrenda, og som ikke var sjenert for å ta kontakt med folk vi møtte på stiene. Om kveldene satt vi foran peisen, skrev små vers til hytteboka og sang sanger fra Anders sitt store repertoar. Og så spilte vi «Domino»!

Jeg har også et fint minne fra 7. mai 1945. Etter matauk i Trømborg gikk sykkelturen tilbake til Mysen forbi Bøltorp. Akkurat denne kvelden, da ryktene gikk om at krigen var slutt, stod mine faddere, Mina og Anders Løken, med utstrakte armer midt på bilveien og innbød til feiring med bløtkake på verandaen. Og det var ingen «krisekake»! Her var det krem av ekte fløte. Ingen kake har siden smakt så godt som «fredskaken» på Bøltorp.

Slik husker vi Anders Løken som godt voksen, mild, myndig og respektert både som bonde og musiker. Foto utlånt av Anne Grethe Bredholt.

Hvorfor fikk han så mange verv? Det var nok fordi han nøt stor respekt i bygda og ikke var redd for å si hva han mente. Og han fikk anerkjennelse for å arbeide rolig, grundig og utholdende. Slik satte han spor etter seg

Også innen skogbruk gjorde Løken en innsats. I 1930 fikk skogeierne i bygda sitt første styre med Anders Løken som formann. Hans P. Høie fra Eidsberg ble nestformann og Jørgen Dahl fra Hærland ble styremedlem. Disse tre ble da kontaktmenn for Nedre Glommen Skogeierforening

At det gikk i hop med gårdsarbeidet skyldes ikke minst hans kone, Mina Emilie, født Karlsen, fra nabogården, Søtland. Hun var stillferdig og logn, flink til å organisere, lage mat og ta imot familie og ofte mange andre gjester. Det sies at bak enhver driftig mann står en kvinne, og en slik kvinne var Mina. Hun døde i 1981 på Fossum.

Ivar Aasen i Eidsberg i 1853

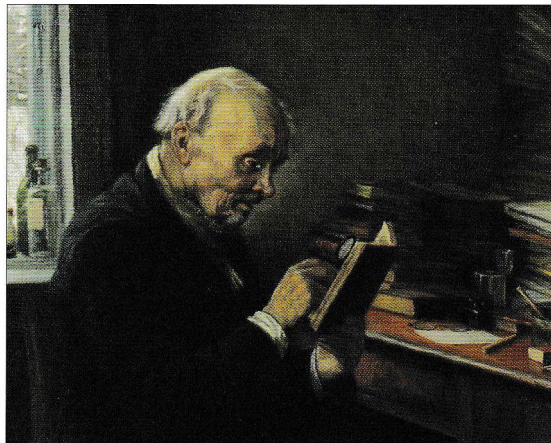
Av Eldbjørg Skaug

Få veit, og færre vil vedkjenne seg, at Ivar Aasen har brukt talemålet i hele landet unntatt Finnmark da han samla inn orda som seinere blei nynorsk skriftmål. Eidsberg var det eneste stedet i Østfold der han oppholdt seg lenge, nesten fire uker. Denne bygda har bidratt med 1800 ord til Norsk ordbok, som kom ut i 1873.

Hvorfor valgte han Eidsberg som kartleggingssted for talemål i Østfold?

Kristian Strømshaug, vår tids mester på talemål i fylket, skriver i sin bok «Målføre i Østfold» om Aasens vurderinger i sin arbeidsmelding til Kirke- og undervisningsdepartementet, som gav ham oppdraget og betalte ham. Han ville bruke Wilses ordsamling fra Spydeberg som utgangspunkt. «Jeg har imidlertid valgt Eidsberg (istedenfor Spydeberg) til stedet for mine undersøkelser fordi jeg vil ha så mye som mulig fra midten av amtet, slik at man derved snarest kommer til en oversikt over distriktets ordforråd i det hele», sier Aasen. Han kontrollerte hvert eneste ord sammen med klokker Haldorsen på Skaltorp, forandra, strøk, og tilføyde flere. I Norsk ordbok står det Eds, kode for opprinnelsessted, etter våre ord. Der vi har fellesord med andre steder, står det Sml, Smaalenene. Talemålet hadde endra seg siden Wilse levde, og nye ord ble tilføyde.

Christian Haldorsen, som Aasen bodde hos, var lærer i Tyfjeringen fra 1831, klokker i Eidsberg fra 1833 til 1861,

Forsideillustrasjon på «Historia om Ivar Aasen», omslagsdesign: Aina Griffin. Maleri av Ivar Aasen 1895 av Lars Osa. Foto: Ragnar Albertsen

og bodde på Skaltorp fra 1843. Den nåværende Klokkegården på Skaltorp ble bygd først i 1863, så huset var nok mindre og enklere enn den. Kanskje de bodde i den vesle, røde stua som blei revet for 20–30 år sia. I dagboka si skriver Aasen om arbeidet, om folk han besøkte, om været og hva han har fått gjort, og helse si, som var skral denne sommeren. Han besøkte doktor Koht og en som het Sæther, men forteller lite ellers, for han er vitenskapsmann og holder seg til tørre fakta. Vi får bare forestille oss livet deres i ukene på Skaltorp. Sikkert intense og drøye økter for Haldorsen og Ivar, hele husstanden gikk på tærne, Ivar spurte og grov om hvert eneste ord og skrev dem langsomt og omhyggelig ned med fjørpenn og blekk, mens fryd og forundring må ha fylt stua. Tenk at noen, til og med en kjent vitenskapsmann, tok deres hverdagspråk på alvor og brukte

så mye tid på dem. Den høsten glømt de nok aldri.

Aasens reise i Østfold

Sommeren 1853 hadde det brutt ut en koleraepidemi i Christiania; sommervarme, åpne brønner og all slags møkk i gatene forurensa drikkevannet. Den 9. august kom han fra Telemark, og alt etter noen dager blei han magesjuk og rømte byen. Den 30. august dro han med kystbåten til Halden. Der bodde han hos sokneprest Magnus Brostrup Landstad, og klokkeren hans het Lindeman, kjente navn fra den gamle salmeboka. De to samla folkeviser fra Østfold! Ivar lå over hos Landstad, besøkte festningen og så seg om i byen. Dagen etter gikk han en tur ut i Idd, besøkte auditor Dahl på Vevern og overnatta der, så til fots tilbake til Halden. Ivar Aasen har gått Østfold på tvers til fots: Fra Halden til Oro, en avstand på to mil, overnatta der og var sjuk, men neste dag traska han til Torp og Holås i Rakkestad og videre til Brekke, der han overnatta i en låve. Derfra tok han båten Kolibri til Sarpsborg for å se byen, og Kolibri om ettermiddagen tilbake til Salmonrud i Eidsberg, og så gikk han bakkene opp til Haug, der han lå over.

Neste dag, den 6. september, gikk han til kirkesanger Haldorsen på Skaltorp, og ble der til den 29. september. Han snur hjemover og fortsetter mot vest med apostlenes hester til Heli, der han hvilte en dag. Den 1. oktober gikk han til Hesleskaug og fikk skyss – for første gang – til Huer i Askim og Tveiten i Trøgstad. Aasen skriver Trygstad. Det høres trygt og godt ut. Han fortsatte nordover til fots til Nordli i Sørum,

så Bingen, og den 11. oktober kom han vandrende hjem til Christiania. En hel dag går han, så en dags hvile med diaré, sånn gikk ferden hele tida. For en maratonmann! Aasen var 40 år den sommeren. For 214 år sia var det gjennomsnittlig levealder, og han ble ansett som halvgammal. En må bare beundre ham, som skral, med skeivt ganglag, la bak seg så lange distanser i all slags vær. Bildet av skoa hans viser at han har slitt ned et par cm på innsida av venstre sko og like mye på utsida av den høyre. Han klaga bare over kulda den siste uka. Han Ivar var en harding!

Ivar Aasens livsverk

«Det var ei merkeleg åndsmakt som steig ut av folkedjupet med Ivar Aasen», sa Olav Midttun, tidligere NRKs riksprogramsjef i minnetalen på 150-års-jubiléet for hans fødsel. «Han gjorde eit stort livsverk før han fylte 40 år.»

Ivar Andreas Aasen var født 1813 på garden Åsen i Ørsta, og 24 år gammel satte han seg fore å finne fram til et norsk skriftspråk bygd på dagligtalen i hele landet. Fra 1842 til 1846 gjennomførte han de første lange reisene for å skriftfeste det nye, gamle språket. Da dro han nordover helt til Tromsø, ut og inn av fjordene og bygdene, han brukte båt og postskyss der det fantes, ellers gikk han til fots. De første åra, til 1850, fikk han stipend fra Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab i Trondheim. I 1847 slo han seg ned i Christiania, og fra 1851 var det Stortinget som var oppdragsgiver og betalte. Fram til 1868 reiste han på kryss og tvers i Norge fra Tromsø til Kristiansand. Han arbeidet videre til 31. desember 1887, da var han snart 75 år,

Han døde i 1896 og er gravlagt på Vår Frelsers gravlund.

Hver eneste dag skreiv han dagbok -"for å unngå å bli nedstemt over ensomt liv", sier han, for han gifta seg aldri og arbeidet støtt. En gang var han ringforlova, men han fridde aldri. Bare tre ganger besøkte han hjemtraktene.

Kontakten med familien var med hyppige brev. Dagbøkene sine hadde han sirlig samla i ei kasse, og de har vært kilde til hans biografi.

Han var en smålåten mann, leste mye og gikk stille gjennom verden. Mange bondestudenter fikk hjelp av ham, for For det er ingen myte at bondestudenter sulta og frøs. Anders Hovden er en av dem som takka han Ivar for at han kom seg gjennom studiene.

I 1852 kom Vinje til byen for å studere. etter hvert Ivars sjelevenn, og de samarbeidet, for Vinje stifta avisa Dølen i 1858 og brukte Aasens landsmål, både i Dølen og i dikta sine. Ivar hadde sjøl skrevet siden han var 19 år, og han skreiv på dansk, dikt, prologer, hilsener. Det var de vitenskapelige verkene han konsentrerte seg om: «Det norske folkesprogs grammatikk» 1848, "Ordbog over det norske folkesprog" 1850. «Prøver af Landsmaalet i Norge» 1853, «Prøver af Landsmaalet i Norge» 1861, «Norsk ordbok» 1883. Alle disse verka er med dansk forklaring, for noe annet hadde ikke nytta.

Ivar Aasen var en sjøllært mann, en stor språkviter, han var kyndig i språk islandsk, norrønt, svensk, dansk, engelsk, fransk, tysk, latin, gresk og nynorsk. De første dikta gav han ut 19 år gammel. Den 5. januar 1849 publiserte han den første teksten på nynorsk, «Samtale

imellem to bønder om situasjonen i Udlandet», i Morgenbladet. Han gav sjøl ut 39 utgaver og opplag av bøker og småskrifter, han var en skrivende mann. Han publiserte 95 dikt og gjendiktninger, og 100 artikler og prosastykker», forteller Ottar Grepstad i boka «Historia om Ivar Aasen»

I dikta og sangene han skreiv, brukte han landsmål, som det hette da, for hjertespråket hans var nynorsk. Vi må ikke gløkke å nevne den sangen han skreiv på i 12 år: «Nordmannen». Mange synes vi burde ha den som nasjonalsang. Vi kaller den oftest «Mellom bakkar og berg». Den er med i ei diktsamling som heter «Symra» og blei omarbeidd tre ganger. Han har også laga et syngespill, «Ervingen». Norges ungdomslag har et nært forhold til det og setter det opp iblant. I tillegg gav han ut mange samlinger av ordtak, som han noterte seg fra der han var. Hans produksjon er stor og favner vidt. I 1871 fikk han en hedersmedalje fra kongen, «Medaillen liberis et artibus som en anerkjennelse av sin fortjeneste av det norske folkespråks studium». Mange besøkte ham, han hadde kontakter over hele landet og var ofte ute på byen, stille og fredelig.

I våre dager kommer forskere fra tidligere koloniland til Oslo universitet for å lære seg Ivar Aasens metode så de kan skape et skriftspråk tufta på sitt eget talespråk, for det eneste skriftspråket de har, er den gamle kolonimaktens. Det burde vekke til ettertanke.

Kilder:

- Kristian Strømshaug: *Mål i Østfold*, 1995.
- Ottar Grepstad:
Historia om Ivar Aasen, 2013

Hva fant han Ivar i Eidsberg?

Dialektord fra «Essbærliv», Heen bygdekvinnelag

Dialekt	Nynorsk	Bokmål
aleine	aleine	..alene
annsles	annleis	annerledes
ause	ause	øse
eta	ete	spise
fata	fate	ta tak i/ ta fyr
fekk	fekk	fikk
fli sæ	fli seg	stelle seg
fælsli	fælsleg	skummel
gammæl	gamal	gammel
giekk	giekk	gikk
graut	graut	grøt
himme	heime	hjemme
husse	hugse	..huske
hævve	hugse	huske
i hosolessen	i hoselesten	i sokkelesten
krubbe	krubbe	krybbe
kæll	kall	mann
kølne	kolne	avkjøle
livreim	livreim	belte
lønntau	lentug	lystig
låk.	låk	sjaber
morra	morgon	morgen
nava	nave	neve
nonsleite	nonsleite	tidlig morgen
okle	okle	ankel
sea	sia	siden
ski	skei	skje
skræll	skral	sykelig
sleppe	sleppe	slippe
stakk	stakk	..skjørt
støtt	støtt	bestandig
tagæll	tagal	taus
tøks, tåtte ...	tyks, totte	..syns, syntes, synes
tøsunge	småtaus	småjente
vaksen	vaksen	voksen
vart.	vart	..ble
vassbøtte	vassbytte	vannbøtte

Isetorp kolonial ved Heggin

«Mann- og kone-butikk» mellom 1935 og 1961

Et intervju med Thor Isetorp,
ved Eva Tveter

Eldre folk i Hegginstrøket har gode minner om «Isetorp'n» og hans kone, Hedvig, som i 26 år drev sin trivelige butikk i det rødmalte huset tvers over gata for kommunebygningen. Så hyggelig var det å handle der, at Thorleif Isetorp til sin 60-årsdag i 1960, fikk et stort gratulasjonskort undertegnet av 45 unger mellom fem og femten år. De aller minste hadde skrevet navnet sitt med «påholden penn»!

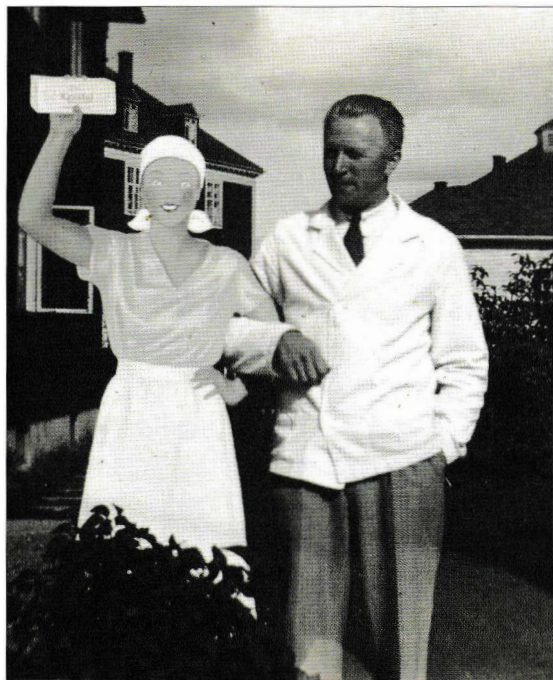
Thorleif Isetorp var født i Sarpsborg i 1900 som en av 14 barn. Som nummer 12 i søskenflokket skulle han egentlig hete «Tolle», men det navnet ble forkastet til fordel for det mer passende Thorleif.

Moren døde tidlig, og Thorleif flyttet så til Varteig sammen med sin far, Henrik Syversen. Her gikk han på skole, før han i 14–15-årsalderen kom til Mysen. Etter to år som tømmerfløter, ble det jordbruksutdannelse både på Kalnes og Haga, før han endte opp som vordende handelsmann.

Først var han ansatt hos Hans Aaberge som drev «Assortert landhandel» i Jernbanegata, og deretter var han en kort tid i «Ørje Meieri og Landhandel».

Giftermål og egen butikk

Med noen års handelserfaring startet Th. Isetorp i 1927 sin egen

*Thorleif Isetorp med en reklamefigur for «Krystall grønnsåpe», ca. 1940. I bakgrunnen skimter vi kommunehuset og de gamle stallene på Heggin
Foto utlånt av Thor Isetorp.*

kolonialforretning i Storgata 2, like nedenfor «Betania». Da hadde han året før giftet seg med Hedvig Holter fra Mysen, som i årene fremover ble hans solide støtte i familie- og arbeidsliv. Hedvig hadde, til tross for sin unge alder (født i 1904), viktig butikkkunnskap, først fra Lekum landhandleri og deretter i Mysen handelsforening i «Ravnsborggården». Sønnen, Thor, forteller at hans mor var en dyktig «butikkdame» og fikk flotte attester av sine arbeidsgivere. Hun mestret også regnskapsføring!

Ny butikk ved Heggin

Etter sju år i Storgata (der de bodde på bakrommet) kjøpte ekteparet Isetorp en tomt ved Heggin av Eidsberg kommune. Dette skjedde i to omganger med først ett mål og deretter halvannet mål til. Det er lov å være fremsynt, og her bygde de forretningsgården som fremdeles står som vi husker den, men uten skiltet «Isetorp kolonial og kraftfôr». Noen av oss minnes også binderekka for hester, der bøndene bandt hestene sine mens de lesset opp sekker med kraftfôr og sildemjøl.

Både butikk og kontorer

Huset ble bygget i to etasjer. Butikken var selvfølgelig i 1. etasje med inngang fra gata, og der var både kjeller og lagerrom. I andre etasje var det foruten eiernes leilighet også en utleiedel der tannlege Even Skattum hadde kontor, laboratorium og venteværelse. Ved siden av butikken hadde Eidsberg jordstyre sitt kontor i flere år.

Huset ble bygget av Hedvigs brødre. Hun hadde også stor familie og var den yngste av i alt 10 barn. Det manglet ikke på nær slekt hos ekteparet Isetorp

Trivelig butikk og trofaste kunder

Th. Isetorp fikk handelsbevilling i 1934, og kundene i Hegginstrøket var lojale mot sin lokalbutikk i alle år. Lojaliteten gikk nok begge veier i den tid da mange «handlet på bok», og vi vet at ekteparet Isetorp var rause med henstand til kunder med dårlig betalingsevne. Thor kan huske stabelen med «handlebøker» som lå på ei hylle og hadde linjer for vareslag og rubrikker for priser. Var det kunder som ikke hadde penger igjen på slutten av måneden, ja, så fikk de på «krita» en måned til.

Foruten familiene i nabolaget bestod kundekretsen av nærliggende bondegårder som kjøpte kraftfôr til dyrene sine. Da kom de med hest og kjerre fra Randem, Opsahl, Holm, Jahren og Søndre Mysen og lesset opp 50-kilos sekker.

Vareutvalg

Før butikken åpnet om morgenen måtte man hente brød hos baker Andresen på Mysen. Til det formål hadde man varesykkel med stor bagasjekasse foran styret. En av butikkens gamle kunder husker at Isetorp var en kløpper til å dele brødene med kniv, for dette var mens man ennå kunne kjøpe halve brød. Da brødet var delt på midten, pleide Isetorp å veie de to delene hver for seg, og nesten alltid stemte det på grammet at vekten var lik!

For øvrig fikk butikken varer «levert på døra», foruten spesielle slag som lastebileier Ivar Gjulem fra Rakkestad tok med fra Oslo. Varesykkelen ble også brukt til å bringe varer hjem til kundene. Her var det god service!

Vanlige kolonialvarer som hørte med til utvalget var mel, gryn, sukker, salt, kjeks, kaffe, te, øl, hermetikk, rengjøringsmidler og mye mer. I kjelleren hadde de tønner med sirup. Kundene hadde med seg «Norgesglass» hjemmefra, og Thor husker at det måtte et spesielt håndlag til for å få øst sirupen over på glass ved hjelp av ei sleiv. Kaffen ble malt på kvern med håndsveiv, før man senere fikk en motorisert variant.

Ost ble solgt i «løs vekt»: Gouda, Nøkelost, Pultost og brunost. Osten ble skåret i mindre stykker ved hjelp av en hjemmelaget osteskjærer bestående

Dette bildet er tatt i anledning av en tredobbel familiefest: Ekteparet Isetorps sølvbryllupsdag, Thors konfirmasjon og Thorleifs 50-årsdag. Bildet utlånt av Thor Isetorp.

av en lang, tynn tråd med endestykker. Ostedelingen foregikk ofte på kveldstid, og da ble det veid opp hel- og halv-kilos stykker som ble pakket i matpapir. Ingen plastemballasje den gang.

Etter hvert fikk butikken eget kjølerom, og da solgte man melk på mørke flasker og også litt frukt. «Kortevare» og frimerker hørte også med til assortimentet. Egg ble kjøpt fra bønder i bygda.

Egen bil i 1948

Varesykkelen ble delvis avløst av nyinnkjøpt bil i 1948. Det var en Ford, B-2125. Da pappa Isetorp først fikk bil og førerkort, stengte han butikken og satte kursen mot Vestlandet og svingete, bratte veier. Modig den gang, sier Thor, å kjøre Trollstigveien med

nygammel bil og ferskt førerkort. I 1950 ble det ny varebil, en Opel Olympia.

Aktive idrettsfolk

Både Hedvig og Thorleif Isetorp var aktive turnere og idrettsmerketagere. Han var en ivrig turner i 25 år og fikk Norges Idrettsforbunds høyeste utmerkelse for idrettsmerkeprøver, etter å ha tatt idrettsmerket for 21. gang i 1949. Men det ble mange prøver i årene etterpå også. Da han var 80 år løp han 60-meter på 11,6 sekunder! I 1978 ble han æresmedlem av Mysen Idrettsforening. Også som skytter var han svært aktiv og hadde mange verv.

Viktig motstandsmann under krigen

Thorleif Isetorp gjorde en aktiv og viktig innsats mot okkupasjonsmakten under krigen. Butikken ved Heggan var nærmest en postsentral for Hjemmefronten i Østfold. Vi som hørte

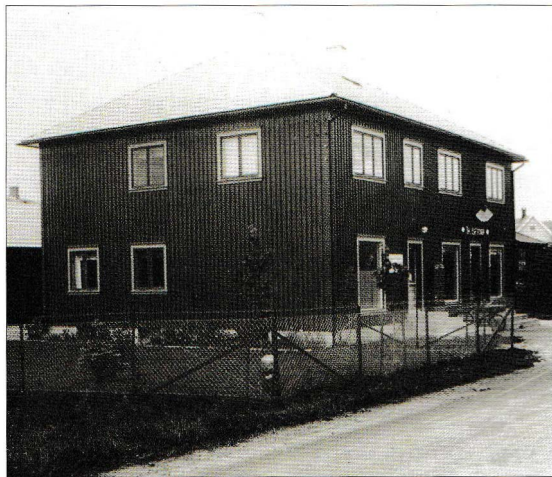

Både Hedvig og Thorleif Isetorp var aktive turnere og idrettsmerketagere. Bildet utlånt av Thor Isetorp.

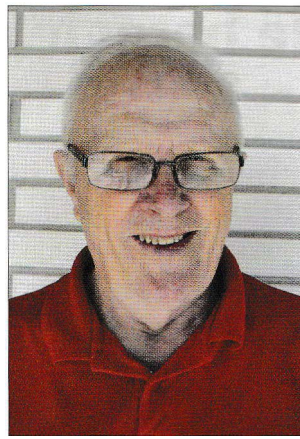
til kundekretsen ble imponerte etter krigens slutt da Isetorp dro frem sitt gamle radioapparat som var gjemt i en kasse i utstillingsvinduet. Mary Langnes (Sperlin), som var ekstrahjelp, hadde aldri forstått hvorfor hun aldri fikk vaske/rydde i dette vinduet under krigen!

Thor forteller også om fru Wiborg, kona til bestyreren av el-verket på Hegg. Hun var fast kunde, og én dag da hun kom inn i butikken, ble hun stående med vibrerende nesebor: «Her synes jeg det lukter mandeldråper!» Denne lukten kom fra et plastisk sprengstoff gjemt i ei brun veske bak handledisken. Veska ble hurtig flyttet til et sikrere sted!

I april dagene 1940 ble Isetorp innkalt til en militær infanteriavdeling på Slitu. Derfra marsjerte flere hundre mann over til Sverige. Sammen med Jens Dyrbekk kom han etter noen dager vandrende

Isetorps butikk og bolig er ikke mye forandret siden 1938. Tannlege Even Skattum hadde sitt kontor i 2. etasje til venstre, og i 1. etasje ved siden av butikken var det i flere år kontor for Eidsberg jordstyre. Adressen den gang var Rakkestadveien 2. Nå er det Ordfører Voldens vei 2. Bildet er utlånt av Thor Isetorp.

Thor Isetorp
(f. 1936)
har mange gode
minner om sine
flittige og høyt
respekterte foreldre
Hedvig og Thorleif
Isetorp, som drev
sin landhandel ved
Hegg fra 1935
til 1961.

Foto: Eva Tveter.

tilbake over Linnekleppen. På veien la de fra seg en revolver på en gård i Øymark. Da revolveren ble funnet etter krigen, var den rusten og stygg på oversiden, men skinnende blank på undersiden etter å ha hvilt på en stokk i fem lange år.

Også tid til hobbyer

I tillegg til å være forretningsmann, idrettsutøver, skytter og medlem av Milorg, drev Isetorp også ei stund med sauer. Om sommeren gikk de i innhegning bak butikken, og om vinteren var de i «stallene» på Hegg.

I noen år var han også birøker og leverte honning til «Honningcentralen». En helt annen geskjeft var for en kort tid å huse en utstilling av likkister.

Et ektepar å stole på

Thor forteller at hans foreldre Hedvig og Thorleif Isetorp var samstemte og likeverdige partnere i sin forretningsdrift. Begge var høyt respekerte både som butikkeiere og som trivelige naboer. Vi gamle i Hegginstrøket husker dem med glede: Thorleif i sin korte hvite jakke, Hedvig i langt forkle – smilende, raske, arbeidsomme og alltid til å stole på.

Gamle barneleker, rim og regler

Vil de gå i glemmeboka?

Av Eva Tveter

Barn i våre dager bruker opptil seks timer foran en skjerm hver dag – det være seg TV, data eller en smarttelefon. Kanskje på tide å minnes hvordan vi i besteforelderalderen lekte i vår barndom? Dette er jo kulturhistorie som ikke bør glemmes!

I sine memoarer skriver Astrid Lindgren om sine barneår: «Vi lekte og lekte og lekte – det var et under at vi ikke lekte oss i hjel!» Her i bygda var det kanskje litt forskjell på om vi bodde på gård eller i villastrøk, men mange av våre leker og spill var nok ganske like.

Ny forskning viser at lek er svært viktig for hvordan vi blir som voksne – om vi utvikler oss til mennesker med fantasi, empati og løsningsorientering.

La oss starte med våre første rideturer på foreldres eller besteforeldres fang. Vi husker vel alle dette verset i litt forskjellige variasjoner. Slik lød det hos bestemor, Pauline, i Trømborg:

Ride, ride ranke til møllerens hus.

*Der var ingen hjemme uten lille kattepus,
og to små hunder som lå under benken
og gnagde på lenken.*

Den ene sa «Voff», den andre sa «Voff, Voff»

*Så kom vi til ei kone som slo oss under øret
og ba oss om å kjøre på det harde føret.*

*Og så kom vi til en laaang, laaang bakke,
og så velta vi!*

Slike skamler var det mange fedre som snekret til sine barn, med navn på ene siden og årstall på den andre. Denne er fra Trømborg. Foto: Eva Tveter

Fallet ned fra fanget måtte selvsagt gjentas om og om igjen under jubel og latter.

En annen fang- og klappelek, som fortsatt er i bruk, er denne:

*Bake kake søte
dyppe den i fløte,
først i fløte, så i vann,
så kommer det
en gammel mann
som vil kaka prikke
med ei lita gullstikke.
Husk ho opp i omnen
og dump ho ned i aska!*

Disse lekene var fine til å innøve spillet rytme og motorikk. Og mens ungen på fanget passet det bra å ta med seg regler for både tær og fingre:

«Titil, Totil, Tilleros,
Meggelfru og Storegubben hesten.»
og
«Tommeltott, Slikkepott, Langemann,
Gullebrand og Lille Petter Spillemann.»

Så var det reglen om alle guttene som
het Per. Det var som oftest flere «Per'er»
i nabolaget:

Hvem banker, sa Per Anker.
Det er min kone, sa Per Lone.
Hva vil hun, sa Per Lund.
Kjøpe løk, sa Per Høk.
Hvor mange, sa Per Lange.
En, to, tre, fire, sa Per Lire.
Det er nok, sa Per Kokk.

Etter spebarnsalder var det tid for
dokker og bamser og myke leker. Dokker
har gjennom tidene hatt mange utform-
inger. De aller eldste så ut som voksne
damer med porselenshoder og med så
elegante klær at man ikke fikk lov å leke
med dem. Etter hvert fikk vi babydokker
av celluloid med babyklær, og om vi
var heldige, ei dokkevogn med kalesje
og sengetøy. Senere kom det enda
mer avanserte eksemplarer som kunne
snakke og skrike, og til og med tisse!

Dokkelek var forberedelse til senere
omsorgsoppgaver. Vi husker vel
Margrethe Munthes: «Å, jeg strever så med
mine små du, jeg har tusen ting å tenke på,
du!»

Gutter lekte ikke så mye med dokker
(i alle fall ikke når andre så på), men
gjærne med bamser og aller helst med
biler og hester. Bamser ble ofte kalt for
«Teddybjørner» etter den amerikanske
presidenten Theodore Roosewelt.

Ellinger

Vi hadde en masse «ellinger» da vi var
barn. Disse ble brukt til å sette opp
rekkefølgen på deltagerne i leken, og
til å forebygge konflikter. De vanligste
«ellingene» var «Elle, melle, deg for-
telle» og «Ole, Dole, Doff». Men vi
brukte også denne:

Ellinga, vellinga Vatlandsguten,
slo til kjerringa midt på truten.
Det skal du ha ditt stygge troll,
fordi du ikke kunne telle til tolv!
1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12.

Vi har spurt flere 70- og 80-åringer fra
Eidsberg om hva de lekte som barn.
Vi er generasjonen som vokste opp
uten barnehage, TV og smarttelefon.
Ikke hadde vi trampoline i hagen og
legoklosser heller. Men vi hadde rikelig
adgang til skog og mark, gårdsbruk med
dyr, og gater og løkker med få biler.
Heldige oss!

Dette er Ragnhilds celluloiddokka, «Bibbi», fra
1940-årene med en liten symaskin, tankelåser og
en sprellemann Foto: Eva Tveter.

Fange- og gjemmeleker

Etter krabbealderen var det moro bare å løpe fort etter hverandre, falle og reise seg igjen. Så ble leken mer avansert. «Sisten» og «Du har'n» var lett å lære. Kunne vi telle til hundre ble det «Gjemsel» der alle unger i nabolaget kunne delta. «Den som ikke har gjemt seg nå, skal stå til han blir gammel og grå!», het det når «telleren» var kommet til hundre.

I «Cowboy og indianer», «Siste par ut» og i «Hauk og due» var det en fordel å være rapp på foten.

Hoppeleker

Det var nok jentene som var de flinkeste til å «hoppe paradiset». Det er faktisk en flere hundre år gammel lek. Vi i «Hegginstrøket» hadde «Flyver'n» som favoritt. Vi streket opp med kritt eller med en spiss stein på asfalt eller sand. Dette paradiset hadde enkle eller doble ruter med «gryter» i hver ende. Tråkket vi på strekene, eller feilet når vi kastet den flate steinen var det nestemanns tur.

«Hoppe tau» krevde både kondisjon og konsentrasjon. Vi hoppet framlengs og baklengs med eller uten kryssede armer. Med «slengtau» kunne flere hoppe samtidig, mens to og to slengte tauet. Strikkhopp kom først i 1950-årene, men ble da veldig fort populært.

Balleker

Her var det mange varianter. I «Slå-ball» hadde vi inne- og uteparti, og jenter og gutter lekte oftest sammen. Å bli «stukket» av en helgummiball kunne være skikkelig vondt. Fotball var en guttelek, men nå som jenter ikke lenger trenger være snille og stille, er det snart like vanlig med fotball blant jenter.

Sparing var en dyd som alle barn burde lære. Slik kunne sparebøssene se ut i 1890-årene. «Spar for kommende tider og nød. Morgensol skinner ei alltid rød», stod det malt i taket på Eidsberg Sparebank ved Hegglin. Foto: Eva Tveter, som har arvet disse bøssene.

«Veggball» var nok mest for jentene. Vi jentene som gikk på Folkenborg skole hadde med oss baller i heklede nett, og i frikvarterene spilte vi veggball på murveggen bak skolebygningen. Ett av spillene het «Foldespillet», der vi brukte både foldede og flate hender. Et annet var «Skallespillet», der vi i tillegg brukte hode, bryst, kne og fot. Mistet vi ballen var det neste jente sin tur.

«Vippe/leppe pinne» var en lek for nabolagets unger. Her var det ute- og innelag og en pinne over to steiner som skulle sendes av gårde så langt som mulig med en litt større pinne. Dette kunne vi holde på med i timevis, og alt måtte være rettferdig med kast og målinger.

«Kaste på stikka» var særlig en vårlek. Da vi var barn, var det fortsatt fem-øringer til, de var passe store og tunge, og vinneren var den som fikk fem-øringen nærmest stikka. Da måtte man velge «kron» eller «mynt», riste alle myntene mellom hendene før man slapp dem ned på bakken. Premien var da de myntene som svarte til valget.

Da fem-øringene forsvant for ca. 50 år siden, måtte ungene finne andre kasteobjekter. Klinkekuler kunne være en erstatning.

Andre vår- og sommerleker var «å gå på stylder» med høye og lave trinn. Ulovlige balansekunster, som vi gjorde i smug, var å prøve oss på rekkverk langs veier og over broer. De mest spretne av oss hoppet bukk, to og to eller flere i rekker.

«Jo-jo» er en lek som kommer igjen år om annet. Noen av oss ble rene kunstnere og klarte å holde jo-joen i sving i flere minutter. Dessverre gikk det ikke alltid bra uten at det ble noen tannfrakturer.

Tryggere var det med hyssingleker. En lenke av hyssing og flinke fingre kunne få til flere artige konstruksjoner som «Kråkefot», «Kopp og skål» og «Fisken i garnet».

«Leke butikk» var en elsket bekjeftigelse både vår og sommer. All gammel tomemballasje kom da til nytte, og pengene lagde vi ved å legge tynt papir oppå mynter, særlig femøringer

Dokkeservise fra 1890 (Porsgrund Porselen). Det var for «fint» til å lekes med før man hadde finmotorikken inne, derfor er det bevart intakt. Foto: Eva Tveter.

Vanlige spill fra 1940-årene. «Monopol» var veldig populært, likeledes «Domino» og «Ludo», men vi spilte også kortspill som «Svarteper» og «Gammel lomfru» Foto Eva Tveter.

og kronestykker, og gni på toppen med en fargestift. Etterpå klippet vi ut «pengene» med ei saks. Vi kunne også lage papirpenger ved å herme etter «Monopolpenger».

«Bro-bro-brille» var en populær lek både på skolen og hjemme. Da ble vi fanget i «den sorte gryte» og måtte velge mellom to alternativer, f. eks. epler eller pærer. Tilslutt ble det drakamp mellom rekkene bak de to barna som var bropillarer.

«Leke skole» var nok mest artig før vi ble «ordentlige» elever som sju-åringer. Da var det gromt både med papir og blyant og med tavler og kritt, til og med «griffel», om noen husker den. Mest moro var det å være lærer og la uskikkelige elever «sitte igjen».

Glansbilder var ettertraktet, særlig engler, blomster og fruktkurver. Hadde vi for mange av ett slag, kunne vi bytte med venner.

Nesten alle jentene hadde minnebøker. I dem tegnet vi med fargeblyanter, klistret glansbilder og satte inn små fotos av oss selv. Hvis vi

Eventyrbøkene til Asbjørnsen og Moe og «Gullivers reiser» var spennende lesning for TV-alderen. Konfirmasjonsklokkene i sølv er fra 1880-årene. Gutteurene, litt større enn jentenes, som skulle henge rundt halsen. Foto: Eva Tveter.

ikke klarte å dikte egne vers, brukte vi slike som: «Hvis du blir gammel og ingen vil ha deg, sett deg på taket og la kråka ta deg», eller «Gid lykken må gro som graset bak do».

Noen av guttene i nabolaget hadde «teknosett», og vi jentene fikk også være med på å konstruere kraner, stillaser og heisekraner. Fin øvelse for fremtidige byggmestere. Selvfølgelig hadde vi også noe krigsleketøy som tinnsoldater, lekepistoler og hjemmelagede geværer. Spretterter laget vi også, selv om vi ikke fikk lov å skyte på hverandre, men selvfølgelig gjorde vi det.

Spill og inneleker

I gebursdagsselskaper lekte vi ofte «Tampen brenner», «Flasketuten peker på» og «Ta den ring og la den vandre». «Blindebukk» var populært og var det god plass lekte vi «Tyven, tyven», særlig på juletreffester.

Av spill hadde vi som oftest mange. «Monopol» var vel det gjeveste, men da måtte man ha god tid. Det måtte man også ha med «Dam» og «Mølle». Litt fortere gikk det med «Ludo» og med

kortspill som «Svarteper» og «Gammel jomfru». Vanlig kortstokk med hjerter, ruter, spar og firklover var ikke alltid tillatt. Det var et «syndig» spill, akkurat som å plystre. «Nå lokker du på djevelen!», sa gamle Anette hvis jeg plystret i hennes nærvær.

Vi jenter lekte ofte med papirdokker. Ellen, som bodde i Hegginkrysset, var en kløpper til både å tegne dokkene og lage fine papirklær som ble festet med hemper. Dette kunne vi holde på med i timevis, for dokkene skulle jo ha en stor garderobe.

Dokkehus og dokkestuer

Dokkehus var det mange av oss som hadde som barn. Hadde man ikke en far med snekkertalent, gikk det godt an å lage et selv av kasser eller pappesker.

Dokker i Reidun Fiskeruds eie. Porselensdokka i senga er fra ca. 1890, 50 år eldre enn dokka til høyre. Foto: Eva Tveter.

Møbler til huset likeså. Men dokkestuer var ikke alltid for «Hvermansens» barn. Det var små bygninger under åpen himmel med inventar i barnestørrelse, og noen ganger var dokkestua en liten kopi av hovedhuset på gården. Noen av «Haakon»s lesere har kanskje lest den flotte publikasjonen om dokkestuer som Kari-Marte og Tor Harald Frøyset på Klokkergården har gitt ut.

Rolleleker

Vårt nabolag avgjorde i høy grad hva og hvordan vi lekte. Astrid, som bodde i nærheten av Trømborg kirke, forteller at kirkelige seremonier var spennende og innbød til rollelek.

Begravelser var triste og alvorlige opplevelser. Ikke desto mindre ble de en del av leken som foregikk i «Kjørkeholtet», området mellom kirka og «Mariakilden». Ungene i nabolaget var ofte og besøkte kirketjener og graver (han Johan Bråtan og han «Ole min»), når de gravde de nødvendige antall alen til en grav på kirkegården. Det var litt skummelt når gamle hodeskaller og bein kom frem i dagen, men det trigget fantasien.

Det var alltid en av guttene som var prest, en jenteprest var jo utenkelig den gang. «Presten» gikk i spissen for ledsagerne til en grav som ungene hadde ordnet på forhånd. Kista var ei kasse eller en pappeske, og den fikk litt tyngde med en stor stein, så guttene var «bærere». Jentene hadde bundet blomsterkranser som prydet kista, og jentene var også i flertall blant følget av hulkende gråtekoner. Graven ble behørig dekket med kranser og kors.

Bryllup var en lysteligere lek. Ungene

for det hendte jo at de lurte seg inn som tilskuere på galleriet og så på seremonien. Det var nøye at den som skulle være brud i leken var fint kledd, derfor var det ei av jentene som tok med ei blondegardin til brudeslør. Presten var selvfølgelig en gutt, og til leken hørte både kneling på alter og velsignelse av «presten».

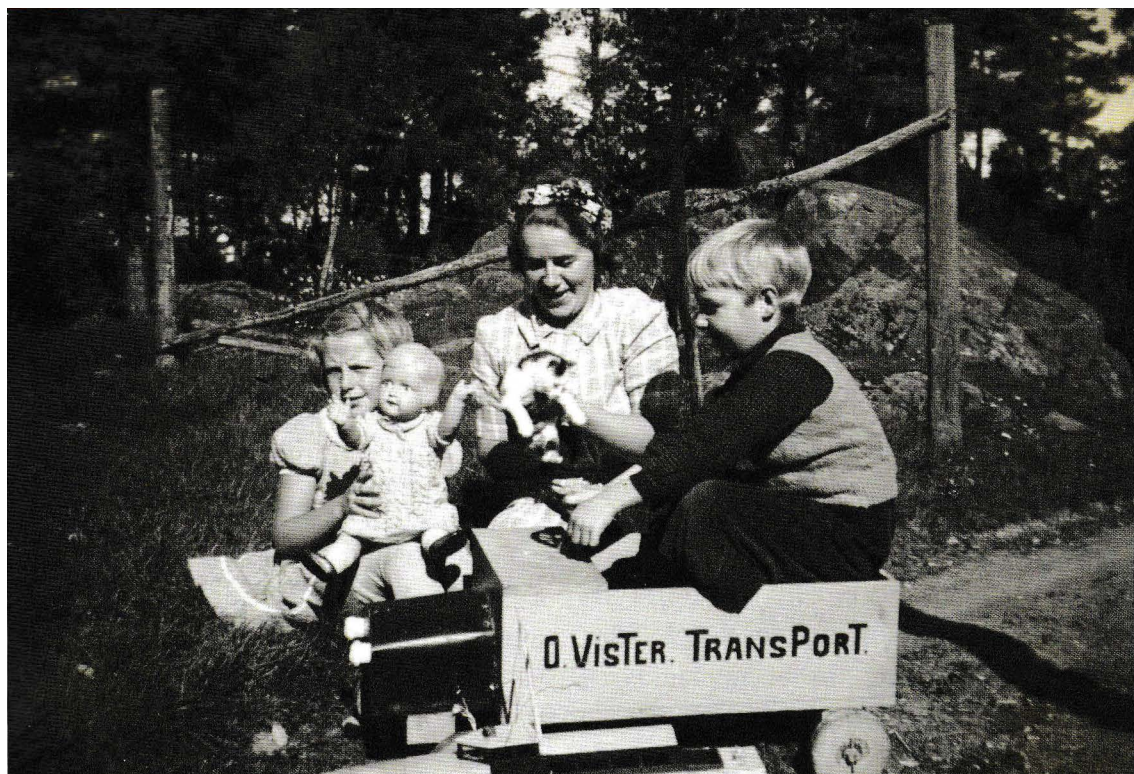
En annen rollelek som jentene var opptatt av, forteller Astrid, var å leke «Fine Damer».

Krigsleker med fiende og «motstandsfolk» hørte med blant oss i Hegginstrøket, som var så gamle under krigen at vi daglig opplevde tyske soldater syngende forbi i taktfast hanemarsj. En av lekekameratene med snekkerfar og høvelige trematerialer i vedskjulet var leverandør av geværer og pistoler.

Så var det utdeling av roller i henhold til hva foreldre hadde fortalt om fiende og allierte. «Fritt for å være engelskmann!» «Fritt for å være amerikaner!» «Ok, jeg kan være russer.» Tyskerrollen gikk på omgang, for ingen hadde lyst på den, men den var nødvendig for leken. Og under høye «pang, pang»-rop lekte vi krig til alle hadde vunnet og tapt flere ganger.

«Mysenrampen» og «Folkenborgrampen»

Tullemor forteller om disse to gjengene som jevnlig møttes til nappetak i strøket rundt «Kloppa» over Mysenelva. Her var det strid om hvem som var de «tøffeste» i slåssing, steinkasting, spydkast og «pil og bue». Oreholtet ved elva hadde fint buemateriale. Om vinteren stod de på ski i «Sagabakken» og hoppa i «Vestengbakken». Hopplengden ble

Her sitter Ole Vister som seks-sju-åring i sin bestefar Oles bil da den var ny. Søster Emilie har dokka si på fanget, mens tante Astrid fra Karmøy tar seg av Pus. Foto utlånt av Ole Vister.

«Zulunegrene» fra Slitu var også i stadig konflikt med «Mysenrampen». De møttes ved tredje bro fra Mysen stasjon! Det var nok ikke lov, men artig var det å legge femøringer på togskinna og se hvor flate de ble etter togpassering!

Hegginungene hadde også en del kontroverser med barske gjenger fra Høytorpjordet og fra Åslia (kalt Kongo!) Og vi lærte oss til ikke å være altfor hårsåre når jentene fra Mysen skole holdt seg for nesa når de møtte oss som gikk på Folkenborg skole med spydigheten: «Her lukter det fjøs!»

Idrettsleker

I forrige nummer av «Haakon» tok vi for oss lek og nyttige aktiviteter langs Mysenelva: Bading, stuping, padling,

skøyteløp, og matauk som krepsing, fisking og mye mer. Og selvfølgelig gikk vi masse på ski vinterstid med furuski og bambusstaver, og med lærremmer rundt hælen på beksømstøvlene. Ikke bare gikk vi langrenn, men vi lagde også hopp i de bratteste bakkene. Og heldige var de som fikk rattkjelke. Oi, som vi suste ned Åsgårdbakken!

Etter krigen dro vi på hopprenn i Vardebakken og så på gamle stjerner som Thorleif Schjelderup, Thorbjørn Falkanger og Arnfinn Bergmann. Og ikke minst våre lokale storhoppere; Jappen Eriksen og Kjell Knarvik. Om sommeren var det skoleidrettsstevne på Folkenborg skole med konkurranser, og med anledning til å ta idrettsmerker.

Vi som bodde på landet syntes vi var de heldigste av alle barn, selv om vi ikke

alltid hadde lyst til å «hjelp til». Men det var morsomt å være med i onner, sette poteter, så grønnsaker og se plantene vokse. Såte og hesje høy var helt ok, særlig om man etterpå fikk komme på låven og hoppe i høyet.

Også vi som bodde i villastrøk drev med jordbruk og husdyrhold i mindre målestokk. Kaniner ble til gode søndagsmiddager og fine skinnjakker etter at vi hadde stelt dem godt i ukervis med løvetann og kløver, og henta strøsaflis i trillebår fra Susebakke Trævarefabrikk. Og hønene gikk ute hele sommeren og la egg med store og gule plommer. Eggedosis i glass med bær på toppen smakte godt sammen med «Barnetimen med onkel Lauritz» på lørdagskvelden.

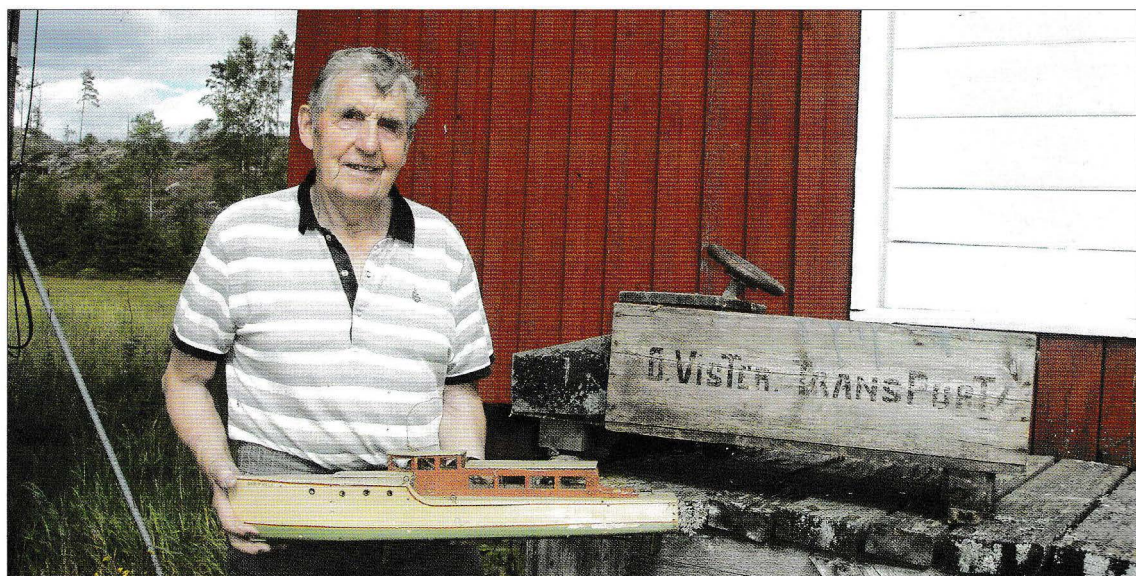
Barhyttebygging var en yndlingslek, særlig i Kirkås før alle villaene kom. Smågran som stod i klynge fikk tak og tette vegger, sofaer til å hvile på og spisebord midt på «golvet». Dette var

lek i dagevis for «far og mor og barn». Og da ble vi alltid for sene til kveldsmaten hjemme.

I gamle Kirkås var det også fine klatretrær med og uten greiner. Det gjorde oss til akrobater sammen med stedegne ekorn. Og vi ble vant med både hoggorm og stålorm og visste å passe oss.

Lek med ville vekster

Allerede i Snorres sagafortellinger hører vi om kongssønner som lagde seg lekegårder og lekeflåter av tre- og plantemateriale, og vi var ikke gamle før vi oppdaget, eller lærte av våre foreldre, at grankongler kunne illudere kyr og furukongler være fine sauer. Hadde vi da noen steiner og trestykker, hadde vi materiale til det fineste fjøs. Dyrene kunne få bein av fyrstikker eller pinner, og de ble både luftet og fôret. Tenk at både kongler og «barkbåter» er anvendt som leker gjennom flere århundrer!

Ole Vister, Hærland, har sine snart 80 år gamle leker på bua. Bilen på trappa fikk han av bestefar, Ole Johannesen i 1939. Båten var batteridrevet og har kjørt mange turer på Moenstjernet. Den heter Skib o'hoi! Foto Eva Tveter.

Tyggegummi var mangelvare i vår barndom. Men i barken på grantrær kunne vi finne små harde gullklumper av kva som egnet seg bra som tyggegummi. Den ferske, seige kvaen som rant nedover stammen dugde ikke.

Seljefløyter lagde vi hver vår når det var sevjetid. Vi fant grener uten kvister, kappet av i rett lengde, skar ringer og hull i barken, som vi så løsnet forsiktig ved å banke med knivskaftet. Noen av oss ble eksperter på kunsten. «*Gutten en fløyte av selje skar og prøvde om tonen der inne var*», skriver Bjørnson i fortellingen om «Arne».

I sevjetiden tappet vi også bjerkesaft på små flasker. Den smakte godt, ble påstått å være sunn og er omtalt som en «gudedrikk».

Pil og bue brukte vi både til kappestrid og til å skyte på blink med. Buen kunne være av einer, selje eller hassel, og strengen ei snor av einerbast eller kanskje en strikk. Også andre vekster egnet seg som våpen, for eksempel blåserør av sløke, med rognebær og erter som kuler.

Lykketegn og spådommer

Fra gammelt av er kløverplanter tillagt magiske egenskaper. Fant vi en firkløver da vi var barn, la vi den i press og gjemte den i ei bok. I blant fant vi mutasjoner med seks, sju blader. Desto mer lykkebringende!

Når vi skulle spå hvor mange barn vi ville få, rev vi av stilken på et groblad og telte nervetrådene som stakk ut. Ellers var prestekragens blomst egnet til spådomslek. Vi plukket ett og ett blad for å få vite hva slags ektemann vi ville få som voksne: «*Prest, prost, enkemann, ungkar, fattigmann, stakkar*». Lurte vi på

om vi risikerte å bli skallet, blåste vi på en avblomstret løvetann og telte frøfnokkene som stod igjen.

Bærplukking

«*Hele væla er full av jordbær, berre jordbær*», skrev Alf Prøysen. Og vi fant strå og tredde dem på. Våre jordbærsteder var hemmelige, slik som de voksne ville ha sine moltemyrer for seg selv. Vi plukket masse ville bær da vi var barn, mest blåbær og tyttebær, reinplukket fangsten ved sinnrike rensemetoder og solgte til villige kjøpere. Ved Heggan hadde vi gode kjøpere blant «kællene» i Eidsberg Sparebank. Opptil ei krone literen for tyttebær var en god pris!

Var vi alltid snille i vår lek?

Stort sett var vi nok det (bortsett fra «rampegjengene»), og noen av oss angrer vel litt på epleslang, utidig banking på dører og narrepakker på veien med udelikat innhold.

Etter å ha snakket med slekt og venner om hva de husker om barndoms lek er konklusjonen: Oi, så moro vi hadde det, og så mange gode venner vi fikk for resten av livet!

KLOKE ORD OM LEK

*Friedrich Schiller,
tysk poet, død i 1805:
«Bare når mennesket leker,
er det helt menneske!»*

*André Bjerke,
vår egen eminente ordkunstner:
«Mister du evnen til å leke,
da mister du livet!»*

– SÅ FORTSETT Å LEKE, FOLKENS!

Barnearbeid før i tida

Av Eldbjørg Skaug

Under et redaksjonsmøte forleden diskuterte vi hva vi leika i vår barndom, og Mysenavdelingen fortalte om mange forskjellige møteplasser og organisert leik om ettermiddagen og kvelden. De spurte hva vi på landet gjorde. Det blei stilt. Vi kunne ikke stille opp med et så variert fritidsliv, å hoppe i høyet og skrive bilnummer var flaua ting å komme med. «Vi jobba,» sa en. «Vi hadde ikke tid til å leike.» «Om søndagen leika vi, for da hadde vi fri». Stort sett var det sant.

Det høres nokså prektig ut, men faktum er at det er hva vi husker best:

plikter og oppgaver prega vår barndom fra unge år av, og det var vår moro, også. Å krype under låvegolv for å leite frem eggreir som ei asylsøkende høne hadde innretta seg i, var gøy. Å mate dyra også, plukke gras til kaninene, kjæle med dem. Nye, små kaninger dukka opp stadig vekk og måtte få eget bo etterhvert – til det sto en stabel med kaninbur ved låvebrua. Hente kuene inn til kveldsmjølking, fly barbeint i mjuke kutråkk der støv eller søle töt mellom tærne. Vi jaga vel litt for mye på kuene, for noen ganger gjorde de opprør, kuvendte foran

Lauritz Tuttoren hadde ikke så mange jevnaldrende å leike med. Godt å ha en storebror som kunne snekre ei lita potetkjerre. Bildet utlånt av Lauritz Tuttoren.

fjøsдора og strøk ned i havna. Da fikk vi .kiasa oss ut.

I våre dager har gårdsbarnehagene blitt svært populære, for kontakten barn-dyr får frem det beste i begge, og barna vet at det de gjør, er viktig. I vår tid var det nødvendig, og nåde den som ikke fôra dyra sine, for da døde de. Stor sorg å finne et dødt kjæledyr.

Ansvarslæring med sine opp- og nedturer fikk vi uten planlegging og seminarer.

Når vi blei større, åtte-ti år, var det ut på åkeren og være med på alt. Luking var ei plage og pest, men da fikk vi betaling, i hvert fall hos andre. Høyonna var stort sett moro, det lukta så godt av høyet, og alle var med og var glade. Bærseongen var også koselig

Sommeren var ei travel tid, og dagen blei avslutta klokka seks med bading i elva, dagens høydepunkt. Å arbeide var naturlig for oss, men når vi var trøtte

og leie, gjømte vi oss bort og svarte ikke når vi blei ropt på, eller vi satte oss på utedoen med et ukeblad. Det var et fristed; «Jeg sitter på do!» var godtatt. Å kunne lure seg til ei fristund, var et mål. Få være i fred ei stund.

Potetferien var et annet kapittel. Før arbeidshanskenes tid var det et mareritt med avslitte neglband og jord under neglene og i sår. Kaldt og sølete kunne det være. Men på tørre, pene høstdager var det latter og tullpreik og moro på jordet. God middag fikk vi hver dag der vi plukka; kjøttkaker eller lapskaus. Mens de voksne hvilte, stupte vi kråke i høyet og klatra i bjelkene.

I ettertid skjønner vi at dette var et godt liv med kvaliteter mange kan misunne oss: Vi var nødvendige for familiens ve og vel, vår innsats var viktig. Stakkars de barna i dag som føler seg overflødige og ikke kjenner på kroppen at de trengs.

Pavesegl tilhørte pave Innocens IV

Vi som har satt oss litt inn i historien om Haakon Haakonsson, husker at pavens kardinal, Vilhelm av Sabina, kom og kronet kong Haakon i Kristkirken i Bergen i 1247. I Aftenposten 14. september i år kan vi lese følgende lille notis: «*Paveseglet som nylig ble funnet ved bispeborgen i Gamlebyen i Oslo tilhørte pave Innocens IV (1243–1254).*»

Det er arkeologer fra Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU) og konservatorer fra Kulturhistorisk museum i Oslo som har kommet frem til det. Det var denne paven som ga den norske Kong Haakon Haakonsson dispensasjon til å bli kronet til tross for at han var «uektefødt», sier Egil Bauer i NIKU»

Så vet vi det! Vi tror nok at Inga fra Varteig likevel elsket sin uekte sønn, født på Folkenborg!

Per Springer alias Svarte-Per

Tyven som sprang fra både lensmann og fut

Ved Eva Tveter

Norge har hatt flere «mestertyver» som i ettertid er beundret og gjort udødelige gjennom bøker og film. De mest kjente er utbryterkongene Gjest Baardsen og Ole Høiland. Men også her i Indre Østfold hadde vi for hundre år siden en tyv som var svært kløktig i sitt fag og som i tillegg løp fortere enn både lensmann og faged.

I forrige nummer av «Haakon» hadde vi et kapittel om den høyst respekterte doktor Scharffenberg på Mysen, som ble frastjålet både epler og oksestek. Mistanken falt straks på Per Springer som opererte både i Eidsberg, Trøgstad og Askim, der han ofte besøkte stabbur og matkjellere. Siden dr. Scharffenberg bodde i nærheten av lensmannen på Mysen, var det uventet at tyven skulle slå til her. Dessuten fikk han muligens litt anerkjennelse fra den kjente legen fordi Per Springer aldri stjal fra småfolk. Og det var også litt av en prestasjon å mestre tyveritoktene over lang tid uten å bli tatt. Han kunne sitt fag, slik som doktoren kunne sitt!

«Perakula»

På kulturminnekartet for Østfold finner vi et fotografi av Per Springers hytte, også kalt «Perakula». Den ligger på Glørudåsen i Rakkestad og er av stein. Her bodde «Springeren» i noen år og ble beskyldt for jakt på både elg og sau. I tillegg ble han mistenkt for å ha forårsaket en stor skogbrann i 1899,

men denne kunne også ha startet etter et lynnedslag.

En dag fikk Per Springer besøk av to elskelige damer som ville forære ham et grøtmåltid. Han var da i ferd med å koke poteter, og i kokevannet lå det ei skjorte som Per ville befri for lus. Kanskje ikke så underlig at damene trakk seg snart tilbake.

«Springerens» kone

I 1909 fortelles det i Indre Smaalenenes Avis at Per hadde en kone som måtte reise til Kristiania på forhør etter at han var mistenkt for å ha stjålet sølv. Da hun dro hjem med toget til Mysen ble hun sinnsforvirret og måtte holdes, mens hun rev av seg en del hår. På Mysen stasjon ble hun av lensmannen i Eidsberg satt i forvaring på Momarken

Arrestasjon i 1912

Det var underlensmann Georg Johansen som til slutt klarte å fukke den raske og etterlyste Per Springer. En togpassasjer mellom Mysen og Rakkestad så at Per gikk av toget på Heia stasjon og sendte melding til lensmannen. Etter flere timers ettersøkning ble «Springeren» funnet ved Aasmoen i Trømborg der han hadde satt seg ned i veikanten for å hvile.

Lensmannen befalte den ettersøkte å overgi seg, men raske Per trakk tollekniven og flyktet inn i skogen. Det var satt ut vaktposter flere steder og ved gården Fjeld fikk Per Springer en hagladning i låret og måtte gi seg. Da

hadde han 385 kroner på seg – en bra sum etter datidens kroneverdi.

Tvangsflytning

Selv om hytta «Perakula» lå i Rakkestad var det øvrigheten i Eidsberg som tok affære og tvangsflyttet tyven Per Springer til Fossum fattiggård i Trømborg. Selvfølgelig klarte han å rømme fra Fossum. Hva som siden skjedde med ham har vi ikke informasjon om. Men vi må være enig med den respekterte doktor Scharffenberg: Tyven Per Springer var en mester i sitt fag.

Per Springer har fått en skillingsvise

Som seg hør og bør har også «Springeren» blitt beæret litterært. Han har i ettertid blitt tilegnet en skillingsvise på hele 11 vers, og melodien skal være «Hjalmar og Hulda». Det andre verset lyder slik:

*Men Petter på foten var temmelig rapp,
da lensmannen kom var han vekk,
og unna så ofte fra bønder han slapp,
de modigste skalv rent avskrekk.*

*De klaprende mente, men hvem er da mannen?
Han må have hjelp av selveste fanden.
Men Petter med kjærresten sin satt og lo.
Nei, lensmann og bønder må la meg i ro.*

Kilder:

- Indre Smaalenenes Avis
- Kulturminnekart.no/ostfold
- «Mysens historie 1901–1907» av Thomas Vatne.
- Mine besteforeldre på Sør-Fjeld, Pauline og Martin Fjeld, bivånet arrestasjonen.

Takk til Rakkestad historielags kulturminneregistrering for utlån av foto.

I denne hulen, kalt «Perakula», på Glørudåsen i Rakkestad, bodde tyven Per Springer i noen år. Her hadde han utsyn om lensmann og fut var på jakt etter ham Foto Ingemund Jenssen, Rakkestad, og tatt forbindelse med Rakkestad historielags kulturminneregistrering

Valg og verv i et valgår

Et lite appendiks til artikkelen av Torbjørn Greipsland
ved Eva Tveter

Når dette leses har vi lagt et stortingsvalg bak oss – med mer eller mindre turbulens. Noen har kjempet om plassene i styrer og verv, noen med hell, andre ikke. Slik var det i «gamle dager» også. Jørgen Dahl fra Hærland, som gjennom mange år nedla et stort og viktig arbeid for Eidsberg historielag, var ikke alltid begeistret for sine tillitsverv i Eidsberg kommune. Noen ganger ble det altfor mye av det gode! Fra gamle «Indre»-årganger har vi sakset følgende innlegg:

Indre Smaalenenes Avis 3. mai 1911

Jørgen Dahl fikk mulkt for å nekte å ta tillitsverv

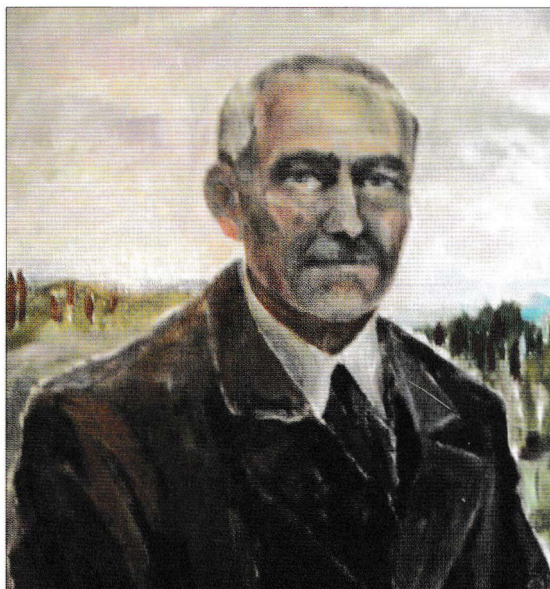
Gårdbruker Jørgen Dahl, Hærland er forelagt kr 25 i mulkt, eller 12 dagers fengsel for å nekte å motta offentlig tillitsverv – som medlem av kretssykekassens styre. Han mener det er nok av dem som med begge hender ville motta vervet og takke til.

Indre Smaalenenes Avis 12. oktober 1928

Stem ikke på meg!

Jeg vil be dem som muligens hadde tenkt å gi meg sin stemme på den «upolitiske» listen om ikke å gjøre dette. Det er å kaste stemmen bort. Jeg tilhører Bondepartiet. Har aldri tilhørt noe annet parti. Og jeg trodde at dette var såpass kjent at ingen behøvde å tvile på mitt standpunkt.

Derfor finner jeg det meningsløst, når disse «upolitiske» – uten engang

For sin innsats for Eidsberg historielag og Folkenborg museum er Jørgen Dahl er hedret med et maleri som henger i den gamle herredstyresalen på Folkenborg Foto: Eva Tveter.

å spørre meg – går hen og smører meg opp på sin liste.

Jeg har hverken lyst eller anlegg for det politiske liv. Og det er heller ikke påkrevet. For her må også noen være hjemme og tenke på skatten. Jeg har heller ingen tid å avse, for min helbred tillater ikke mer belastning enn den som min jord og min gjerning her hjemme pålegger meg. Og jeg gjør min bygd og mitt land en mye større tjeneste ved å utføre min gjerning her hjemme enn ved å spille tid og krefter i det politiske kjægl.

Derfor ber jeg: Stem ikke på meg, for da er stemmen bortkastet!

Jørgen Dahl

Om Jørgen Dahl (1876–1959) vegret seg for politiske verv, lå han så visst ikke på latsiden.

Han var Eidsberg historielags formann fra 1935 til 1945, og knapt noen har nedlagt så mye arbeid for Folkenborg museum som han.

Som bonde på gården Dal i Hærland fikk han interesse for å ta vare på gamle jenstander og redskaper, og med Folkenborgs gamle historie var det naturlig å plassere et bygdemuseum akkurat her.

Han var også kjent for sin uforfalskede hærlandsdialekt og samlet på ord og vendinger like fullt som gamle jenstander.

Dessuten hadde han utpreget humoristisk sans! I 1956 sendte han inn et bidrag til en konkurranse om de

beste østfoldhistoriene, og følgende lille stubb ble tatt inn i en bok om «Østfoldhumoren».

Feil diagnose

Fer godt og væl hundre år sia, da den store koleraepedimien gikk over landet, fekk han Per Løkjihagan i Hærland tilbåd om å bli likbærer ved hospitalet i Fredrikstad. Hver dag gikk han runden sammen med legen, som pekte ut døma som hadde stryki med i løpet av natta.

Men så en da' var det en av døm utpekte som b'ynte å røre seg da'n Per kom og skulle ta'n, og han stritta i mot da han blei løfta opp. «Jeg lever jo! Jeg lever jo!», skreik han. Men han Per greip fyr'n i skortebrøstet og sa: «Hold skravla på deg! Det skjønner dokto'n be're enn deg! Og dermed tok han mannen og bar'n ut.

Dahl i Hærland

Postkort fra Dahl i Hærland. Den gang ble det skrevet med h, kanskje uvitenhet fra postkortprodusenten Mansrud. Postkort utlånt fra Jul Aage Krosbys postkortsamling

Lærernes lønninger et evig diskusjonstema

Av Eva Tveter som har pløyet gamle «Indrer»

Også for 100 år siden mente lærerstanden at lønningene var for dårlige i forhold til innsatsen. I juli i 1915 skrev pedagogen, antroposofen og organisten Olaf Funderud følgende innlegg i Indre Smaalenenes Avis:

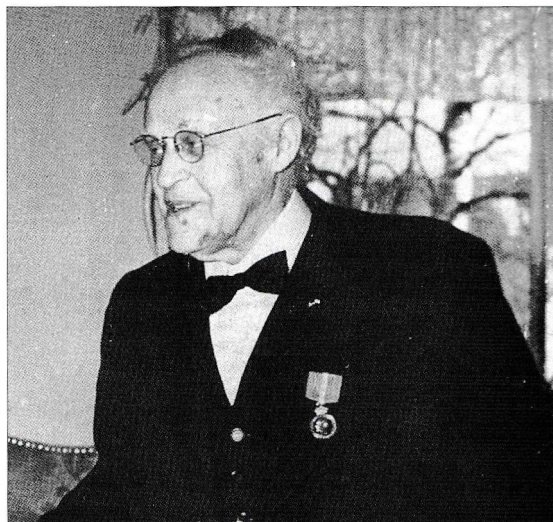
«Lærernes lønn er atter på tapetet, særlig landslærernes. Hvor lenge skal de menn og kvinner som hver dag strever i skoletimen med landets dyreste eie, barnene, bydes gammeldagse husmannskår?

Jeg skal ikke bruke lange jeremiader, bare anføre noen tall jeg har fått av et par lærere i Eidsberg: Lønn i storskolen – 38 uker á kr. 24 gir kr 912 pr. år, med et alderstillegg på 150 kr. Etter fire år. I småskolen er lønnen 19 kr i uken i 36 uker. Det gir en årslønn på 684 kr med et alderstillegg på 100 kr. Etter fire år.

Utgift for en lærer (ungkar) som må leie kost: 600 kr til kost, 200 kr til klær, 50 til ved og lys, 50 til livsforsikring, 50 til sykeforsikring og 30 kr til skatt. Dette gir en årlig utgift på 945 kroner.

• Men bør ikke en lærer følge med tiden? Hva til aviser og bøker, hva til renter og avdrag på sin studiegjeld? Enn om han vil forsøke å spare til hus og hjem?

Jeg har lenge ventet på at de styrende i landsbygdene vil gjøre noe for å heve lærerlønningene. Er det noen som mener at dette er utidig snakk, så si i fra.»

Olaf Funderud fikk Kongens Fortjenstmedalje i gull i mai 1956, samme året som han døde. Foto lånt fra Mysen-leksikon av Hans Wåler.

Dette mente altså Olaf Funderud for litt over 100 år siden.

Et lite lønnstillegg

Et halvt år etter at Olaf Funderud skrev sitt innlegg, var det møte i Eidsberg herredstyre 5. januar 1916. Da ble det fattet vedtak om at lærere som ikke hadde jord ville få et tillegg i lønnen på hundre kroner i året. Dette var fordi noen av lærerne hadde så stor tomt rundt skolehuset at de hadde anledning til å dyrke frukt og grønnsaker og kanskje holde høner.

Hva med arbeidsgleden?

Den lille lønnsforhøyelsen fikk en av de unge lærerne i bygda, S. Heier, til å

komme med følgende ytring: «Lærerne i Eidsberg har nu faat lønstilllegg, og vi er kommunen meget taknemlig derfor. Men den maate hvorpaa vi har faat forbedringen, og den behandling lærerne, især de eldre har faat, maa vække harme og bitterhet. Efter referat i aviserne fremgaar det klart hvordan stemningen mot lærerne er. Den opfatning man maa faa er den at ældre lærere med mangeårig praksis og stor erfaring ligesaa godt kan pakke sammen straks, og vi yngre bør søke bort snarest mulig for at nye koster kan komme og feie bedre, for vi unge har den feil at vi med tiden blir ældre, vi også.

At lærerne kan miste arbeidsgleden og lysten til skolegjerningen skal ikke

forundre nogen. Men hvem gaar det utover?»

Dette skrev altså S. Heier i «Indre» i 1916.

Og hva mener dagens lærere og «Haakons» lesere om et innlegg som stod i lokalavisen 15 år senere?

Giftede kvinner kan sies opp uten videre.

På grunn av den store arbeidsløshet blant lærerstanden er spørsmålet om gifte lærerinner blitt aktuelt flere steder.

Man har spurt skoledirektør Gjøstein om der er lovlig adgang til å si opp gifte lærerinner, hvis menn sitter i avlønnede stillinger, og han svarer at der intet er til hinder herfor. Det kan skje uten videre!

*Indre Smaalenenes Avis, onsdag
5. januar 1927*

Eggæ våres

Den lille historien som vi gjengir nedenfor, har vi sakset fra ei lita bok om «Østfold-historier» samlet av Knut Roen og utgitt i 1970. Historien kunne kanskje hatt sitt opphav i bygda vår?

Vi fikk lære under krigen hva rasjonering og rasjoneringsbestemmelser var, men de fleste av oss regnet som så da krigen endelig var over, at nå er det ikke så nøye lenger, nå gjør vi som vi vil.

Så hendte det seg at det ble etablert rasjoneringskontroll ved innkjørselen til en av Østfold-byene. Og inn mot byen kom en bondemann med kone kjørende med hest og vogn. De ble stanset av kontrollen som fant at bonden hadde fire kasser egg på vogna. Og så lød spørsmålet:

- Hvor skal du med dem?
- Raker dæ ente, svarte bonden.
- Nei, vær nå fornuftig, sa kontrolløren.

Hvor skal du med eggå?

– Det raker dæ ente har jæ sagt, sa bonden.

– Hør nå her, sa kontrolløren. Krigen er slutt, det er nå så, men ennå er det rasjonering, og her kommer du kjørende med fire kasser egg. Vi ber om en forklaring!

– Jæ ske si dæ en ting, sa bonden. Hvis jæ og kjærringa får løst te å ta eggæ våres og kjøre en tur, så raker ente det dæ!

Var ungdommen alltid bedre før – eller?

Avisklipp fra «Indre» samlet av Eva Tveter

Mysen er stort sett et fredelig sted, men av og til melder lokalavisen om både slåssing og råning i sentrums-gatene. I gamle numre av «Indre Smaalenenes Avis» leser vi at også for 100 år siden var det Mysen-ungdommer som ikke viste god folkeskikk.

Indre Smaalenenes Avis 1908:

Små-pøbel herjer i Mysen-gatene – på tide å få frem riset

Hr. redaktør!

Som en av dem der stadig har trafikk på Mysen, vil jeg få lov at påpeke og understreke den råskap der øves av smågutter ved at anfalde fredelig gående og kjørende med tiltale og stenkasting. Det går så over alle grenser at man simpelt hen må vegre seg for at ferdes på Mysen, i sær etter mørkets frembrudd. Kvinner tiltales på en rå, nærgående måte av denne små-pøbel, mens sten suser om ørene. Under sanne ulvehyl farer disse horder gjennom gatene. I det siste også med kniv i hende, ja, de går like inn i dørene hos folk med sine råskaper.

Si meg en gang, hr. redaktør, hvor vil dette bære hen? Når råskapen hos disse en alen lange poder fritt får lov at vokse og utvikle seg? Hva skal man da vente seg av disse som vordende menn? Man tillater seg at spørre: Står foreldre og lærer maktesløse overfor disse foreteelser?

Så lenge barna får lov at spille

førstefiolin i hjemmene og foreldrene må stå på pinner, så lever de seg så vel inn i at ingen har lov at kritisere deres ferd, at ingen advarsler hjelper. Så lenge lærerne ikke har lov at refse disse krabaters nesevisheters og råheter, går man en skjebnesvanger tid i møte.

Med fare for å bli beskyldt for gammelmodighet og bakstreveri vover jeg at foreslå: La enn en gang det gamle norske birkeris komme til heder og verdighet i skole og hjem, sving det ubarmhjertig over de små tyranner, la det suse over ryggens forlengelse som fordums våre fedre gjorde til skrekk og advarsel.

Hærland 17. oktober 1908. W.R.

Indre Smaalenenes Avis 1915:

Mysen – et tilholdssted for drukkenbolter og gaukeri?

To fredelige bondegutter som spaserte oppover Smedgaten i følge med to damer, ble onsdag aften overfalt av to personer.

Drukkenskap og brutalitet synes dessverre ikke å være avtatt i den siste tid, tross de alvorlige tider vi lever i. Drukkensapsarresten i Mysen skal således ha hatt et jevnlig belegg, der sies minst 11 personer siden påske.

Mysen, der er et sentralt sted for trafikk, er vokst sterkt i befolkning i det siste. Her er nu ca. 2000 mennesker. Man får håpe at stedet ikke blir et slags tilholdssted for drukkenbolter og brutale overfallsmenn.

Mon tro at det ikke for tiden drives atskillig gaukeri på stedet? Det er flere ting som tyder på det.

Indre Smaalenenes Avis 1925:

Radiostøy på Mysen

En radiomann på Mysen ber oss om å henstille til alle radiolyttere så meget som mulig å unngå de stadige innstillinger av sine apparater. «Radioter» må huske på at det er andre enn dem selv som lytter, og det er ikke morsomt midt i et godt foredrag eller musikkstykke å få det hele ødelagt av fryktelige hyl.

Som «Haakon»s lesere forstår var ikke det lokale liv uten problemer for 100 år siden heller. Kanskje vi får si som Martin Luther: *«Om jeg visste at det ble verdens undergang i morgen, ville jeg likevel gå ut i min hage for å plante et epletre!»*

Denne sparken er minst 100 år gammel og fra Trømborg, så den må frikjennes for å ha vært til plage for fredelig spaserende i Vandugbakken i 1925.

Indre Smaalenenes Avis 1925:

Sparkstøttingplagen

Fra Eidsberg lensmannskontor er det kommet oppfordring til «Indre» om å skrive om den overhåndtagne sparkstøttingplage i Mysen. I Vandugbakken er det således livsfarlig å spasere om kvelden. Der kommer nemlig hele reisene av disse moderne befordringsmidler, i voldsom fart, styrt av hujende smågutter. *Dette kan ikke gå lengre!*

Hvor snart kunne ikke en slik spark komme i benene på en hest, for eks. Eller under en bil. Og forferdelige ulykker finne sted. Politiet vil nu ta affære og forby dette misbruk av sparkstøttinger i offentlige veier og gater, og det er fullt berettiget.

Jacob Nicolaj Wilse

24.01.1735–23.05.1801

Av Dag Mysen

Det er mer enn femti år siden jeg stiftet bekjentskap med Jacob Nicolaj Wilse. Da leste jeg hans beskrivelse av Eidsberg som ble forfattet midt i 1790-årene. Jeg husker jeg tenkte: Hvor verdifull er ikke denne praktfulle topografien for kunnskapen om bygda vår, ja, for hele Indre Østfold i tiden umiddelbart før 1814! Jeg husker at jeg ble mektig imponert over hvor bred og mangfoldig kunnskap han la for dagen om natur og kultur, økonomi, jordbruk og skogbruk, og hvordan han kombinerte lokal kunnskap med en global opplysningsholdning. Litt av en kollega, tenkte jeg. En prest etter mitt hjerte, en åndelig slektning fra min tippoldefars ungdomstid.

Senere har interessen min for Wilse bare lagt seg på i bredden og dybden. Engasjementet i grunnlovsjubiléet førte mange av oss nærmere Wilse. Vår egen Unni Gangnæs har gjort en enestående jobb i denne forbindelsen, blant annet med å grave frem flere av Wilses karttegninger som har ligget lagret og glemt i København, og som nå er brakt frem i lyset. Ordførerkontoret i Eidsberg sitter på flere av dem. Ordføreren i Sarpsborg har prydet hovedveggen i kontoret sitt med et svært Wilse-kart over Sarpsfossen rundt 1780, gitt i gave fra ordføreren i Eidsberg. Her er leirraset fra 1703 tegnet nøyaktig inn, sammen med de sagbrukene og

Statuen av Jacob Nikolaj Wilse står sentralt plassert der den gamle middelskolen i Mysen sto, like ved det nye biblioteket. Foto: Eva Tveter.

møllene som fossen drev den gang. Det er et helt uvurderlig kulturminne, og likevel bare en liten detalj i en kjempemessig overlevering som Wilse har gitt til sin ettertid.

Vi er også så heldige å ha Tore Stubberud og hans forlag Valdisholm

som enestående kulturfaktor i lokalmiljøet. Han har nytrykket Spydebergs beskrivelse, Eidsbergs beskrivelse og Wilses reiseberetninger, først som en serie fra 1991–93, siden samlet i ett bind i 2016. Nå har han forfattet en kunnskapmettet biografi om Wilse, utgitt i 2016. Her plasserer han Wilse inn i samtiden som opplysningsmann og prest, og beskriver bredden og dybden i hans litterære innsats, nasjonalt og internasjonalt. Min artikkel har Stubberuds biografi som grunnmur og hovedkilde.

Opplysningstiden

For å forstå Wilse, må vi sette ham inn i tiden han var en del av. Opplysningstiden hvilte på et ganske presist fundament. Det ble lagt hundre år før Wilse ble født. I sitt verk «Tale om metoden» fra 1637, former René Descartes et skille mellom religionen og den åndelige verden på den ene siden, og materien som den skapte verden på den andre siden. Dermed klippet han av teologien som oppsynsmann og kontrollør av de gryende naturvitenskapene. Naturen og materien ble en egen virkelighet som fritt kunne observeres og utforskes. Nysgjerrigheten overfor naturen, hvordan den er sammensatt og fungerer, ble sitt eget felt, uten stengsler og båser og ferdiglagde meninger om hvordan alt henger sammen. Slik fikk tankekraft og vitebegjær frie tøyler.

Etterhvert som denne innsikten ble akseptert av elitene rundt i Europa, spredte nysgjerrigheten og vitebegjæret seg som ild i tørt gress. Alle slags gryende vitenskaper fikk et voldsomt

oppsving. Observasjon av naturen slik den faktisk fremstår, ble hovedfokus. Astronomi, matematikk og fysikk fikk sin Tyco Brahe i Danmark, botanikken fikk sin Linné i Sverige. Sammen med zoologi, økonomi, historie og geografi, ble hele bredden i vitenskapene noe som alle dannede mennesker var levende opptatt av. Og selv om den politiske og teologiske sensur fremdeles svedde over vannene, fikk opplysningstidens tenkere et stort frirom å boltre seg i, så fremt de ikke åpenlyst kritiserte statsmakten og religionen.

Fremskrittstro

Utviklingen innen alle vitenskaper gikk så dramatisk fort at det resulterte i en permanent fremskrittstro. Vi utvikler oss mot stadig større kunnskap. Og jo mer vi kan, jo større blir tørsten etter mer kunnskap. Jo kraftigere kunnskapens lys vokser seg, jo større blir flatene mot mørket utenfor, slik at det blir mer og mer å kaste lys over.

Totalutdannelse

Da Wilse ble teologistudent i København, var det mulig for ham også å følge forelesninger i fysikk, kjemi, botanikk, medisin, filosofi, juss. Det gjorde han, og ble gjennom livet en allviter. Latinen lå i bunnen, og var det internasjonale språket som alle dannede mennesker måtte beherske både skriftlig og muntlig. I tillegg tilegnet han seg tysk og fransk til samme nivå.

21 år gammel tok han embeds-eksamen i teologi. I de neste tolv årene livnærte han seg som huslærer. Blant andre underviste han fire russiske prinser i matematikk og fysikk.

Undervisningspråkene var tysk og fransk. I denne perioden var interessen hans større for naturvitenskap og realfag enn for teologi. Han fortsatte å fordype seg i fysikk, meteorologi, matematikk og medisin.

Han ble nær venn og fortrolig med den mest begavede av professorene ved universitetet i København: Christian Gottlieb Krazenstein. Han var naturforsker, og underviste i kjemi, botanikk og fysikk.

I 1768 tok han magistergrad i filosofi, og i 1784 ble han utnevnt til professor i teologi, men uten noe tilhørende professorat. Det var en ærestittel, men det er ikke spor etter noen kritikk av utnevnelsen. Ingen underkjente hans kompetanse.

Tidsskriftene

Slik ble Wilse et typisk opplysningsmenneske. Alle ledende opplysningsmenn i Europa hadde slike brede og ganske grundige kunnskapsfelt, ved siden av sitt speciale innen teologi, medisin, juss eller filosofi. Disse kalte hverandre «dilletanter». Den gangen var dette en hedersbetegnelse på grundig allvitenskap. Og for å kunne følge med i alt som skjedde i hele bredden i det internasjonale kunnskapfeltet, dannet de en serie med tidsskrifter som kom ut regelmessig, og som ble sendt til abonnentene i en stadig raskere postgang. Slik tok det første virkelige informasjonssamfunnet form. Enhver ny idé eller kunnskap og enhver ny vitenskapelig teori eller vitenskapelige gjennombrudd nådde alle interessenter i hele Europa i løpet av et par måneder. Alle diskuterte alt, i hele bredden av kunnskapfeltet.

Opplysningspresten Wilse

Wilse var opplysningsmann og prest, i et sammenvevet hele. Mange av opplysningstidens frontfigurer i Danmark-Norge var prester. Statsformen var et eneveldig diktatur. Statspietismen var limet som skulle holde samfunnet sammen og befolkningen i sjakk. Opplysningstiden som religionkritikk hadde små kår i våre egne på denne tiden. Da var det annerledes flere steder på kontinentet, og især i Frankrike, hvor Voltaire hadde spisset religionkritikken så den stakk dypt.

Inn i dette stilte Wilse seg som en nysgjerrig og frisinnet prest, som samtidig var dypt forankret i en sunn og levende kristentro. I 1768, samme år som han ble magister i filosofi, ble han 33 år gammel utnevnt til sogneprest i Spydeberg. Her virket han i 17 år. I 1786 ble han sogneprest i Eidsberg. Her døde han i sitt embete i 1801, 66 år gammel.

Skriftene til Wilse vitner om en pliktoppfyllende og vennlig prest som er glad i sin menighet og sin tjeneste. Teologisk var han en balansert sentrummann. Han var inderlig i sin fromhet, uten å tippe over. Han hadde lite til overs for fanatikere. Han var standsbevisst og embetsbevisst, men brukte ikke makten for å trykke nesten ned. Han bruker heller tålmodighet, innlevelse og overbevisningskraft i små og store konflikter i sine menigheter.

I sine skrifter røper han evnen til nøktern betraktning og kjølig distanse når det trengtes. Samtidig legger han for dagen en enestående kjærlighet og hengivenhet til naturen her i Indre Østfold og til menneskene han tjener.

Familemannen

Gjennom alt han har skrevet går det frem en dyp hengivenhet til ektefellene og barna og familielivet på prestegården i Spydeberg og Eidsberg. To koner døde fra ham og barna underveis. Hans tredje kone fødte hans siste barn etter Wilses død. Underveis måtte han ut på kirkegården og begrave to ektefeller og åtte av sine 19 barn. Han forteller hvordan han tok tilflukt i lysthuset sitt for å gråte, og hvordan disse tragediene førte ham inn i en stadig tettere avhengighet av Guds omsorg. Han ble odlet i sorg, til trøst og hjelp for seg selv og andre.

Topografene er typiske for tiden

Likevel er det ikke teologien og kjernepunktene i preste-tjenesten som har brakt ry over Wilses liv og virke. Det er opplysningsmannen som huskes. Hans innsats har topografi som brennpunkt. Slike stedsbeskrivelser krever Wilses nivå av allvitenskap for å være lesverdige etter mer enn to hundre år.

Betegnelsen topografi er satt sammen av topos – sted, og grafein – tegne, skrive. Vi kan kalle topografi for stedsbeskrivelse. Det handler om oss mennesker og vårt forhold til naturen vi er en del av.

Topografi er kartlegging av naturen, egnen og naturens ressurser og særpreg. Dette telles, måles, veies, tegnes. Arbeidet har sin vitenskapelige egenverdi, og er givende for vitenskapelig nysgjerrighet og vitebegjærlighet. Wilse hadde en nysgjerrighetens motor i seg med et veldig slagvolum. Han hadde også en systematikkens motor som katalogiserte og systematiserte og karakteriserte det

han tok inn og så, som om det gikk på autopilot.

Topografi som botemiddel

Men drivkraften i topografenes arbeid på 1700-tallet var ikke bare vitebegjær og nysgjerrighet. Arbeidet ble også sett på som tvingende nødvendig for å etablere fakta på bakken som kunne være med og løse den dype økologiske krisen som Danmark-Norge og deler av det øvrige Europa befant seg i på denne tiden.

Da Svartedauen kom til dobbeltmonarkiet rundt 1350, skyllet den inn over et landbruk i krise. Økonomien var anstrengt til bristepunktet. Klimaforverring og avskogning førte til minkende avlinger for en økende befolkning. Krisen gjorde befolkningene sårbare for infeksjonssykdommer, og særlig i Norge. Byllepesten tok flere liv i Danmark enn gjennomsnittlig i Europa, og i Norge mange ganger fler.

Det store befolkningstapet gjorde at naturen gradvis hentet seg inn igjen. Skogene grodde til. Jordene ble mer fruktbare. Avlingene økte. Samtidig kom byllepesten igjen og igjen i 300 år og holdt befolkningen nede på et lavmål.

Rundt 1650 brant restene av byllepesten ut. Fra 1650 til 1750 økte befolkningen dramatisk. I 1750 var landbruksområdene i Danmark og Norge så og si avskoget på nytt. Vi har en tegning fra Mona-utsikten mot Eidsberg kirke og Glomma fra denne tiden. Hele området står frem som avskoget. Behovet for ved og tømmer var enormt. Reproduksjonen holdt ikke tritt, mye takket være elendig skogskjøtsel. De avskogede jordene

Maleri av Wilse, malt av Vebjørn Sand Eier er Tore Stubberud. Bildet er utlånt til «Haakon». Copyright Valdisholm forlag

ble sure av for mye vann. Jordbruket var forsvarsløst overfor den økologiske og økonomiske krisen på grunn av manglende kunnskap og teknikk. Den materielle noden ble enorm. Staten manglet rådemidler og troverdige løsninger på krisen. Den økologiske krisen som Svartedauen reparerte på sin brutale måte, måtte nå løses på et høyere kunnskapsnivå om hva naturen og jordbruket trengte for å gi mer, og på bærekraftig vis.

Topografi ble et helt nødvendig virkemiddel for å løse denne krisen. De var fysiske og økonomiske beskrivelser som pekte på åpenbare fakta på bakken. Topografene telte, tallfestet og beskrev det som var av tilgjengelige ressurser. De beste av dem grov dypt inn i naturens særpreg og virkemåter for å forstå

hvordan alle ting i naturen virker sammen, hvorfor noe vokser og trives eller visner og dør. Målet for topografene var å hjelpe til med å optimalisere tilgjengelige ressurser, få naturen til å trives og produsere mest mulig, og på bærekraftig vis. Tidens slagord var mest mulig nytte og utbytte av naturens mangfoldige tilganger.

Slik ble opplysningstidens ånd brukt til krisehåndtering og kriseløsning. De enorme økologiske og økonomiske utfordringene i Europa ble til drivkraft for de beste og mest samfunnsbevisste blant elitene. De så klart at de trengte opplyst allvitenskap på alle viten-områder for å kunne forme en bedre samfunnsutvikling.

«Som fisken i vannet»

Wilse var et nysgjerrig og vitebegjærlig barn, og ekstremt naturvent. Barndommen i det frodige landskapet rundt prestegården og den lille landsbyen Tyholm ved Limfjorden på Jylland, ga gutten store opplevelse-muligheter i en vekslende natur.

I 1762, midt i sin periode som huslærer, utga han en glitrende topografi over Tyholm og omegn. Den ble belønnet med sølvmedalje av Det Kongelige danske Landhuusholdningsselskab. Alle elementene som gjorde hans senere topografier så betydningsfulle, var her på plass. Observasjonene han gjorde var grundige og komplette. De ble satt inn i datidens behov for dansk krisehåndtering, med råd og veiledning for bondene og godsene. Verket fikk betydning for den lokale forbedringen i økologi og jordbruk. Topografien har gjort Wilse til noe bort imot Tyholms

«skytshelgen». Han er verdensberømt i dette lokalmiljøet. Verket hans danner utgangspunkt for lokale bestrebelser for å gi hans observasjoner og vurderinger betydning også i dag.

Noe av det samme gjelder topografien om Fredericia som kom i 1767. Også dette arbeidet ruver i lokalmiljøet fremdeles. Wilse er kjendis i Fredericia.

Spydeberg-beskrivelsen

Hans topografi om Spydeberg prestegjeld kom i 1779, etter 11 år i dette lokalmiljøet. Verket omhandler ikke bare Spydeberg. Synsfeltet har med seg et stort omland i Østfold og Akershus. Her finner vi et vell av informasjon på vide kunnskapfelter. Beskrivelsen er en gullgruve for lokalkunnskap og forhistorie.

Han legger for dagen en intuitiv nese for sammenhengene i naturen, sammenhenger som andre overså, men som Wilse forsto. Hans kunnskaper i kjemi og biologi, sammen med øyne som så og fanget inn alt mellom himmel og jord, gjorde at han kom frem til innsikter som ikke ble tilstrekkelig forsket på før mange årtier senere. Dette skal jeg komme tilbake til.

Wilse som nettverkbygger

Spydeberg-beskrivelsen gjorde ham kjent i opplyste kretser i Danmark-Norge og på kontinentet. Han ble lagt merke til og satt pris på av de som forsto rekkevidden av det han var kommet frem til. Han var en flittig skribent i flere viktige tidsskrifter. Hans reisebeskrivelser, som ble samlet like før han døde, hadde en internasjonal lesekrets gjennom en tiårperiode i

et stort, europeisk tidsskrift. Både Spydeberg-beskrivelsen og Eidsberg-beskrivelsen ble publisert i tidsskrifter som brakte kjennskap om Wilse vidt ut.

Han gjorde en reise til Berlin i 1776. Målet var Akademiet i Berlin, som ble grunnlagt år 1700. Den opplyste kong Fredrik II av Preussen hadde gjort Berlin-akademiet til et sentrum for det opplyste Europa. Det var midtpunktet for toppfolkene innen opplysning og vitenskap, med de største ånder i Europa som medlemmer. Wilse ble opptatt som medlem, og ble nær venn med akademisekretæren, Samuel Formey. Han ble en fortløpig støtte for Wilse. Han så og forsto betydningen av Wilses beste vitenskapelige gevinster. Det gjorde også mange andre i dette internasjonale jet-settet.

Formey var et nav i det opplyste Europa i nesten 50 år. Han skrev rundt 40 000 personlige brev som sekretær i Berlin-akademiet. Det er på linje med nettverkene som e-mail åpner for i dag.

Etter at Wilse hadde gitt ut sin banebrytende bok om værtegn, noe jeg kommer tilbake til, ble han opptatt som medlem i Mannheimer Meteorologische Gesellschaft, et værobserveringsselskap som produserte tekster om klimasoner og værkart internasjonalt.

Wilse ble også medlem i Akademiet i Göttingen. I Norge var han ivrig medlem av det Norske Corresponderende Topographiske Selskab, og publiserte sin Eidsberg-beskrivelse i selskapets Topographiske Journal: første del i 1793 og andre del i 1796.

Alt dette gjorde at Wilse, i de siste 25 av sine skapende år, kunne være i løpende korrespondanse med en serie med likesinnede og fremragende

lærde, i Berlin, Mannheim, Göttingen, København, Trondheim, Bergen, Christiania. Det ga ham et stort nedslagsfelt for sine vitenskapelige innsatser og reisebeskrivelser. Det ga et topp miljø å utvikle seg i, som humanist og vitenskapsmann. Wilse skrev og korresponderte flittig.

Naturmennesket Wilse

Jeg er imponert over hvor levende og til stede Wilse må ha vært. Tankene han alltid gikk med, kunne ikke blokkere sansene som hele tiden så og observerte. Det gjør reisebeskrivelsene hans så verdifulle. De er fylt av små og store observasjoner av det som andre overså, og av karakteristikk av mennesker og miljøer som er forbløffende innsiktsfulle. Reisebeskrivelsene regnes som litteratur på høyt nivå.

Wilse kunne stoppe ved en tørrgran og observere innsektene som krøp opp og ned på stammen, hvilke insekter, i hva slags ærend, i hva slags blanding, og hvorfor insekter andre steder var komponert annerledes. Han var opptatt av biotoper og voksesteder, hvilke vekster som trivdes hvor, og hvorfor. Han hvilte i naturen, lot den virke på seg, tok den inn, gjorde seg som en del av den for å forstå den inne-fra.

Derfor var han en hage-elsker. Formal-hagen han opprettet på Spydeberg prestegård er restaurert og er en opplevelse. Her ser vi hvordan formal-hagen går over i en mer engelsk-inspirert hage-strekning med karuss-dammer, lysthus, og med vid åpning mot landskapet omkring som en del av hageopplevelsen.

Botanikeren

Dette enestående og nysgjerrige nærværet overfor det han observerte, gjorde Wilse stor, kombinert med intelligens og enorm flittighet. Denne kombinasjonen ga ham bred og dyp kunnskap innenfor datidens vitenskaper. Han førte Linnés arbeider videre. Linné klassifiserte arter ut fra støvbærere og andre ytre kjennetegn. Wilse var den første vi kjenner som heller utforsket artene i deres voksesteder og trivselsteder, det vi kaller biotoper. Hva skal til for at en art trives? Hvilke andre arter trives den sammen med? Hva er det ved voksestedet som gjør at den trives, eller ikke trives? Hva er det ved en annerledes biotop som gjør at arten likevel trives der? Nytte-hensynet driver Wilse til å ta naturen inn og la den tale til seg på sine egne premisser.

Samtidig er han en fremragende systematiker og statistiker. Stopper gamle systemkoder ham, går han nye veier og finner andre og bedre.

Økologen

Denne interessen, som går gjennom alle hans topografiske arbeider og observasjoner, gjør Wilse til en av Europas tidligste økologer. Dagens øko-bønder vil finne gullkorn hos Wilse som fremdeles kan berike deres type landbruk. Selv finner jeg inspirasjon hos Wilse til hele spektret av økologiske og miljømessige utfordringer som vi er nødt til å løse i dag. Han går rett og slett ikke av moten.

Topografen

Det er disse egenskapene som gjør Wilses topografier, eller stedsbeskrivelser, så komplette. Han utelater ingen

ting av betydning. Han har et blikk for helheten og sammenhengen i et landskap som er forbløffende. Det var mange topografer i Norge på Wilses tid. De beskrev sine steder. Mange var prester. Én av dem, sogneprest Strøm i Eiker, ble en nær venn og støtte for Wilse. Kanselliråd og sorenskriver i Rakkestad, Bassøe, var Wilses nabo. Alle disse har levert stedsbeskrivelser som er verdifulle for ettertiden, og som ga samtiden et potensial for forbedring. Ingen av disse stedbeskrivelsene fikk slik samtidig internasjonal anerkjennelse som Wilse sine fikk.

Kart-tegneren

Wilse laget sine egne landmålerinstrumenter, ofte som forbedringer av det enkle utstyret som ellers var i bruk. Han elsket å tegne. Å tegne kart var en kjær gjest. Da fikk han bruk for et bredt register av kunnskaper og ferdigheter. Samtidig var det stort behov for kart. Store områder var kartløse, eller hadde elendige, nærmest frihåndstegnede kart, uten nøyaktighetsverdi. Flere av kartene Wilse tegnet ble trykt, men ikke distribuert offentlig. Så gode kart var graderte, og ble sett på som militære hemmeligheter. Våre områder grenset mot erkefienden Sverige. Østfold var deres tradisjonelle invasjons-område. I 1808 og i 1814 viste det seg at svenske spioner hadde gjort en god jobb. Wilses kart ble lagret i København. Unni Gangnæs gjenfant noen av dem i militære arkiver.

Meteorologen

I Wilses reiseskildringer er han alltid innom temperaturer og værforhold.

Været avgjør landbruk og utkomme, vekst og trivsel, uår og sult. I samtiden gjorde sykdom og fattigdom det påtrengende å komme under huden på været og forstå det bedre.

Han er opptatt av forholdet mellom årstid, temperatur og arbeid. I Spydeberg-beskrivelsen leverer han en arbeids- og årstids-kalender der han beskriver og gir råd om alt som må gjøres på en gård gjennom året, til rett tid og for størst mulig avkastning. Alt dette ble bygd på nitidige klimamessige og driftsmessige observasjoner siden han kom til Spydeberg.

Allerede i 1778 var han i stand til å systematisere sine meteorologiske observasjoner fra ungdommen av. Da utga han sin *Meteorographia compendiosa*. Her presenterte han værtegnene han hadde funnet opp og utviklet. De er hieroglyfiske tegn for alle mulige værforhold og værtyper, vindstyrke, nedbørmengde osv. Han skapte rett og slett et globalt språk for observasjoner og klassifisering av vær og klima som alle interesserte kunne kommunisere med, og som rasjonaliserte vekk ordene og bokstavene. Slik reduserte han skriftvolumet man trengte for å beskrive sine observasjoner, til en tidel.

Det gjorde Wilse berømt blant de som arbeidet med å grunnlegge meteorologien som moderne vitenskap. Han ble valgt til å gi daglige observasjoner til Mannheim, som den eneste i Norden. Meteorologi-sentret i Mannheim hadde knappe 40 utvalgte observasjonsposter i Europa og Nord-Amerika, hvorav én i Spydeberg, senere Eidsberg.

Wilses værtegn ligger bak de

forenklede tegnene meteorologene bruker på fjernsynet i dag.

Språkmannen

Det er betagende å legge merke til hvor levende og nær Wilse var i sin omgang med befolkningen i bygdene her inne. En av fruktene av denne nærheten, er beskrivelsene av språket og dialekten. Han formidler hundrevis av lokale ord og uttrykk gjennom sine topografiske arbeider. Samlingene er unike i samtiden, og gir språkforskere et viktig innblikk i hvordan dagligtalen var i Indre Østfold på slutten av 1700-tallet. Denne språk-innsamlingen var en viktig årsak til at Ivar Aasen brukte mye tid i Eidsberg i arbeidet sitt med å forme det som ble nynorsk. I Aasens ordbok stammer rundt fjorten hundre ord fra funn i vårt distrikt.

Kvinnesaken

Witse var humanist. For ham sto mennesket i Guds bilde i sentrum. I følge Bibelen skapte Gud mennesket i sitt bilde. Mennesket ble skapt som mann og kvinne. Begge er mennesker fullt ut. Kvinnen er like mye menneske som mannen. Witse fremholdt at kvinner var like kapable til lærdom som menn, og at det var urett å holde dem utenfor yrker og ferdigheter fordi de var kvinner. Han ville ha egne akademier for kvinner, og ivret for kvinners utdanning helt til topps i kunnskaps-pyramiden. Også nytte-hensynet gjorde det viktig å utdanne kvinner. De trengtes for å løfte folket ut av armod og fattigdom.

Mange velstående kvinner i samtiden ble også høyt utdannet. Flere av de rike enkene som styrte store formuer og virksomheter rundt 1800, lagde skoler

på sine eiendommer der begge kjønn fikk utdanning, slik det var etablert på Hafslund hovedgård på Wilses tid.

Universitet i Norge

Witse regnes nå som en av de viktigste pådriverne for eget universitet i Norge. Han ivret for dette helt fra Spydeberg-perioden, og intensiverte innsatsen mot slutten av livet. Han organiserte møter mellom stormenn og store ånder i Christiania hvor universitetsaken ble diskutert. Han satte i gang et

Gravstedet til Jacob Nikolaj Witse ligger ved Eidsberg kirke. Foto: Eva Tveter.

eget tidsskrift med forberedelse av universitet som formål. Han lagde planer og tegninger. Han mente at et eget norsk universitet ville styrke samhörigheten i dobbelt-monarkiet, og ikke svekke den, slik mange i hans samtid mente.

Selv fikk han ikke oppleve virkelig-gjørelsen av denne drømmen. Han døde ti år for tidlig. Flere ser Wilses anstrengelser som en viktig grunn til at Universitetet ble opprettet allerede i 1811.

Skoler og bibliotek

Wilse var ihuga skolemann. Han tegnet og planla realskole i Christiania. Den ble realisert i hans levetid. Han levde og åndet for bedre skoler og bedre lærerutdanning. Han planla og ivret for folkebibliotek i opplysningens tjeneste, hundre år før noe av dette ble virkeliggjort. Han hadde selv et bibliotek som vokste til 2000 bind. I hans bibliotek var det egen avdeling for bøker til gratis utlån for folk i menigheten. Også her var han en utrettelig foregangsmann.

Kull og jern

Opplysningsmennene ivret for teknologiske løsninger på samtidens avskogning. Jernovner i etasjer utnyttet energien i veden mange ganger bedre enn åpne gruer. Kull sparte ved og skog, både til husvarme og til industriproduksjon. Wilse studerte jernproduksjon i Tyskland for å oppmuntre til bedre produksjon i Norge. Han hadde et økologisk forhold til trær og skog, med en åndelig innstilling til naturens ve og vel.

Grøfting og vekselbruk

Avskogningen hadde gjort jorden sur og overmettet på vann. Nå ble grønfting satt i system. Trær ble hulet ut til grønftemateriell. Teglør kom i produksjon. Fremdeles kan vi komme over steinsatte grønfter fra 1700-tallet. Wilse var ivrig også her. Det kom kilometervis med nye grønfter i hans virkeområde.

Kløver og poteter

Domestisert kløver ble introdusert i Danmark-Norge omtrent samtidig med poteten. Kløverdyrking løste mye av nitrogenmangelen i landbruket frem til oppfinnelsen av kunstgjødsel. Dyrking av kløver ble kombinert med nitidig planlagt vekselbruk. Sammen med minkende surhetsgrad grunnet grønfting, økte avlingene sakte og sikkert.

Poteten ble introdusert. Den økte volumet og næringsinnholdet i landbruksproduksjonen i betydelig grad. Men de dyktigste «potetprestene» hadde adskillig mer enn poteter på dagsorden.

I Spydeberg og Eidsberg ble Wilse en inspirator og foregangsmann til et mer bærekraftig og godt produserende jordbruk. På den måten ble han en del av årsakene til gryende velstand på gårdene i Indre Østfold.

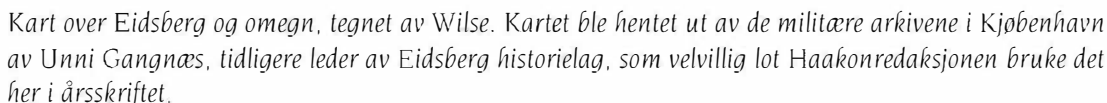
Summen av alle anstrengelser

Opplysningsmennenes arbeider stilte frem en serie med kunnskapsbaserte fakta på bakken som førte til bedre jordbruk og større samfunnsøkonomi.

På sikt førte dette til at eneveldenes enøyethet og samfunnspolitiske impotens ble avslørt. Forandringer til det bedre kom ikke fra kongene, men fra de nye opplyste elitene. Denne

På den måten danner Wilse og hans samtidige det nødvendige fundamentet for all god samfunnsutvikling senere.

OSS.

Brev fra Enerhauen

Av Helge Bergland

*Helge Bergland med sin kone Solveig.
(Bildet utlånt av Unni Kvisler.)*

Den seksuelle debut

Av gårdene rundt omkring var Sør-Smerkerud den vi hadde mest omgang med. Hans og Maren var nøysomme og flinke mennesker, med seks unger som krevde sitt. Da vi mangla hest på Bergland, var det fra Sør-Smerkerud onnehjølpa kom. Men det var ikke sånn som nå, med rasende traktorer som bjeffer dag og natt og reduserer våronna til en tre-fire tidlige og gunstige dager.

Nei, i de dager måtte en først møysommelig over egen jord. Smerkerud var velsignet med bakker, og da Hans ikke fór over sin jord med en harelabb, blei det ofte sein juni inna Blakken humra seg oppover til Enerhaugen eller Bergland.

Mary og Blakken hørte sammen. Blakken gjorde seg ekstra umak når Mary var tømmerfører, og om kvelden

hendte det etter lykkelige dager at jeg fikk sitte på Blakkens rygg ner Smerkerudåsen.

Som vederlag for hestehjelp i onner satt bestefar på Smerkerud og lappa sko og seletøy, og denne gjensidige hjelp tror jeg begge parter var tilfreds med.

Denne ofte daglige omgang i arbeid, gjorde at også i festlige anledninger, ble en buden til hverandre. Det pågikk ikke ofte sjølsagt, jeg kan i farten huske sølvbryllup på Smerkerud og gullbryllup på Bergland. Og så hadde Maren båret meg til dåp i Trømborg kirke, og jeg hadde i alle år et godt forhold til min gudmor.

Men det er sølvbryllupet på Smerkerud den 12. mars 1924 jeg skal dvele litt ved. Nå husker en ikke detaljer, selvsagt, som seks-åring, men jeg får holde meg til det vesentlige.

At det var ganske mange gjester, plass og ressurser tatt i betraktning, er sikkert nok. I stua var det satt sammen bord og lemmer, og som datidens skikk var, når dukene ikke strakk til, var bordene dekket med laken til et selskapelig bord. Nå var det ikke plass til oss minste barna, vi fikk vente, og noe må en jo ta seg til så ikke ventelista blir altfor lang.

Under bordet blei det ei hyggelig hule, som Mary og jeg fant var et egnet sted for observasjoner og utveksling av meninger. Mary hadde begynt på skolen og hadde spennende nyheter derfra. Jeg fortalte om den nye kalven vi hadde fått, og lurte på om vi kunne gå i stallen og

klappe Blakken. Det blei ikke noe foreløpig.

I de voksnes verden over oss summet det om vær og streng vinter, auksjoner, mjølkepriser og tømmer. Øverst ved bordet stod ølkassa, men vi skulle få brus, sa Mary. Interessante bein stakk ned til oss, fornuftig hjemmestrikka hoser, og jeg tella støvel som bestefar hadde laget. Han hadde ganske mange kunder, ja, både randsydde og pluggstøvel. Og da Mary hadde fortalt om den nye dokka, hadde vi ikke stort mer å prate om, og jeg ble søvnig.

Men så sa Mary at nå hadde døm bynt på dessern, riskrem, ja. Nå hørte vi Signe Tangen lese dikt til brudeparets pris, og en eller annen harket og skulle holde en tale.

Vi fikk finne på noe imens, og hvorfor ikke ta av oss buksene og se det som var under. Buksene kom av i en fart, og jeg fant forbløffet ut at vi ikke var like. Det var merksnodig, så vi pekte på hverandre og undret oss storligen. Så vågde vi å ta på hverandre, men det kilte så vi måtte le.

Imens var den lange, men velmente talen ferdig, og Maren savnet sin Mary og bestemor sin pode. Kanskje de var gått i stallen tell Blakken, ja, døm passer seg vel for brønn?

Da fant en av tantene på å lette på duken, det var da grannngivelig noen som kniste ner under. Så ble de lykkelige drevet ut av paradiset, under stor oppstandelse. Mary fikk dask eller juling, i hvert fall gråt ho inne fra kammerset. Men jeg fór bukseløs og glad og viste meg frem for alt folket, innimellom lo jeg og sa: «Se her!» Men ingen ville se, bare enkelte blikk sa at *hadde detta vært min unge så...*

Bestemor fikk på meg ei motstrebende bukse, og tia blei alvorlig igjen. Jeg fikk ikke lov å leke med Mary hele resten av kvelden. Kanskje det var for at Mary hadde bynt på skolen, at ho ikke ville snakke mer med meg.

Siden har denna historien om den lykkelige tiden under bordet fått enorme dimensjoner på bygdemunne. Både Maren og bestemor forsøkte å kvele rykter en hel sommer, og enkelte hadde lurt på åssen Mary kunne fortsette i skolen.

Riktignok fikk jeg formanende ord i måneskinnet på hjemveien, men jeg fikk ingen juling. Jeg var nok heldig som fikk min seksuelle debut før den kriminelle lavalder.

Mary og jeg var fortsatt gode venner, men vi nevnte aldri paradistimene under bordet, før englene med blinkende sverd jagde oss ut av haven.

Dette er en av mange epistler fra Helge Berglands hånd. Vi i redaksjonskomitéen imponeres av hans fortellerevne og språklige begavelse!

*Men det er ingen mann
som ofrer sin ære
for den han elsker.
Det har hundre tusen
kvinner gjort.*

Henrik Ibsen

Historielagets flittige lokalhistoriker, og æresmedlem Kjell Undrum, har fortsatt glød og interesse for å grave frem og presentere gamle kulturminner fra Hærland. Hans siste bidrag, som han presenterte på et temamøte i Eidsberg historielag i oktober er:

Seks kulturminner

Supplement til «Øst i kroken – og litt vestover» fra 2010
Noe repetisjon – mye nytt

**De seks kulturminnene omhandler
Buråsen, Brattås, Kvillerneset,
Kjellerstuen, Tulkerud søndre og
Elgetun nordre.**

**Historiene er lagt ut på
nettadressen: kulturminner.no/
ostfold Manuskriptet er på
30 sider med flere fotografier
og en tegning på forsiden.**

Tidligere har Kjell Undrum også skrevet heftet «Langs slorene» i tillegg til mange mindre hefter om turene «På gjengrodde stier» som han ledet i mange år. Vi håper at Kjell aldri blir for gammel til å fortsette sitt viktige arbeid for Eidsberg historielag. Han har vært en særdeles nyttig medhjelper i arbeidet med gårdshistorien i bygda vår. I tre år dro han med toget hver uke til Riksarkivet i Oslo for å sanke og formidle stoff til forfatterne.

Og da Ola Wergeland Krog innbød til samarbeid om registrering av kulturminner i Eidsberg, var det Kjell som ble krumtappen i alt arbeidet om hva som skulle registreres og hvem som skulle stå for arbeidet. Det har vært mange og lange timer i friluft med kompass, GPS og fotoapparat, noe

*Skriftet «Seks kulturminner»,
forfattet av Kjell Undrum.*

historielaget har fått mye ros for.

Flere av oss, som sysler litt med slektsforskning, minnes alle kveldene som Kjell innbød til et møysommelig arbeid på loftet av den gamle kommunebygningen på Folkenborg, der vi lette med gamle mikrofiche-apparater for å finne frem til anene våre. Dette var før kildene ble digitaliserte og tilgjengelige på nett. Kjell var ekspert som hjalp

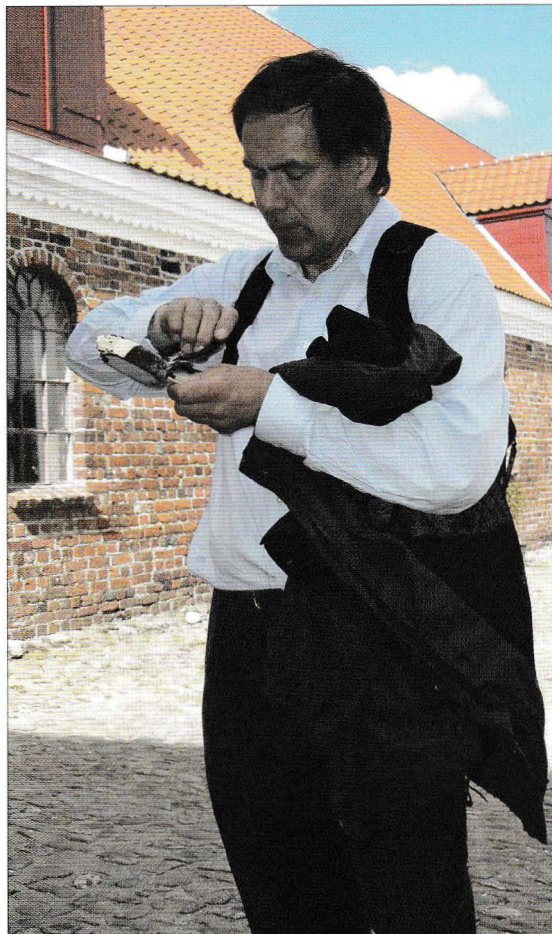
Bjørn Høie takker av på Folkenborg museum

Av Eva Tveter i samtale med Bjørn Høie

I denne førjulstid, 2017, har Bjørn Høie sin siste offisielle arbeidsdag på Folkenborg, en økt han har hatt i hele 28 år! Vi har spurt om hvilke minner han har etter et langt og begivenhetsrikt liv på museet – for at mesteparten av hans arbeidsliv skulle bli musealt, var slett ikke helt etter planen.

Høie er nemlig utdannet arkitekt fra England og Trondheim, men bygningshistorie og landbrukets bygninger fattet hans interesse allerede i studietiden. Før arkitektstudiet hadde han også gjennomført landbruksskolen og vært med på praktisk snekkerarbeid. Ved studietidens slutt var det vanskelig å få jobb på arkitektkontor, men ballasten med bygningshistorie og landbruksbygg førte ham til en jobb ved Norsk Folkemuseum på Bygdøy.

Etter noen år der, åpnet det seg en mulighet for en arkitektjobb i Moss, men en ny lavkonjunktur traff byggebransjen, og firmaet opphørte. Da var det atter tid for å se mot museumsfaget. I 1988 kom han så til Folkenborg for å drive et 10 måneders registreringsprosjekt om hestekjøretøyer som Fylkeskonservatoren i Østfold sto bak. Straks etter prosjektslutt ble daværende museumsbestyrer, Ole Tøger Baggetorp, rammet av sykdom, og fra våren 1989 overtok Høie som konstituert bestyrer.

Bjørn Høie forfrisker seg med en is mellom slagene på museumsbesøk i Danmark, for å sanke inspirasjon til nybygget på Folkenborg. Foto: Eva Tveter.

Store oppgaver

I løpet av disse årene har det vært mange og store oppgaver i tett samarbeid med en rekke av Eidsberg historielags ledere: «Gamleordfører» Johan Volden, Thor Høitomt, Olav Mjelde, Magne Kviserud, Knut Gaaren,

Jorun Garseg, Unni Gangnæs og Halvor Kolshus.

Mange gamle hus er flyttet til Folkenborg i løpet av denne tiden: Kirkebylåven har vært det største, men også andre mindre hus er kommet til – som fjøset fra Hoel, saga fra Laugslet, smie og snekkerverksted, vognhus, traktorhus, stabbur på husmannsplassen og butikk. Alle skal holdes ved like, samtidig som det skal gis plass til gamle gjenstander av ymse slag, som redskaper, maskiner, møbler m.m.

Strukturendringer

Høie har fått være med og prege de store strukturendringene ved museet: Fra Historielaget som eier og driver, via Styringsutvalget, Stiftelsen Folkenborg museum og Østfoldmuseet til Østfoldmuseene. Selv om Eidsberg historielags rolle etter hvert ble

reduisert fra eier og arbeidsgiver, er det der han forteller at han har hatt den aller største tilgangen på medspillere og frivillige – noe som har vært så uendelig viktig for å øke aktiviteten og skaffe midler til utvikling.

I de drøyt første 15 årene var det de lokale kontaktene og den lokale økonomien som ga armslag og muligheter for utvikling. Det var også de «gamle» tillitsvalgte i Historielaget som framsynte hadde satt av penger til museets utvikling. Dette kom spesielt godt til nytte da planene for Kirkebylåven skulle realiseres.

Tradisjonelle arrangement og feiringer

Da stafettpinnen ble overlevert i 1989, var det «Bygdedag» og «6-klassedag» som stod på arrangementskalenderen. Flere arrangement kom til etter hvert:

Seks av deltagerne fra Eidsberg historielag har hvilepause på torvet i Randers. Fra venstre: Erling Mustorp, Olav Mjelde, Karl Ole Engen, Thor Høitomt, Jul Aage Krosby og Bjørn Høie. Foto: Eva Tveter.

«Jul på museet», «Barn og dyr» – i tillegg til utstillinger, skuespill og feiringer av minnedager.

I 2004 var Høie sentral i en stor feiring av Haakon Haakonssons 800-årsjubileum, et arrangement som engasjerte lag og foreninger i hele Eidsberg. Det ble en stor suksess etter et krevende forhåndsarbeid, ikke minst av bestyrer Høie.

Fem år etter, i 2009, var Bjørn Høie, i tett samarbeid med Eidsberg historielag, med på å arrangere en minneutstilling om Thea Foss, husmannsjenta fra Hærland som ble grunnlegger av verdens største slepebåtselskap i USA.

Forfatteroppgaver

Flere bøker og skrifter har sett dagens lys under disse 28 år. Høie har vært medforfatter og redaktør for en bok om arkitekt Sigurd Bentsen. På oppdrag har han skrevet en bok om «40 norske hestekjøretøyer» for «Foreningen til kjørehestens fremme». Hans hovedverk er en stor og omfattende bok med tittelen: «Hest og vogn i Norge».

I Østfoldmuseenes temahefteserie har han skrevet om O. Sørensen fra Råde som ble kongelig hof-vognfabrikant for kong Haakon 7. og dronning Maud.

Museumsreiser og idéanking

Bjørn Høie har flere ganger vært reiseleder for Historielaget og museumsvenner. Å hente inspirasjon og få nye idéer til driften ved museet har vært viktig. Det har vært turer til Gamle Hvam på Årnes og til museer i Vestfold og Värmland. Den mest omfattende studieturen var allikevel til Jylland i 2006.

Delegasjonen fra Eidsberg historielag (ja, det var også damer med!) dro med buss fra Mysen med Høie som sjåfør, rakk kveldsfergen over til Fredrikshavn og startet på et to-dagers besøk til danske museer – med øyne og ører åpne for idéer som kunne anvendes på Folkenborg.

Det ble en trivelig tur til «Gammel Estrup», (Dansk landbruksmuseum på Øst-Jylland) og videre til «Hjerl Hede», et friluftsmuseum på Midt-Jylland. At dansker er joviale og lette å komme i kontakt med, visste vi fra før, og museumsentusiastene som vi traff underveis, var ingen unntak. Vår cicerone, Bjørn, tenker tilbake på denne turen som en viktig inspirasjon til det som kanskje ble hans største oppgave ved museet på Folkenborg: Arbeidet med Kirkebylåven.

Farvel med Folkenborg, men kanskje ikke helt?

Etter snart 29 år med Folkenborg som arbeidsplass er tiden kommet for andre sysler. Han blir delvis pensjonist med AFP, siden han passerte den magiske grensen på 62 år for vel ett år siden. Tiden skal fylles hjemme på gårdsbruket i Askim, og så ser han ikke bort fra at det kan bli flere skriftlige arbeider med tema «hestekjøretøyer». Han er heller ikke fremmed for å ta fram tegneutstyret igjen for å ta noen små oppdrag.

Kontakten med museet blir jo ikke helt borte, sier Høie: *Min kone, Hilde, skal holde på noen år til.*

Vi håper da virkelig at Bjørn dukker opp av og til på sin gamle arbeidsplass, 28 års erfaring vil alltid komme til god nytte – ikke minst på et museum!

Det første redaksjonsmøte

Av Eva Tveter

Dette er det første innledende redaksjonsmøte for «Haakon» etter at Karl Ole Engen kastet frem idéen om at Eidsberg historielag burde starte et eget historisk skrift. Møtet ble holdt 4. oktober 2007 i den gamle kommunebygningen på Folkenborg, og som man kan se av bildet hadde Karl Ole på forhånd samlet inn eksemplarer av blader fra andre historielag i Østfold.

Den første komitéen bestod av fra venstre: Jorun Westerby, Thor Høitomt og Karl Ole Engen. Magne Kviserud (ikke tilstede) og Eva Tveter (som var fotograf). Senere kom også Jorun Garseg til i egenskap av leder av historielaget.

I ettertid er vi svært fornøyd med navnet «Haakon», oppkalt etter kongsbarnet som ble født i løynd på Folkenborg av Inga fra Varteig. Det var vår trykker gjennom 10 år, Jul Aage Krosby, som kom med forslaget på bladets navn. Det ble uten nøling godtatt med bifall!

Komitéen sender en oppfordring til alle som leser «Haakon»: Vi er veldig takknemlige for bidrag, det være seg nye og gamle historier, intervjuer, dikt, fotografier eller tegninger. Vi er sikre på at flere har stoff som er interessant for leserne våre!

I fars gamle bokskap...

Av Eva Tveter

I min fars gamle bokskap finnes mange interessante bøker. Inneklemt mellom Ibsens og Holbergs samlede verker finner jeg et lite stiftet hefte utgitt i 1930 på Borgarsyssel museum. Forfatter er Ingjald Reichborn Kjennerud (1865–1949), norsk lege og medisinalhistoriker. Tittelen på boka er «Folkemedisin i Østfold, før og nu».

Einerbær.

Prisen på heftet var kr 1, jeg antar at det er innkjøpt rundt 1930. Det har mange kapitler som har disse overskriftene: Trolldomsmedisin, Magiske lægeråd, Olavskilder og andre helsekilder, Sykdom og helsebot, Lægeurter og Kloge koner og menn. Artig å lese! Kanskje kan vi referere litt fra innholdet i kommende utgaver av «Haakon? Her tar jeg med noen gode råd om hva våre mest kjente bartrær kan brukes til:

Einer, (*Juniperus communis*) var i gamle Østfold et hellig tre. Røkt einer ble i lang tid anvendt til å drive ut onde ånder som er skyld i smittsomme sykdommer. For mindre enn 100 år siden røkte man fremdeles einer i Østfold for å desinfisere og «få god lukt i stuen». Einerbær ble spist mot «Morsyke» (som hadde med livmor å gjøre) og som ble regnet for en sykdom voldt av trolldom.

Saften av bærene kokes inn og tas mot vattersott, gikt og tæring. Einerbærolje ble brukt mot innvendig kreft, einerbærte var bra mot blærekatarr.

Einerlåg dugde mot lamhet og barnekopper, mens det innerste av barken ble lagt på ormebitt.

Furu (*Pinus Silvestris*) ble også brukt i folkemedisinen her i Østfold. Frisk furuknopp skulle kokes, og dampen innåndes mot tæring. Tyri ble anbefalt å koke med eggolje og søt fløte til en salve som kaltes «Tyrismørje». Den hjalp mot skurv og åt (utvendig kreft). Det viktigste produkt av furu var tjære som blandes med fløte og tas inn mot «naurisle», et utslett som svarer til helvetesild. Tjære kunne også brukes til andre hudsykdommer og som grosalve til sår.

Gran (*Picea excelsa*) ble anvendt mot skjørbuk. Da drakk man te kokt på friske

granknopper. Mot hodepine hjalp det kanskje med sevje av friskt granbar som ble slått mellom to steiner. Grankvae skulle tygges for å «styrke brystet», rense munnen og tennene. Sammen med talg ble kvae brukt til «kvaepaster på gamle sår og «sure ben».

Forfatteren av denne boka (han

vokste opp i Halden) har på de siste sidene en lang liste over kilder han har brukt.. Fra Eidsberg har han oppgitt J. N. Wilses «Beskrivelse over Eidsberg» Fra andre kommuner oppgir han nedtegnelser fra lærere, lensmenn, jordmødre og til og med gamle svartebøker.